INE
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ετήσια Έκθεση 2022

24
ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΙΝΕ
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ετήσια Έκθεση 2022

ΑΘΗΝΑ
ΜΑΪΟΣ 2022

24
ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Πίνακας περιεχομένων

Συντομογραφίες 7
Κατάλογος Πινάκων 8
Κατάλογος Διαγραμμάτων 8
Βασικά σημεία, θέσεις και προτάσεις οικονομικής πολιτικής της Έκθεσης 15

Πρόλογος 19
Εισαγωγή 21

Κεφάλαιο 1 Μακροοικονομικές εξελίξεις 25
1.1 Εισαγωγή 27
1.2 ΑΕΠ και συν-αθροιστική ζήτηση 27
1.3 Η προοπτική της κατανάλωσης 33
1.4 Η εξέλιξη των επενδύσεων 39
1.5 Εξαγωγικές επιδόσεις και διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα 44

Κεφάλαιο 2 Δημοσιονομικές εξελίξεις 57
2.1 Εισαγωγή 59
2.2 Τα βασικά δημοσιονομικά μεγέθη της οικονομίας 59
2.3 Δημόσιες πολιτικές, βιώσιμη ανάπτυξη και ευημερία 71

Κεφάλαιο 3 Η ευθραυστότητα της ελληνικής οικονομίας 89
3.1 Εισαγωγή 91
3.2 Τα ισοζύγια των θεσμικών τομέων της οικονομίας 91
3.3 Η φερεγγυότητα των εγχώριων τομέων της οικονομίας 96
3.4 Το εξωτερικό χρέος της οικονομίας 103

Κεφάλαιο 4 Η κατάσταση στην αγορά εργασίας 111
4.1 Εισαγωγή 113
4.2 Η εξέλιξη της απασχόλησης και της ανεργίας 113
4.3 Η εξέλιξη των μισθών στην Ελλάδα και στην ΕΕ 131
4.4 Οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας κατά το έτος 2021 141

Κεφάλαιο 5 Δείκτες κοινωνικής βιωσιμότητας 147
5.1 Εισαγωγή 149
5.2 Φτώχεια 149
5.3 Οικονομική ανισότητα 160
5.4 Αξιοπρεπής απασχόληση 163

Βιβλιογραφία 169

Συντομογραφίες

Σε ορισμένα διαγράμματα της Έκθεσης –όπου ήταν αναγκαίο για λόγους οικονομίας χώρου– η Ευρωζώνη, η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη-μέλη της συντομογραφούνται κατά τον ακόλουθο τρόπο:

Σύντομη ονομασία στα ελληνικά	Επίσημη ονομασία στα ελληνικά	Κωδικός χώρας
Βέλγιο	Βασίλειο του Βελγίου	BE
Βουλγαρία	Δημοκρατία της Βουλγαρίας	BG
Τσεχική Δημοκρατία	Τσεχική Δημοκρατία	CZ
Δανία	Βασίλειο της Δανίας	DK
Γερμανία	Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας	DE
Ευρωζώνη		EA
Εσθονία	Δημοκρατία της Εσθονίας	EE
Ιρλανδία	Ιρλανδία	IE
Ελλάδα	Ελληνική Δημοκρατία	EL
Ισπανία	Βασίλειο της Ισπανίας	ES
Ευρωπαϊκή Ένωση		EU
Γαλλία	Γαλλική Δημοκρατία	FR
Κροατία	Δημοκρατία της Κροατίας	HR
Ιταλία	Ιταλική Δημοκρατία	IT
Κύπρος	Κυπριακή Δημοκρατία	CY
Λετονία	Δημοκρατία της Λετονίας	LV
Λιθουανία	Δημοκρατία της Λιθουανίας	LT
Λουξεμβούργο	Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου	LU
Ουγγαρία	Ουγγαρία	HU
Μάλτα	Δημοκρατία της Μάλτας	MT
Κάτω Χώρες	Βασίλειο των Κάτω Χωρών	NL
Αυστρία	Δημοκρατία της Αυστρίας	AT
Πολωνία	Δημοκρατία της Πολωνίας	PL
Πορτογαλία	Πορτογαλική Δημοκρατία	PT
Ρουμανία	Ρουμανία	RO
Σλοβενία	Δημοκρατία της Σλοβενίας	SI
Σλοβακία	Σλοβακική Δημοκρατία	SK
Φινλανδία	Δημοκρατία της Φινλανδίας	FI
Σουηδία	Βασίλειο της Σουηδίας	SE

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1.1: Μεταβολή του ΑΕΠ και των συνιστωσών της ζήτησης το 2021 σε σχέση με το 2019 και το 2020, σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2019:1-2021:4, σταθερές τιμές 2015) 31

Πίνακας 4.1: Νέες προσλήψεις ανά μορφή σύμβασης/απασχόλησης 118

Πίνακας 4.2: Συλλογικές συμβάσεις εργασίας (2010-2021) 142

Πίνακας 4.3: Κάλυψη εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας το 2020 και μεταβολή έναντι του 2000 145

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1.1: Δείκτης εξέλιξης του κατά κεφαλήν πραγματικού ΑΕΠ στην Ελλάδα και στον μέσο όρο της Ευρωζώνης (2007-2021, σταθερές τιμές 2010, 2007=100) 28

Διάγραμμα 1.2: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε χιλ. PPS (ΕΕ, 2021 και διαφορά με 2007) 29

Διάγραμμα 1.3: Συνιστώσες της ζήτησης ως ποσοστά (%) του ΑΕΠ σε Ελλάδα και μέσος όρος Ευρωζώνης (2019:4 και 2021:4) 32

Διάγραμμα 1.4: Διαθέσιμο εισόδημα, κατανάλωση και αποταμίευση των νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2009:1-2021:4, σταθερές τιμές 2020) 34

Διάγραμμα 1.5: Διάρθρωση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2019:3 και 2021:3, σταθερές τιμές 2015) 35

Διάγραμμα 1.6: Ποσοστιαία (%) ετήσια μεταβολή του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (Ελλάδα, Ιανουάριος 2021-Απρίλιος 2022) 36

Διάγραμμα 1.7: Ποσοστιαία (%) ετήσια μεταβολή του δείκτη τιμών ανά κατηγορία προϊόντων (Ελλάδα, Αύγουστος 2021-Απρίλιος 2022) 37

Διάγραμμα 1.8: Μέση ημερήσια τιμή χονδρικής αγοράς ηλεκτρισμού επόμενης ημέρας (ΕΕ, Απρίλιος 2022, ευρώ ανά MWh) 38

Διάγραμμα 1.9: Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου ανά θεσμικό τομέα σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:1-2021:4, σταθερές τιμές 2015)....39
Διάγραμμα 1.10: Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου κατά επενδυτικό προϊόν σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2019-2021, σταθερές τιμές προηγούμενου έτους) ...41
Διάγραμμα 1.11: Καθαρό απόθεμα μηχανολογικού εξοπλισμού των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2010-2019, σταθερές τιμές 2015)....42
Διάγραμμα 1.12: Επενδύσεις και κέρδη προ φόρων και τόκων των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ως ποσοστά (%) της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους (ΕΕ, 2021:3).....43
Διάγραμμα 1.13: Εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2010:1-2021:4, σταθερές τιμές 2015)....45
Διάγραμμα 1.14: Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (ΕΕ, 2021:4) 46
Διάγραμμα 1.15: Ισοζύγιο προϊόντων ανά είδος προϊόντος σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, Ιανουάριος 2010-Ιανουάριος 2022)....47
Διάγραμμα 1.16: Ισοζύγιο προϊόντων ανά βασική κατηγορία προϊόντων (Ελλάδα, 2009-2021)....48
Διάγραμμα 1.17: Ρυθμός μεταβολής του μεριδίου των ελληνικών εξαγωγών στις παγκόσμιες εξαγωγές και ποσοστό (%) προϊόντων υψηλής τεχνολογικής έντασης στο σύνολο των ελληνικών εξαγωγών (Ελλάδα, 2007-2020) 49
Διάγραμμα 1.18: Κατάταξη των βασικών κατηγοριών τροφίμων σύμφωνα με τον δείκτη εξάρτησης από τις εισαγωγές (%).....51
Διάγραμμα 1.19: Κατάταξη των βασικών κατηγοριών τροφίμων σύμφωνα με τον δείκτη αυτάρκειας (%) 52
Διάγραμμα 1.20: Μερίδιο εγχώριας και ξένης προστιθέμενης αξίας στις ελληνικές εξαγωγές (Ελλάδα, 2010-2018)....53
Διάγραμμα 1.21: Δείκτης οικονομικής πολυπλοκότητας (ΕΕ, 2015 και 2020)....55
Διάγραμμα 2.1: Μεταβολή διαρθρωτικού πρωτογενούς ισοζυγίου (ποσοστό [%] δυνητικού ΑΕΠ)....60
Διάγραμμα 2.2: Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης (ποσοστό [%] του ΑΕΠ)....61
Διάγραμμα 2.3: Έσοδα, πρωτογενείς δαπάνες και πρωτογενές ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης (Ελλάδα, 2009-2021, εκατ. ευρώ, τρέχουσες τιμές) 62

Διάγραμμα 2.4α: Έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (ως ποσοστό [%] του ΑΕΠ) 63
Διάγραμμα 2.4β: Πρωτογενείς δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (ως ποσοστό [%] του ΑΕΠ) 64
Διάγραμμα 2.5: Δείκτης έμμεσων προς άμεσους φόρους 65
Διάγραμμα 2.6: Τόκοι ως ποσοστό (%) του συνόλου των άμεσων και έμμεσων φόρων και των κοινωνικών εισφορών 66
Διάγραμμα 2.7: Κοινωνικές παροχές ως ποσοστό (%) στο σύνολο των πρωτογενών δαπανών 67
Διάγραμμα 2.8: Εξέλιξη του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης (Ελλάδα, 2009:1-2021:4) 69
Διάγραμμα 2.9: Μεταβολή ποσοστού δημόσιου χρέους (2019-2020 και 2020-2021) 70
Διάγραμμα 2.10: Δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης για υγεία (2020, κατά κεφαλήν, σε PPS) 72
Διάγραμμα 2.11: Δαπάνες φροντίδας υγείας ανά σχήμα χρηματοδότησης (2019, κατά κεφαλήν, σε PPS) 74
Διάγραμμα 2.12: Ποσοστό ατόμων 16 ετών και άνω χωρίς τη δυνατότητα πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω οικονομικής στενότητας στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (1ο και 5ο εισοδηματικό πεμπτημόριο) 76
Διάγραμμα 2.13: Ποσοστό εργαζομένων και ανέργων 16 ετών και άνω χωρίς τη δυνατότητα πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω οικονομικής στενότητας 77
Διάγραμμα 2.14: Ποσοστό συνταξιούχων και οικονομικά μη ενεργών 16 ετών και άνω χωρίς τη δυνατότητα πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω οικονομικής στενότητας 78
Διάγραμμα 2.15: Δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης για κοινωνική προστασία (2020, κατά κεφαλήν, PPS) 79
Διάγραμμα 2.16: Συμβολή των κοινωνικών μεταβιβάσεων (πλην συντάξεων) στη μείωση του ποσοστού φτώχειας 81
Διάγραμμα 2.17: Συμβολή των κοινωνικών μεταβιβάσεων στη μείωση της εισοδηματικής ανισότητας 82
Διάγραμμα 2.18: Ποσοστό (%) κάλυψης συστήματος κοινωνικής προστασίας 83
Διάγραμμα 2.19: Δημόσια δαπάνη για πολιτικές απασχόλησης (2019, κατά κεφαλήν, σε PPS) 85

Διάγραμμα 2.20: Ποσοστό (%) καθαρής αύξησης του διαθέσιμου εισοδήματος λόγω μετάβασης από την ανεργία στην απασχόληση 86
Διάγραμμα 2.21: Ποσοστό (%) αναπλήρωσης εισοδήματος σε καθεστώς ανεργίας 87
Διάγραμμα 3.1: Ισοζύγια θεσμικών τομέων σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2016-2021) 93
Διάγραμμα 3.2: Σενάρια για την εξέλιξη των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων (Ελλάδα, 2016-2023) 95
Διάγραμμα 3.3: Δείκτης φερεγγυότητας των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων (2010-2021) 97
Διάγραμμα 3.4: Δείκτης φερεγγυότητας των νοικοκυριών (2010-2021) 99
Διάγραμμα 3.5: Δείκτης φερεγγυότητας δημόσιου τομέα (2010-2023) 100
Διάγραμμα 3.6: Δάνεια και ομόλογα νοικοκυριών, μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων και δημόσιου τομέα απαιτούμενα από τον εξωτερικό τομέα σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2017:1-2021:3) 104
Διάγραμμα 3.7: Στοιχεία ενεργητικού προς στοιχεία παθητικού νοικοκυριών και επιχειρήσεων σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα (Ελλάδα, 2017:1-2021:3) 105
Διάγραμμα 3.8: Καθαρό εξωτερικό χρέος ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (ΕΕ, 2019-2021) 106
Διάγραμμα 3.9: Εισερχόμενες Άμεσες Ξένες Επενδύσεις σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2017-2021) 107
Διάγραμμα 3.10: Διεθνής επενδυτική θέση ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (ΕΕ, 2021) 108
Διάγραμμα 3.11: Δείκτης φερεγγυότητας του συνόλου της οικονομίας σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα (2010-2021) 109
Διάγραμμα 4.1: Ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα (μηνιαία βάση, Ιανουάριος 2021-Απρίλιος 2022) 114
Διάγραμμα 4.2: Ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης γυναικών και ανδρών στον ιδιωτικό τομέα (μηνιαία βάση, Ιανουάριος 2021-Απρίλιος 2022) 115
Διάγραμμα 4.3: Ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης ανά ηλικιακή ομάδα στον ιδιωτικό τομέα (μηνιαία βάση, Ιανουάριος 2021-Απρίλιος 2022) 117
Διάγραμμα 4.4: Απόκλιση ποσοστού απασχόλησης στην Ελλάδα και στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (ηλικία 15-64 ετών) 119

Διάγραμμα 4.5: Απόκλιση ποσοστό απασχόλησης μεταξύ κρατών-μελών της Ευρωζώνης και Ελλάδας ανά εκπαιδευτική βαθμίδα το 2021 (ηλικιακή ομάδα 15-64 ετών) 120
Διάγραμμα 4.6: Μεταβολή απασχόλησης ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (χιλ. άτομα, ηλικιακή ομάδα 15-64 ετών) 122
Διάγραμμα 4.7: Ποσοστό υποαπασχόλησης στην Ελλάδα και στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (ως ποσοστό [%] διευρυμένου εργατικού δυναμικού, ηλικιακή ομάδα 15-74 ετών) 123
Διάγραμμα 4.8: Απόκλιση ποσοστού υποαπασχόλησης μεταξύ γυναικών και ανδρών (ως ποσοστό [%] διευρυμένου εργατικού δυναμικού, ηλικιακή ομάδα 15-74 ετών) 125
Διάγραμμα 4.9: Απόκλιση ποσοστού υποαπασχόλησης μεταξύ ηλικιακής ομάδας 15-24 ετών και 25-74 ετών (ως ποσοστό [%] διευρυμένου εργατικού δυναμικού) 126
Διάγραμμα 4.10: Ποσοστό ανεργίας (Ελλάδα, Ιανουάριος 2010-Φεβρουάριος 2022) 127
Διάγραμμα 4.11: Ποσοστό (%) κενών θέσεων εργασίας (ΕΕ, 2021:4) 128
Διάγραμμα 4.12: Δείκτες οικονομικής μιζέριας (Ελλάδα) 130
Διάγραμμα 4.13: Ποσοστιαία (%) μεταβολή του πραγματικού μέσου μισθού το β' και το γ' τρίμηνο του 2021 σε σχέση με τα ίδια τρίμηνα του 2019 (ΕΕ, σταθερές τιμές 2015) 132
Διάγραμμα 4.14: Ποσοστιαία (%) μεταβολή του πραγματικού μέσου μισθού στον ιδιωτικό τομέα το β' και το γ' τρίμηνο του 2021 σε σχέση με τα ίδια τρίμηνα του 2019 (ΕΕ, σταθερές τιμές 2015) 133
Διάγραμμα 4.15: Δείκτης εξέλιξης του πραγματικού μέσου μισθού και της παραγωγικότητας της εργασίας στην ΕΕ και στην Ελλάδα (2019:1-2021:3, 2018:1=100, σταθερές τιμές 2015) 135
Διάγραμμα 4.16: Κατά κεφαλήν πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα σε χιλ. PPS (ΕΕ, 2020) 136
Διάγραμμα 4.17: Ετήσιο καθαρό εισόδημα μέσου νοικοκυριού στον μέσο όρο της ΕΕ και στην Ελλάδα και απόκλισή τους (2013-2021) 137
Διάγραμμα 4.18: Μηνιαίος κατώτατος μισθός σε ευρώ το α' εξάμηνο του 2022 και ποσοστιαία (%) μεταβολή σε σχέση με ίδιο εξάμηνο του 2021 (ΕΕ) 138

Διάγραμμα 4.19: Ετήσια απώλεια αγοραστικής δύναμης του ακαθάριστου κατώτατου μισθού, του μέσου μισθού μερικής απασχόλησης και του μέσου μισθού στον ιδιωτικό τομέα (Ελλάδα, Αύγουστος 2021-Απρίλιος 2022) 139
Διάγραμμα 4.20: Χάσμα μισθού και χρόνου εργασίας μεταξύ μερικής-πλήρους απασχόλησης και μεταξύ ανδρών-γυναικών (Ελλάδα, Μάρτιος 2021και Μάρτιος 2019) 140
Διάγραμμα 4.21: Ποσοστό (%) κάλυψης εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας στην ΕΕ (2019) 144
Διάγραμμα 5.1: Ποσοστό ατόμων σε κίνδυνο σχετικής εισοδηματικής φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (2005-2020) 151
Διάγραμμα 5.2: Ποσοστό ανέργων και συνταξιούχων σε κίνδυνο σχετικής εισοδηματικής φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (2009-2020) 152
Διάγραμμα 5.3: Ποσοστό αλλοδαπών σε κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (2009-2020) 153
Διάγραμμα 5.4: Ποσοστό ατόμων σε κίνδυνο επίμονης φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα (2009-2020) 154
Διάγραμμα 5.5: Άτομα με σοβαρή αποστέρηση υλικών αγαθών (2005-2020) 155
Διάγραμμα 5.6: Ποσοστό ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανά επίπεδο εκπαίδευσης (2005-2020) 157
Διάγραμμα 5.7: Άτομα που ζουν σε νοικοκυριά χαμηλής έντασης εργασίας (2005-2020) 159
Διάγραμμα 5.8: Σχετικό διάμεσο χάσμα κινδύνου φτώχειας (2005-2020) 160
Διάγραμμα 5.9: Δείκτης κατανομής του εισοδήματος S80/S20 σε πεντημόρια εισοδήματος (2005-2020) 161
Διάγραμμα 5.10: Ανώτατο ατομικό εισόδημα ανά τεταρτημόριο (χιλιάδες ευρώ, 2005-2020) 162
Διάγραμμα 5.11: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία ανά φύλο (2005-2020) 164
Διάγραμμα 5.12: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία ανά ηλικιακή ομάδα (2005-2020) 165
Διάγραμμα 5.13: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία ανά τύπο εργασιακής σύμβασης (2005-2020) 166
Διάγραμμα 5.14: Νέοι (ηλικίας 18-24 ετών) εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης (NEETs) (2005-2021) 167

Βασικά σημεία, θέσεις και προτάσεις οικονομικής πολιτικής της Έκθεσης

- Ο συνδυασμός των επιπτώσεων της πανδημίας, της ακρίβειας και των γεωπολιτικών εξελίξεων που προκάλεσε η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία δημιουργεί νέες εστίες οικονομικής και κοινωνικής αστάθειας. Η ελληνική οικονομία, πριν προλάβει να επιστρέψει στην προ πανδημίας κατάσταση, βρίσκεται αντιμέτωπη με μια νέα αποσταθεροποιητική διαταραχή με επίκεντρο τις τιμές της ενέργειας, των πρώτων υλών και των βασικών αγαθών διατροφής. Η διαταραχή αυτή πλήττει άμεσα την πλευρά της προσφοράς και έμμεσα, μέσω των διανεμητικών επιδράσεων του πληθωρισμού, την πλευρά της ζήτησης αυξάνοντας τον κίνδυνο σημαντικής επιβράδυνσης της οικονομίας.
- Το 2021 η Ελλάδα ανέκαμψε από το σοκ της πανδημίας, αν και το πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ υπολειπόταν του επιπέδου του 2019 κατά περίπου 1%. Ωστόσο, συνυπολογίζοντας και το κόστος διαβίωσης, η Ελλάδα είχε το δεύτερο χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην ΕΕ. Επιπλέον, ήταν το μόνο κράτος-μέλος στο οποίο το συγκεκριμένο μέγεθος βρισκόταν χαμηλότερα του αντίστοιχου επιπέδου του 2007. Το εύρημα αυτό αποκαλύπτει τη δραματική συρρίκνωση του βιοτικού επιπέδου της πλειονότητας των Ελλήνων.
- Το β’ εξάμηνο του 2021 η κατανάλωση ξεπέρασε οριακά το επίπεδο του αντίστοιχου τριμήνου του 2019. Η εξέλιξή της το προσεχές διάστημα θα εξαρτηθεί από την εξέλιξη του διαθέσιμου εισοδήματος και κυρίως από την επίδραση της ακρίβειας στην αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών.
- Παρά το γεγονός ότι τα κέρδη των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων αυξήθηκαν σε σχέση με το 2019, η ενίσχυση των ιδιωτικών επενδύσεων δεν ήταν της ίδιας τάξης. Το μέγεθος της μεταβολής και η κλαδική διάρθρωσή τους δεν συνθέτουν ισχυρή ένδειξη μακροοικονομικού και παραγωγικού μετασχηματισμού της οικονομίας.
- Η ανάκαμψη των τουριστικών εισπράξεων το γ’ τρίμηνο του 2022 θα καθορίσει τις εξαγωγικές επιδόσεις της οικονομίας, καθώς οι εξαγωγές προϊόντων δεν επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από την πανδημική κρίση. Αξιοσημείωτη ήταν όμως η αύξηση των εισαγωγών προϊόντων, και ειδικότερα των εισαγωγών ενδιάμεσων προϊόντων, τα οποία μέχρι και τον Ιανουάριο του 2022 κατέγραφαν έλλειμμα μεγαλύτερο από του 2010 αναδεικνύοντας την αδύναμη παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας και τη μεγάλη εισαγωγική της εξάρτηση.

- Το δ' τρίμηνο του 2021 η Ελλάδα είχε το μεγαλύτερο έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών στην ΕΕ. Παράλληλα, για τα τελευταία έτη οι δείκτες διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας καταγράφουν στασιμότητα ή επιδείνωση. Η χαμηλή διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας είναι ένδειξη της ανάγκης για άμεση ποσοτική και ποιοτική ενίσχυση και αναδιάρθρωση του παραγωγικού συστήματος με τρόπο που να περιοριστεί η εισαγωγική εξάρτηση της χώρας και να ενισχυθεί η επάρκεια και η αυτάρκειά της σε βασικά ενδιάμεσα και τελικά αγαθά. Οι νέες γεωπολιτικές και γεωοικονομικές συνθήκες επιβάλλουν τη διαμόρφωση μιας εξελικτικής βιομηχανικής πολιτικής στην κατεύθυνση της ενίσχυσης των εγχώριων αλυσίδων αξίας, της αειφόρου παραγωγής υγιεινών και ασφαλών τροφίμων και της διαφοροποίησης της παραγωγής σε συνδυασμό με μια στρατηγική διαχείρισης αποθεμάτων. Το όφελος θα είναι η δημιουργία μιας πιο ισορροπημένης, βιώσιμης και ανθεκτικής ελληνικής οικονομίας.
- Το 2021 χαρακτηρίστηκε από έντονες δημοσιονομικές πιέσεις που προστέθηκαν σε εκείνες που άφησε πίσω του το πρώτο έτος της πανδημικής κρίσης. Παρά την ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας, το έλλειμμα του ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης ανήλθε στο 7,4% του ΑΕΠ, το δεύτερο υψηλότερο μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Το ίδιο διάστημα, το πρωτογενές έλλειμμα διαμορφώθηκε στο 4,9% του ΑΕΠ, το πέμπτο υψηλότερο στην Ευρωζώνη.
- Παρά την αύξηση των πρωτογενών δαπανών του Δημοσίου την περίοδο της πανδημίας, η συμμετοχή των κοινωνικών παροχών σε αυτές ανήλθε το 2021 στο 41,2%, καταγράφοντας πτώση 6,9 ποσοστιαίων μονάδων έναντι του 2019, που είναι η μεγαλύτερη μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης.
- Το 2021 η Ελλάδα κατέγραψε το τρίτο υψηλότερο ποσοστό πληρωμών για τόκους της Γενικής Κυβέρνησης στα συνολικά έσοδά της από άμεσους φόρους, έμμεσους φόρους και κοινωνικές εισφορές μεταξύ των 19 κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Η εξέλιξη αυτή συμβάλλει στη διατήρηση του δείκτη χρηματοπιστωτικής ευθραυστότητας του Δημοσίου σε σχετικά υψηλά επίπεδα συγκριτικά με τις περισσότερες οικονομίες της Ευρωζώνης.
- Η μετάβαση της οικονομίας σε καθεστώς υψηλών δημοσιονομικών ελλειμμάτων τη διετία 2020-2021 επιβάρυνε σημαντικά το ήδη υψηλό δημόσιο χρέος της χώρας. Ειδικότερα, το 2021 το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης ανήλθε στα 353,4 δισ. ευρώ, αυξημένο κατά 12.256 εκατ. ευρώ συγκριτικά με το 2020. Παράλληλα, ο δείκτης φερεγγυότητας κατήλθε το 2020 και το 2021 στο χρηματοοικονομικά εύθραυστο καθεστώς ultra-Ponzi. Σε αυτό το καθεστώς θα παραμείνει και το 2022, δεδομένης της πρόβλεψης για έλλειμμα του ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης ύψους -4,3% του ΑΕΠ.

- Οι προοπτικές χρηματοπιστωτικής σταθεροποίησης του δημόσιου τομέα το προσεχές διάστημα προϋποθέτουν συνετή δημοσιονομική διαχείριση. Η δημοσιονομικά ευάλωτη ελληνική οικονομία, η εμπειρία της διαχείρισης και των συνεπειών της κρίσης χρέους της προηγούμενης δεκαετίας, καθώς και το νέο γεωπολιτικό περιβάλλον καθιστούν επιβεβλημένη την αποφυγή δημιουργίας συνθηκών μιας νέας δημοσιονομικής περιπέτειας.
- Το εξωτερικό χρέος της οικονομίας παρουσιάζει σταθερή άνοδο, με την Ελλάδα να έχει το 2021 το τρίτο υψηλότερο καθαρό εξωτερικό χρέος στην ΕΕ. Ταυτόχρονα, το 2021 η Ελλάδα κατέγραψε τη μεγαλύτερη αρνητική καθαρή διεθνή επενδυτική θέση στην ΕΕ (-175% του ΑΕΠ), με μεγάλη διαφορά από τη δεύτερη χειρότερη Ιρλανδία.
- Το 2021 το ποσοστό απασχόλησης μεταξύ των ατόμων ηλικίας 15-64 ετών αυξήθηκε έναντι του 2020 και διαμορφώθηκε στο 57,2%, ποσοστό αρκετά χαμηλότερο έναντι όλων των υπόλοιπων οικονομιών της Ευρωζώνης. Τον Δεκέμβριο το 2021 το ποσοστό ανεργίας αποκλιμακώθηκε φτάνοντας στο 12,8%. Το υψηλό ποσοστό ανεργίας και το κύμα ακρίβειας ασκούν αρνητικές πιέσεις στην αγορά εργασίας, καθώς οι δείκτες οικονομικής μιζέριας καταγράφουν ανησυχητική άνοδο.
- Η συνολική αύξηση του κατώτατου μισθού κατά 9,7% το 2022 εκτιμάται ότι θα περιορίσει μόνο μερικώς την απώλεια της αγοραστικής του δύναμης, την οποία προκαλεί το κύμα ακρίβειας. Τον Απρίλιο του 2022 η απώλεια αγοραστικής δύναμης του κατώτατου μισθού ήταν ίση με 18% έναντι 14,7% τον Μάρτιο. Ο μέσος μισθός του ιδιωτικού τομέα είχε απολέσει τον Απρίλιο του 2022 το 9,9% της αγοραστικής του δύναμης, ενώ ο μέσος μισθός μερικής απασχόλησης το 28%. Η επίδραση της ακρίβειας στο βιοτικό επίπεδο των πολιτών είναι ιδιαίτερα άνιση.
- Αντίστοιχα άνιση είναι η αμοιβή των εργαζομένων μερικής απασχόλησης έναντι των εργαζομένων πλήρους απασχόλησης, όπως και των γυναικών έναντι των ανδρών, αν συνυπολογιστούν και οι ώρες εργασίας. Συγκεκριμένα, τον Μάρτιο του 2021 κατά μέσο όρο οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης απασχολούνταν το 76% του χρόνου εργασίας των εργαζομένων πλήρους απασχόλησης, αλλά αμείβονταν μόλις με το 38% της αμοιβής των τελευταίων, ενώ οι γυναίκες εργάζονταν τις ίδιες ώρες με τους άνδρες, αλλά λάμβαναν το 84% της αμοιβής αυτών.
- Το 2021 υπογράφηκαν 16 εθνικές κλαδικές και ομοιοεπαγγελματικές συμβάσεις εργασίας, 9 τοπικές ομοιοεπαγγελματικές και 182 επιχειρησιακές. Οι 34 συλλογικές συμβάσεις εργασίας (κλαδικές και ομοιοεπαγγελματικές) που βρίσκονται σε ισχύ καλύπτουν δυνητικά περίπου 625.000 άτομα, αριθμός που

αντιστοιχεί περίπου στο 27% του συνόλου των μισθωτών εργαζομένων. Οι 182 νέες επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις εργασίας καλύπτουν δυνητικά 152.077 μισθωτούς.

- Οι επιπτώσεις της πανδημίας και της ακρίβειας στην αγορά εργασίας και στους εργαζομένους είναι δραματικές. Κλειδί για την αποφυγή συνθηκών αστάθειας το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα είναι η ουσιαστική ενίσχυση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών και η αύξηση της βιώσιμης απασχόλησης. Είναι επίσης πολύ σημαντικό να προστατευτούν θεμελιώδη εργασιακά δικαιώματα σχετικά με τα νόμιμα και τα ανώτατα όρια του χρόνου εργασίας, την ασφάλεια και την υγεία στην εργασία, και να ενισχυθούν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις και συμβάσεις εργασίας. Η βιώσιμη και αξιοπρεπής εργασία πρέπει να αποτελέσει τον κεντρικό στόχο της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής.
- Τέλος, όλα τα ευρήματα των δεικτών κοινωνικής βιωσιμότητας, όπως του ποσοστού κινδύνου φτώχειας στην εργασία, του ποσοστού των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, των ατόμων με σοβαρή αποστέρηση υλικών αγαθών και του δείκτη κατανομής του εισοδήματος S80/S20, δείχνουν την ανάγκη για ισχυρή δέσμευση της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής για αποτελεσματικά μέτρα στήριξης της αγοράς εργασίας, του εισοδήματος των εργαζομένων και των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Οι παρεμβάσεις αυτές είναι αναγκαίες αφενός για την ενίσχυση της κοινωνικής δικαιοσύνης στη χώρα μας και αφετέρου για την επίτευξη των στόχων της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ για μια βιώσιμη και ανθρωποκεντρική ανάπτυξη.

Πρόλογος

Ο συνδυασμός των επιπτώσεων της πανδημίας, της ακρίβειας και των γεωπολιτικών εξελίξεων που προκάλεσε η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία δημιουργεί για την ελληνική οικονομία και την αγορά εργασίας μια εύθραυστη κατάσταση με αβέβαιες προοπτικές για το 2022. Ο ρυθμός μεγέθυνσης της οικονομίας αναθεωρείται πλέον προς τα κάτω και θα είναι αρκετά πιο ήπιος. Κυρίαρχη είναι η ελπίδα η οικονομία να μη βρεθεί σε κατάσταση στασιμοπληθωρισμού. Η ανεργία παρά την πτωτική της πορεία παραμένει σε υψηλό επίπεδο. Το ποσοστό της απασχόλησης είναι από τα χαμηλότερα στην ΕΕ. Οι διαταραχές στις αλυσίδες εφοδιασμού, τα υψηλά κόστη συναλλαγών και οι νέες μορφές εργασίας που αναπτύχθηκαν στη διάρκεια της πανδημίας έχουν προκαλέσει μετασχηματισμούς στην ποιότητα και την ασφάλεια της εργασίας δημιουργώντας ένα επισφαλές εργασιακό περιβάλλον για πολλές ομάδες εργαζομένων. Την ίδια στιγμή οι υψηλές τιμές της ενέργειας και των τροφίμων μειώνουν το πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών, ειδικά εκείνων που βρίσκονται από τη μέση και κάτω της κοινωνικής πυραμίδας και έχουν υψηλή ροπή δαπάνης για τρόφιμα, αυξάνοντας σημαντικά τον κίνδυνο να βρεθούν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας και σοβαρής υλικής αποστέρησης.

Η πρόσφατη αύξηση του κατώτατου μισθού αντισταθμίζει μόνο εν μέρει τις επιπτώσεις της ακρίβειας, αν λάβουμε υπόψη ότι η μείωση της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών έφτασε τον Απρίλιο στο 18%. Και όπως συμβαίνει πάντα σε χώρες με αδύναμο σύστημα κοινωνικής προστασίας –συνεπώς και στην Ελλάδα–, οι επιπτώσεις της ακρίβειας επιβαρύνουν περισσότερο τους εργαζομένους και τις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα όμως, που δεν πρέπει να υποτιμάται, είναι ότι ο συνδυασμός κοινωνικής ανασφάλειας, αβεβαιότητας και δυσαρέσκειας τροφοδοτεί τον πολύμορφο λαϊκισμό και υπονομεύει την εμπιστοσύνη και την αναγκαία κοινωνική αλληλεγγύη τις οποίες προϋποθέτει η ενίσχυση της δημοκρατίας.

Η Γενική Συνομοσπονδία και το ΙΝΕ ΓΣΕΕ διαχρονικά υποστηρίζουν ότι δεν μπορεί να υπάρξει πραγματική οικονομική ανάπτυξη χωρίς ουσιαστική ανάκαμψη της αγοράς εργασίας. Η θέση μας αυτή αποκτά μεγαλύτερη σημασία στις σημερινές συνθήκες. Οι στόχοι μιας χωρίς αποκλεισμούς οικονομικής μεγέθυνσης, της καθολικής προστασίας των ευάλωτων ομάδων εργαζομένων και της ενίσχυσης του κοινωνικού διαλόγου και των συλλογικών διαπραγματεύσεων πρέπει να γίνουν οι κύριοι πυλώνες της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής για την αντιμετώπιση του ελλείμματος αξιοπρεπούς εργασίας στη χώρα μας και των οικονομικών και μισθολογικών ανισοτήτων.

Η ενίσχυση των θεσμών προστασίας της εργασίας είναι το πιο αποτελεσματικό δημοκρατικό μέσο υποστήριξης της ανθεκτικότητας της ελληνικής οικονομίας και της άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων. Οι αρχές αυτές διατυπώθηκαν και υποστηρίχθηκαν καθολικά στο Παγκόσμιο Φόρουμ της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας τον Φεβρουάριο του 2022 για μια ανθρωποκεντρική ανάπτυξη και περιλαμβάνονται και στην εκατονταετή διακήρυξή της για το μέλλον της αξιοπρεπούς εργασίας. Θα ήθελα με έμφαση να υπογραμμίσω ότι, ειδικά σε συνθήκες μεγάλης αβεβαιότητας, ο κοινωνικός διάλογος είναι ο κύριος θεσμός προστασίας της κοινωνικής συνοχής και της δημοκρατίας. Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις ενισχύουν τα δημοκρατικά θεμέλια των αγορών εργασίας και την εμπιστοσύνη στις δημοκρατικές αξίες των κοινωνιών μας. Κοινωνικός διάλογος και συλλογικές διαπραγματεύσεις συνδιαμορφώνουν μια προοπτική ανάπτυξης που μπορεί να είναι ανθρωποκεντρική, συμπεριληπτική, ανθεκτική και βιώσιμη.

Χωρίς καμία αμφιβολία ζούμε σε μια ξεχωριστή ιστορική περίοδο, στην οποία έχουν ενεργοποιηθεί πολλοί απρόβλεπτοι παράγοντες οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής αστάθειας. Η Ελλάδα χρειάζεται σήμερα περισσότερο από κάθε άλλη φορά ένα παραγωγικό και κοινωνικό σχέδιο ανοικοδόμησης της οικονομίας με επίκεντρο την προστασία της εργασίας για να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις που δημιουργούν οι σύνθετες γεωπολιτικές και διεθνείς οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις και η κλιματική αλλαγή.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Εισαγωγή

Η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία και οι οικονομικές κυρώσεις που επιβλήθηκαν στη Ρωσία έχουν διαμορφώσει μια νέα διεθνή και γεωπολιτική πραγματικότητα που δημιουργεί νέες εστίες αστάθειας και περαιτέρω επιδείνωσης των πολλαπλών οικονομικών και κοινωνικών συνεπειών της πανδημικής κρίσης. Η ελληνική οικονομία, πριν προλάβει να επιστρέψει στην προ πανδημίας κατάσταση, βρίσκεται αντιμέτωπη με μια νέα αποσταθεροποιητική διαταραχή με επίκεντρο τις τιμές της ενέργειας, των πρώτων υλών και των βασικών αγαθών διατροφής. Η διαταραχή αυτή πλήττει άμεσα την πλευρά της προσφοράς και έμμεσα, μέσω των διανεμητικών επιδράσεων του πληθωρισμού, την πλευρά της ζήτησης αυξάνοντας τον κίνδυνο εγκλωβισμού της οικονομίας σε μια κατάσταση στασιμοπληθωρισμού. Παράλληλα, η δημοσιονομική διαχείριση της πανδημίας, της ενεργειακής κρίσης και της ακρίβειας επιδεινώνει περαιτέρω τα εύθραυστα δημόσια οικονομικά της χώρας. Η νέα πληθωριστική διαταραχή επήλθε σε μια περίοδο διαμόρφωσης θετικών προσδοκιών εξόδου από τον υφεσιακό κύκλο της πανδημίας. Επίσης, πρέπει με έμφαση να υπογραμμιστεί ότι σε θεμελιώδη μεγέθη η ελληνική οικονομία εξακολουθεί να υστερεί συγκριτικά με την περίοδο πριν από τη «μεγάλη» οικονομική κρίση της δεκαετίας του 2010. Το δεδομένο αυτό αναδεικνύει την ευθραυστότητά της.

Τέσσερις είναι οι κύριες προκλήσεις της τρέχουσας περιόδου. *Πρώτον*, στο νέο γεωπολιτικό και οικονομικό περιβάλλον, και παρά το γεγονός ότι το 2021 η ελληνική οικονομία σημείωσε σημαντική αύξηση του ΑΕΠ, οι μακροοικονομικές, εργασιακές και χρηματοπιστωτικές προοπτικές της για το 2022 περιβάλλονται από νέες και μεγάλες αβεβαιότητες. Στο δυσμενές οικονομικό περιβάλλον της χαμηλότερης οικονομικής μεγέθυνσης και του υψηλού πληθωρισμού, η βελτίωση της ανισορροπίας βασικών ισοζυγίων, όπως το δημοσιονομικό και το εμπορικό ισοζύγιο, καθώς και η βελτίωση ποιοτικών οικονομικών και κοινωνικών δεικτών πρέπει να αποτελέσουν μείζονες προτεραιότητες της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής.

Δεύτερον, οι επιπτώσεις της πανδημίας και της ακρίβειας στην αγορά εργασίας και στους εργαζομένους είναι δραματικές. Η ακρίβεια μειώνει την πραγματική αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών με αρνητικές συνέπειες στην κατανάλωση και το βιοτικό επίπεδο πολλών ομάδων εργαζομένων, ειδικά των πιο ευάλωτων, όπως εκείνων που εργάζονται με άτυπες μορφές εργασίας, των νέων, των γυναικών, των μεταναστών. Κλειδί για την αποφυγή συνθηκών αστάθειας το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα είναι η ουσιαστική ενίσχυση του διαθέσιμου εισοδή-

ματος των νοικοκυριών και η αύξηση της βιώσιμης απασχόλησης. Είναι επίσης πολύ σημαντικό να προστατευτούν θεμελιώδη εργασιακά δικαιώματα σχετικά με τα νόμιμα και τα ανώτατα όρια του χρόνου εργασίας, την ασφάλεια και την υγεία στην εργασία, και να ενισχυθούν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις και συμβάσεις εργασίας. Η βιώσιμη και αξιοπρεπής εργασία πρέπει να αποτελέσει τον κεντρικό στόχο της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής.

Τρίτον, η έκρηξη των πληθωριστικών προσδοκιών και η μείωση της πραγματικής αξίας της αποταμίευσης των εύπορων κοινωνικών ομάδων διαμορφώνουν τις ιδεολογικές, τις κοινωνικές και τις πολιτικές συνθήκες για τη μετάβαση των κεντρικών τραπεζών σε λιγότερο διευκολυντική, και ίσως πιο επιθετικά αντιπληθωριστική, νομισματική πολιτική. Η αύξηση των επιτοκίων θα εντείνει την αβεβαιότητα και θα επηρεάσει αρνητικά τη μεγέθυνση και τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα ειδικά των χωρών εκείνων, όπως η Ελλάδα, που διακρίνονται από υψηλή συσσώρευση ιδιωτικού και δημόσιου χρέους. Δεν υπάρχουν περιθώρια για μια νέα επιδείνωση της χρηματοπιστωτικής ευθραυστότητας της οικονομίας ως συνέπεια μιας αύξησης του μη εξυπηρετούμενου ιδιωτικού χρέους. Είναι επίσης ιδιαίτερα σημαντικό και πρέπει με έμφαση να υπογραμμιστεί ότι η συσσώρευση υψηλού δημόσιου χρέους, τα συνεχή πρωτογενή δημοσιονομικά ελλείμματα –ως συνέπεια αρχικά των μέτρων διαχείρισης της πανδημίας και σήμερα των επιπτώσεων της ενεργειακής κρίσης και της ακρίβειας– και η ανοδική πορεία του κόστους εξυπηρέτησης του δημόσιου χρέους και των ασφαλίστρων πιστωτικού κινδύνου δεν επιτρέπουν μια διατηρήσιμη αποκλιμάκωση του ρίσκου φερεγγυότητας της χώρας. Η κατάσταση αυτή βραχυπρόθεσμα δεν δημιουργεί δημοσιονομικούς περιορισμούς, χρήζει όμως ιδιαίτερης προσοχής στο νέο νομισματικό και χρηματοπιστωτικό περιβάλλον που δημιουργεί ο υψηλός πληθωρισμός και κυρίως η επιστροφή στην αντιπληθωριστική στόχευση της νομισματικής πολιτικής. Η δημοσιονομικά ευάλωτη ελληνική οικονομία, το ύψος του δημόσιου χρέους, η εμπειρία της διαχείρισης και των συνεπειών της κρίσης χρέους της προηγούμενης δεκαετίας, καθώς και το νέο γεωπολιτικό περιβάλλον καθιστούν επιβεβλημένη την αποφυγή δημιουργίας συνθηκών μιας νέας δημοσιονομικής περιπέτειας.

Τέταρτον, η χαμηλή διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας είναι ένδειξη της ανάγκης άμεσης ενίσχυσης και αναδιάρθρωσης του παραγωγικού συστήματος, με τρόπο που να περιοριστεί η εισαγωγική εξάρτηση της χώρας και να ενισχυθεί η επάρκεια και η αυτάρκειά της σε βασικά ενδιάμεσα και τελικά αγαθά. Στο νέο διεθνές περιβάλλον, η υγειονομική, η ενεργειακή και η επισιτιστική ασφάλεια προστίθενται στις βασικές προϋποθέσεις της βιώσιμης και ανθρωποκεντρικής ανάπτυξης. Τα διαθέσιμα στοιχεία των ισοζυγίων τροφίμων της ελληνικής οικονομίας μάς παρέχουν πολύτιμη πληροφόρηση σχετικά με την εξάρτηση της διατροφικής, και όχι μόνο, αλυσίδας της χώρας μας από τις εισα-

γωγές. Οι νέες γεωπολιτικές και γεωοικονομικές συνθήκες επιβάλλουν τη διαμόρφωση μιας εξελικτικής παραγωγικής αναδιάρθρωσης στην κατεύθυνση της ενίσχυσης των εγχώριων αλυσίδων αξίας, της αειφόρου παραγωγής υγιεινών και ασφαλών τροφίμων και της διαφοροποίησης της παραγωγής σε συνδυασμό με μια στρατηγική διαχείρισης αποθεμάτων. Το όφελος θα είναι η δημιουργία μιας πιο ισορροπημένης, βιώσιμης και ανθεκτικής οικονομίας με άξονα την αυτάρκεια-επάρκεια-εξωστρέφεια σε ένα παγκόσμιο περιβάλλον ενός ραγδαία μεταβαλλόμενου καταμερισμού εργασίας και εμπορικού κατακερματισμού.

Στο πλαίσιο αυτό, οι οικονομικές προοπτικές της χώρας μας θα εξαρτηθούν βραχυμεσοπρόθεσμα από το κατά πόσο θα καταφέρει να αποφύγει συνθήκες διολίσθησης της οικονομίας σε κατάσταση στασιμοπληθωρισμού και δημοσιονομικής αστάθειας, και μεσομακροπρόθεσμα από τον βαθμό μετάβασής της σε μια ισορροπημένη, βιώσιμη και ανθεκτική ανάπτυξη. Οι προϋποθέσεις για να συμβούν αυτά δεν περιορίζονται μόνο στην αποτελεσματική αξιοποίηση των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Η βιωσιμότητα της ανάπτυξης εξαρτάται πρωτίστως από την ενίσχυση των θεσμών της αγοράς εργασίας. Τα Μνημόνια επιδείνωσαν και η πανδημία ανέδειξε περαιτέρω σοβαρά κενά στην προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων σε θέματα όπως οι αξιοπρεπείς μισθοί, ο χρόνος (υπερ)εργασίας, οι αδυναμίες της επαγγελματικής ασφάλειας και της υγείας. Η ασφάλεια ενός αξιοπρεπούς εισοδήματος, η προστασία της απασχόλησης, η καθολική πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη, ο κοινωνικός διάλογος, οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, η ενίσχυση των συστημάτων επιθεώρησης εργασίας, η μείωση της εργασιακής φτώχειας και ευρύτερα η επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης του ΟΗΕ πρέπει να είναι τα κύρια υλικά μιας βιώσιμης και ανθρωποκεντρικής οικονομικής πολιτικής.

Στην παρούσα Έκθεση[1] του ΙΝΕ ΓΣΕΕ επικεντρωνόμαστε στις μακροοικονομικές, τις δημοσιονομικές και τις χρηματοοικονομικές εξελίξεις του 2021 και στην κατάσταση της αγοράς εργασίας όπως διαμορφώθηκαν από τις συνέπειες της πανδημικής κρίσης και του κύματος της ακρίβειας. Επιπλέον, παρουσιάζουμε ορισμένους δείκτες κοινωνικής βιωσιμότητας βάσει της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη και αναδεικνύουμε την άμεση ανάγκη επαναπροσδιορισμού του παραγωγικού προτύπου της Ελλάδας.

Γιώργος Αργείτης

Επιστημονικός Διευθυντής ΙΝΕ ΓΣΕΕ

1. *Στην εκπόνηση της Ετήσιας Έκθεσης 2022 για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση, εκτός από τον Επιστημονικό Διευθυντή του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ Γιώργο Αργείτη, ο οποίος είχε τον συντονισμό, την επιμέλεια και την ευθύνη, συμμετείχαν και οι Π. Γεωργιάδου, Ν. Κορατζάνης, Σ. Μιχοπούλου, Δ. Παϊταρίδης και Χ. Πιέρρος.*

Κεφάλαιο 1
Μακροοικονομικές εξελίξεις

Μακροοικονομικές εξελίξεις

1.1 Εισαγωγή

Ο συνδυασμός των επιπτώσεων της πανδημικής κρίσης και κυρίως του πληθωριστικού σοκ στο μακροοικονομικό σύστημα, καθώς και η αποτελεσματικότητα της διαχείρισής τους θα καθορίσουν σε σημαντικό βαθμό την προοπτική της οικονομίας για τη διετία 2022-2023. Είναι πολύ σημαντικό για την πολιτική οικονομία της χώρας να αποφευχθεί κάθε κίνδυνος εγκλωβισμού της σε συνθήκες στασιμοπληθωρισμού. Μια τέτοια εξέλιξη θα αυξήσει όχι μόνο το οικονομικό, αλλά και το πολιτικό και το γεωπολιτικό ρίσκο της Ελλάδας.

Στην ανάλυση που ακολουθεί το ενδιαφέρον μας εστιάζεται σε βασικά μακροοικονομικά μεγέθη τα οποία είναι θεμελιακά για τον μετασχηματισμό της οικονομίας σε ένα βιώσιμο και ανθεκτικό αναπτυξιακό υπόδειγμα. Παρουσιάζουμε ευρήματα και δείχνουμε ότι το κύμα της ασταμάτητης ακρίβειας έχει ισχυρές μακροοικονομικές συνέπειες. Αυξάνει την αβεβαιότητα σε πολλά πεδία οικονομικών αποφάσεων, αλλά πρωτίστως επηρεάζει αρνητικά την κατανάλωση, που αποτελεί τον κύριο προσδιοριστικό παράγοντα του ΑΕΠ της Ελλάδας. Ο όγκος των ιδιωτικών επενδύσεων εξακολουθεί να παραμένει χαμηλός και δεν επαρκεί για την ισχυροποίηση διατηρήσιμων ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης. Παράλληλα, το έλλειμμα διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας και η αδύναμη διάρθρωση του παραγωγικού τομέα προκαλούν έντονες αρνητικές πιέσεις στο εμπορικό ισοζύγιο επιδεινώνοντας τη διεθνή οικονομική θέση της χώρας μας. Το έλλειμμα αυτάρκειας και η υψηλή εξάρτηση της χώρας από τις εισαγωγές σε βασικά ενδιάμεσα και τελικά αγαθά μας δείχνουν τους αναγκαίους μετασχηματισμούς που πρέπει να συντελεστούν ώστε το παραγωγικό σύστημα να γίνει βιώσιμο.

1.2 ΑΕΠ και συν-αθροιστική ζήτηση

Το 2021 ήταν έτος ισχυρής ανάκαμψης μετά την ύφεση που προκάλεσε το 2020 η πανδημία. Τα έως τώρα στοιχεία υποδεικνύουν ότι τόσο στην Ευρωζώνη όσο και στην Ελλάδα οι οικονομικές επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης δεν θα έχουν μεσοπρόθεσμο αρνητικό αντίκτυπο στην πορεία του ΑΕΠ. Ωστόσο, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1.1, που αποτυπώνει την εξέλιξη του κατά κεφαλήν πραγματικού ΑΕΠ στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη, οι ευρωπαϊκές οικονομίες κατά μέσο όρο δεν ανέκαμψαν πλήρως από την πανδημική ύφεση, ενώ η τρέχουσα ενεργειακή κρίση και το κύμα ακρίβειας υπονομεύουν τις προοπτικές πλήρους ανάκαμψης

και περαιτέρω ισχυροποίησης της μεγέθυνσής τους. Το 2021 το κατά κεφαλήν πραγματικό ΑΕΠ στον μέσο όρο της Ευρωζώνης υπολειπόταν 1,6 μονάδες από το επίπεδο του 2019, ενώ στην Ελλάδα η αντίστοιχη διαφορά ήταν της τάξης των 0,7 μονάδων. Η ελληνική οικονομία φαίνεται ότι ανέκτησε πιο γρήγορα το χαμένο ΑΕΠ της πανδημικής κρίσης. Η εξέλιξη αυτή είναι αναμφίβολα θετική για το βιοτικό μας επίπεδο. Εξίσου σημαντικό όμως είναι και το εάν η θετική πορεία της οικονομίας το 2021 θα έχει ενδογενή διατηρησιμότητα, καθώς και το πώς θα επηρεαστεί πλέον από το νέο νομισματικό, μακροοικονομικό και χρηματοπιστωτικό περιβάλλον που διαμορφώνει η έκρηξη των τιμών της ενέργειας και πολλών ενδιάμεσων και τελικών αγαθών.

Διάγραμμα 1.1: Δείκτης εξέλιξης του κατά κεφαλήν πραγματικού ΑΕΠ στην Ελλάδα και στον μέσο όρο της Ευρωζώνης (2007-2021, σταθερές τιμές 2010, 2007=100)

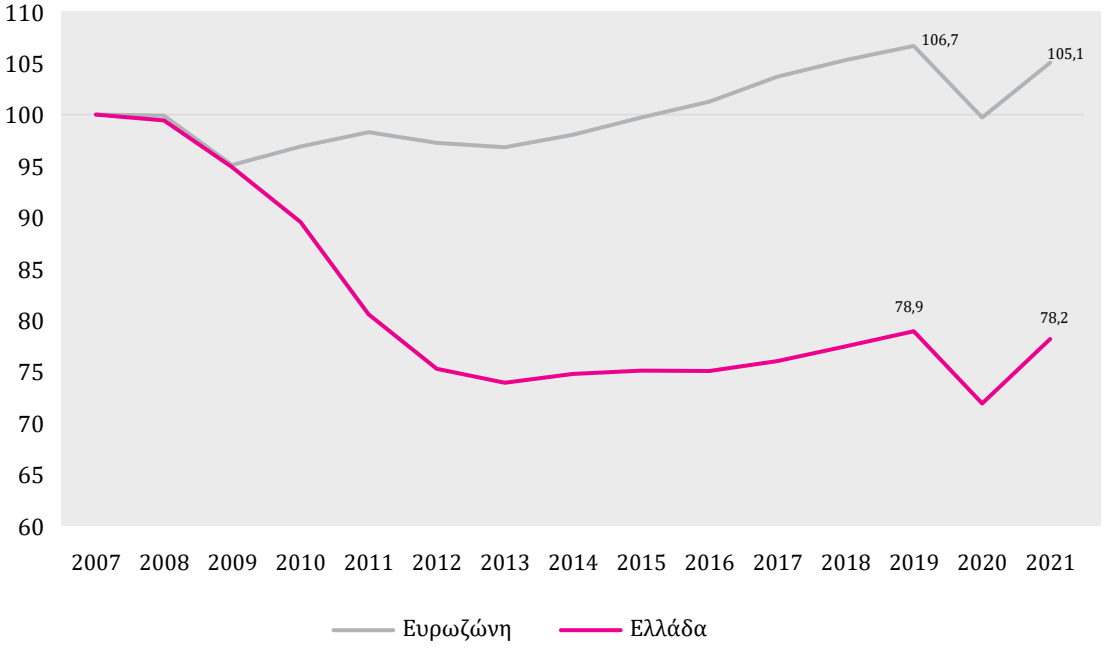

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 4.4.22)

Ένα σημαντικό εμπειρικό δεδομένο που πρέπει να λάβουμε υπόψη μας είναι η σημαντική αναπτυξιακή απόκλιση της Ελλάδας από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 2021 το κατά κεφαλήν πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας υστερούσε κατά 21,8% από το επίπεδο του 2007, ενώ για τον μέσο όρο των χωρών-μελών της Ευρωζώνης ήταν υψηλότερο κατά 5,1%. Η απόκλιση αυτή

αποτυπώνεται και στο Διάγραμμα 1.2, το οποίο απεικονίζει το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στα κράτη-μέλη της ΕΕ σε μονάδες ίδιας αγοραστικής δύναμης (PPS). Το 2021 η Ελλάδα ήταν το δεύτερο φτωχότερο κράτος-μέλος στην ΕΕ, πάνω από τη Βουλγαρία, όταν το 2007 ήταν στη 15η υψηλότερη θέση, περίπου στο ίδιο επίπεδο με τον μέσο όρο της ΕΕ. Ταυτόχρονα, η Ελλάδα είναι το μοναδικό κράτος-μέλος στο οποίο το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι χαμηλότερο από το επίπεδο του 2007. Η κρίση χρέους και η διαχείρισή της με την καταστροφική πολιτική των Μνημονίων υποβάθμισαν με δραματικό τρόπο το βιοτικό επίπεδο και την αναπτυξιακή θέση της Ελλάδας. Έτσι λοιπόν στο τρέχον δυσμενές οικονομικό περιβάλλον η ελληνική οικονομία θα πρέπει να αναζητήσει και να υλοποιήσει τις απαραίτητες παρεμβάσεις, που όχι μόνο θα αποτρέψουν τον κίνδυνο μετάβασής της σε μια νέα κατάσταση αστάθειας, αλλά κυρίως θα εδραιώσουν μια δυναμική βιώσιμης ανάπτυξης, ανθεκτικότητας και σύγκλισης με την ΕΕ και, πρωτίστως, ανάκτησης της χαμένης ευημερίας της ελληνικής κοινωνίας.

Διάγραμμα 1.2: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε χιλ. PPS (ΕΕ, 2021 και διαφορά με 2007)

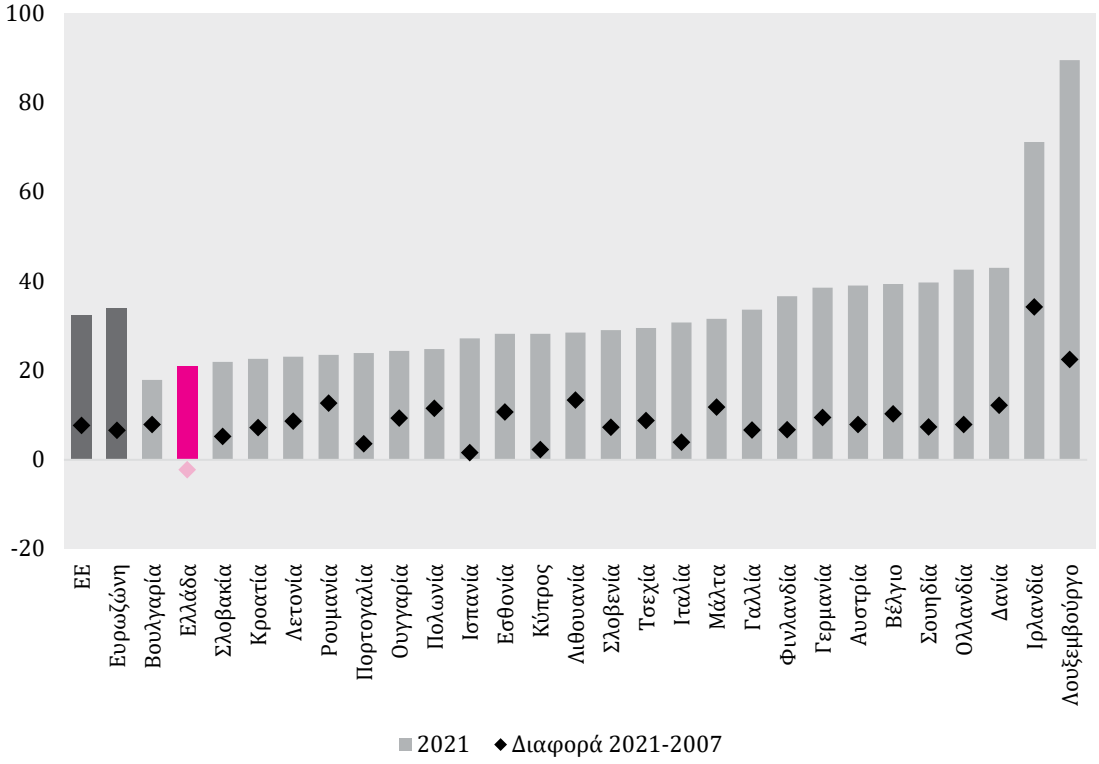

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 4.4.22)

Ο Πίνακας 1.1 αποτυπώνει την εξέλιξη του πραγματικού ΑΕΠ και των συνιστωσών του το 2021 σε σχέση με τα δύο προηγούμενα έτη. Παρατηρούμε ότι το 2021 το πραγματικό ΑΕΠ αυξήθηκε κατά περίπου 13 δισ. ευρώ σε σχέση με το 2020, αλλά υπολείπεται κατά 2,7 δισ. ευρώ από το επίπεδο του 2019. Σε τριμηνιαίο επίπεδο, τα τρίτα πρώτα τρίμηνα του 2021 κινήθηκαν σε χαμηλότερο επίπεδο από τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2019, ενώ μόλις το δ' τρίμηνο του 2021 το ΑΕΠ ξεπέρασε οριακά το αντίστοιχο του 2019 κατά 13 εκατ. ευρώ.

Η εξέλιξη του ΑΕΠ προσδιορίστηκε κυρίως από τη μεταβολή της κατανάλωσης, η οποία παρουσίασε περίπου αντίστοιχη συμπεριφορά. Σε ετήσιο επίπεδο, το 2021 αυξήθηκε κατά 8,5 δισ. ευρώ σε σχέση με το 2020, αλλά υπολείπεται του επιπέδου του 2019 κατά 780 εκατ. ευρώ, ενώ το γ' και το δ' τρίμηνο ξεπέρασε το επίπεδο των αντίστοιχων τριμήνων του 2019 κατά 153 εκατ. ευρώ και 589 εκατ. ευρώ. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη των υπόλοιπων συνιστωσών. Η δημόσια κατανάλωση ήταν υψηλότερη το 2021, τόσο σε σχέση με το 2019 όσο και με το 2020, αποτυπώνοντας την επεκτατική παρέμβαση της Γενικής Κυβέρνησης στην οικονομία, στην προσπάθειά της να περιορίσει τις αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας. Η δημόσια κατανάλωση φαίνεται να περιορίζεται μόνο το δ' τρίμηνο του 2021, αφού μειώθηκε 76 εκατ. ευρώ σε σχέση με το δ' τρίμηνο του 2020.

Οι επενδύσεις δεν επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από την πανδημική κρίση. Το 2021, τόσο σε ετήσιο όσο και σε τριμηνιαίο επίπεδο, ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου ήταν σταθερά υψηλότερος του επιπέδου του 2019 και του 2020. Η αύξηση των επενδύσεων ήταν υψηλότερη το γ' και το δ' τρίμηνο του 2021 (1 δισ. ευρώ και 1,2 δισ. ευρώ έναντι των αντίστοιχων τριμήνων του 2019). Παρά τη θετική εξέλιξη της μεταβολής της επένδυσης, όπως θα φανεί παρακάτω, ο συνολικός όγκος των επενδύσεων δεν είναι ικανός να δημιουργήσει συνθήκες διατηρήσιμης και ισχυρής δυναμικής στην οικονομία. Οι εξαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών σε ετήσιο επίπεδο υπολείπονταν κατά 3 δισ. ευρώ του επιπέδου του 2019, αν και το δ' τρίμηνο του 2021 ήταν υψηλότερες κατά περίπου 1,5 δισ. ευρώ του δ' τριμήνου του 2019. Αντιθέτως, οι εισαγωγές παρουσιάζουν διαρκή αύξηση, ενώ σε ετήσιο επίπεδο το 2021 ξεπερνούσαν το επίπεδο του 2019 κατά 5,1 δισ. ευρώ.

Πίνακας 1.1: Μεταβολή του ΑΕΠ και των συνιστωσών της ζήτησης το 2021 σε σχέση με το 2019 και το 2020, σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2019:1-2021:4, σταθερές τιμές 2015)

	Μεταβολή τριμήνων του 2021 σε σχέση με τα ίδια τρίμηνα του 2019				Μεταβολή τριμήνων του 2021 σε σχέση με τα ίδια τρίμηνα του 2020				Ετήσια μεταβολή σε σχέση με το 2019	Ετήσια μεταβολή σε σχέση με το 2020
Τρίμηνα	I	II	III	IV	I	II	III	IV	-	-
ΑΕΠ	-1.210	-1.244	-312	13	-610	5.879	4.682	3.262	-2.753	13.214
Ιδιωτική κατανάλωση	-1.104	-416	153	589	-1.434	3.969	3.090	2.856	-778	8.482
Δημόσια κατανάλωση	601	349	953	407	445	529	499	-76	2.310	1.398
Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	620	807	1.072	1.193	712	921	959	1.175	3.692	3.767
Εξαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών	-783	-2.676	-1.050	1.473	-330	3.072	5.720	3.600	-3.036	12.062
Εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών	-897	700	2.019	3.327	-964	3.183	3.254	5.271	5.149	10.745

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 4.4.22)

Σημείωση: Τα τριμηνιαία στοιχεία είναι εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα.

Το Διάγραμμα 1.3 παρουσιάζει τις συνιστώσες της ζήτησης, πλην της δημόσιας κατανάλωσης, ως ποσοστά του ΑΕΠ στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη για το δ' τρίμηνο του 2019 και του 2021. Τα δύο διακριτά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης είναι η μεγάλη συμβολή της κατανάλωσης και η μικρή συμβολή των επενδύσεων στο ΑΕΠ. Ενώ στην Ευρωζώνη η κατανάλωση κυμαίνεται μεταξύ 51% και 53% του ΑΕΠ, στην Ελλάδα η κατανάλωση αντιστοιχούσε στο 70% του ΑΕΠ το δ' τρίμηνο του 2019 και στο 68% το δ' τρίμηνο του 2021.

Διάγραμμα 1.3: Συνιστώσες της ζήτησης ως ποσοστά (%) του ΑΕΠ σε Ελλάδα και μέσος όρος Ευρωζώνης (2019:4 και 2021:4)

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 4.4.22)

Σημείωση: Εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

Οι επενδύσεις της Ευρωζώνης αντιστοιχούσαν στο 23,5% του ΑΕΠ το δ' τρίμηνο του 2019 και στο 22,3% το δ' τρίμηνο του 2021, όταν στην Ελλάδα τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν μόλις 10,5% και 13,2%. Μπορεί οι ελληνικές επενδύσεις να αύξησαν το μερίδιό τους στο ΑΕΠ, ωστόσο εμφανίζουν εντυπωσιακή απόκλιση από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης. Όσον αφορά το εξωτερικό εμπόριο, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρωζώνη το δ' τρίμηνο του 2021 υπήρξε αύξηση και των εξαγωγών και των εισαγωγών έναντι του δ' τριμήνου του 2019. Όμως, στην περίπτωση

της Ελλάδας οι εισαγωγές σημείωσαν ραγδαία αύξηση (περίπου 13 ποσοστιαίες μονάδες), ξεπερνώντας τον μέσο όρο της Ευρωζώνης κατά 7 ποσοστιαίες μονάδες. Όπως θα φανεί ακολούθως, η εξέλιξη αυτή αποτυπώνει κυρίως την επένδυση των επιχειρήσεων σε εισαγόμενο μηχανολογικό εξοπλισμό.

1.3 Η προοπτική της κατανάλωσης

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, το 2021 η κατανάλωση αυξήθηκε σε σχέση με το 2020, αλλά δεν ανέκαμψε στο επίπεδο του 2019. Η προοπτική της κατανάλωσης το 2022, που θα προσδιορίσει και τη δυναμική της μεγέθυνσης, θα εξαρτηθεί από τρεις παράγοντες: α) από την πρόθεση μέρους των νοικοκυριών να χρησιμοποιήσουν διαθέσιμες αποταμιεύσεις προς καταναλωτικούς σκοπούς, β) από την εξέλιξη του διαθέσιμου εισοδήματός τους και γ) από την επίπτωση της ακρίβειας στην αγοραστική τους δύναμη. Οι παράγοντες αυτοί δεν θα επηρεάσουν τα νοικοκυριά συμμετρικά. Τα πιο ευάλωτα νοικοκυριά ήδη αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη δυσκολία να διατηρήσουν το ίδιο επίπεδο κατανάλωσης και διαβίωσης.

Ξεκινώντας από τον πρώτο παράγοντα, τα μέτρα αντιμετώπισης της πανδημικής κρίσης περιόρισαν δραστικά τις καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών. Στο Διάγραμμα 1.4 παρατηρούμε ότι για πρώτη φορά από το 2012, το διαθέσιμο εισόδημα ξεπέρασε την κατανάλωση, γεγονός που από μια πρώτη ματιά θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως βελτίωση της χρηματοοικονομικής κατάστασης του τομέα των νοικοκυριών. Ωστόσο, το δ' τρίμηνο του 2021 οι αποταμιεύσεις ήταν εκ νέου αρνητικές, εξαιτίας της απόσυρσης των μέτρων στήριξης του διαθέσιμου εισοδήματος και της αύξησης της καταναλωτικής δαπάνης εξαιτίας της επιστροφής των νοικοκυριών σε μια καταναλωτική κανονικότητα μετά τα lockdown και την ακρίβεια.

Διάγραμμα 1.4: Διαθέσιμο εισόδημα, κατανάλωση και αποταμίευση των νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2009:1-2021:4, σταθερές τιμές 2020)

***Πηγή*:** Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 29.4.22)

Σημείωση: Μη εποχικά διορθωμένα στοιχεία τα οποία έχουν αποπληθωριστεί με βάση τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή.

Αναφορικά με τον δεύτερο παράγοντα και την εξέλιξη του διαθέσιμου εισοδήματος, τα μέτρα στήριξης της Γενικής Κυβέρνησης απέτρεψαν την πτώση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών το 2020. Το πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών έμεινε στάσιμο κατά τη διάρκεια των διαδοχικών lockdown και αυξήθηκε το β' και το γ' τρίμηνο του 2021 (αύξηση 5,4% και 4,3% αντίστοιχα). Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1.5, η αύξηση το γ' τρίμηνο του 2021 έναντι του ίδιου τριμήνου του 2019 προήλθε τόσο από την ενισχυμένη επιδοματική πολιτική της κυβέρνησης όσο και από την αύξηση του εισοδήματος των αυτοαπασχολούμενων.

Διάγραμμα 1.5: Διάρθρωση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2019:3 και 2021:3, σταθερές τιμές 2015)

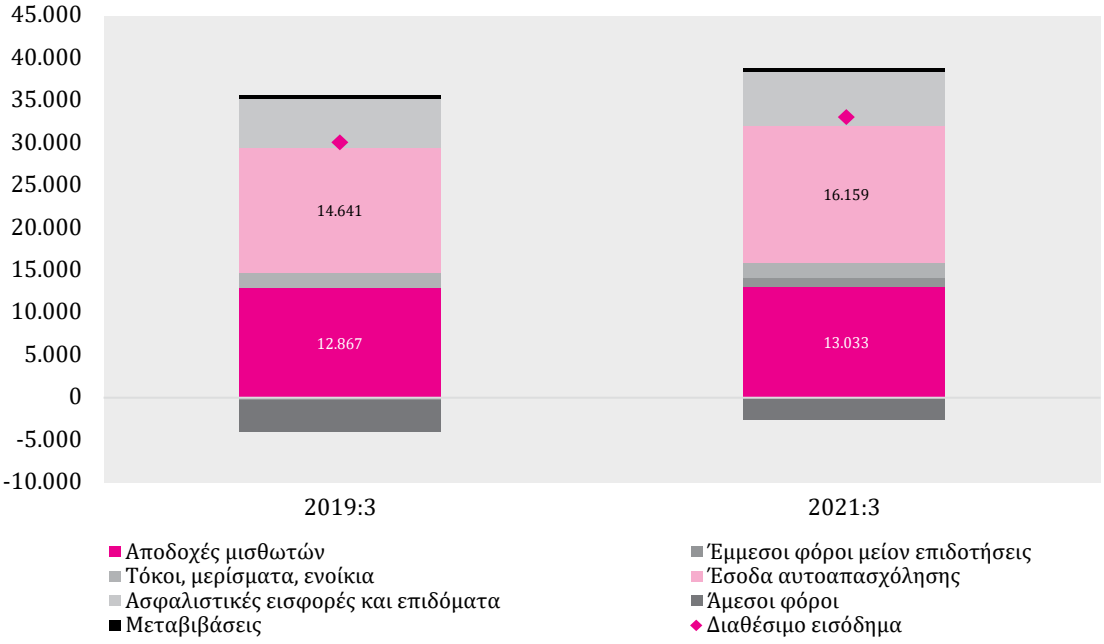

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 13.4.22)

Σημείωση: Τα στοιχεία είναι μη εποχικά διορθωμένα και έχουν αποπληθωριστεί με βάση τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή.

Ειδικότερα, το γ' τρίμηνο του 2021 οι άμεσοι φόροι βάρυναν λιγότερο το εισόδημα των νοικοκυριών, ενώ οι επιδοτήσεις ξεπέρασαν τους έμμεσους φόρους με αποτέλεσμα να υπάρχει αθροιστικά ένα θετικό αποτέλεσμα στο διαθέσιμο εισόδημα. Τα έσοδα των αυτοαπασχολούμενων αυξήθηκαν 1,6 δισ. ευρώ, ενώ οι αποδοχές των μισθωτών αυξήθηκαν μόλις κατά 150 εκατ. ευρώ. Επί της ουσίας, το εισόδημα των μισθωτών παρέμεινε στάσιμο, γεγονός το οποίο επηρεάζει αρνητικά την κατανάλωση και αυξάνει την εισοδηματική ανισότητα. Ο τρίτος παράγοντας, το κύμα ακρίβειας, είναι ο πιο καθοριστικός και θα επηρεάσει την καταναλωτική συμπεριφορά όλων των εισοδηματικών κλιμακίων αν και όχι με την ίδια ένταση. Η ενεργειακή κρίση, οι διαταραχές στις εφοδιαστικές αλυσίδες αλλά και η έντονη κερδοσκοπία οδηγούν σε διαρκή αύξηση των τιμών υπονομεύοντας την αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών. Τον Απρίλιο του 2022 ο πληθωρισμός κατέγραψε την υψηλότερη τιμή των τελευταίων 27 ετών, καθώς ήταν ίσος με 10,2% έναντι του Απριλίου του 2021 (βλ. Διάγραμμα 1.6).

Διάγραμμα 1.6: Ποσοστιαία (%) ετήσια μεταβολή του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (Ελλάδα, Ιανουάριος 2021-Απρίλιος 2022)

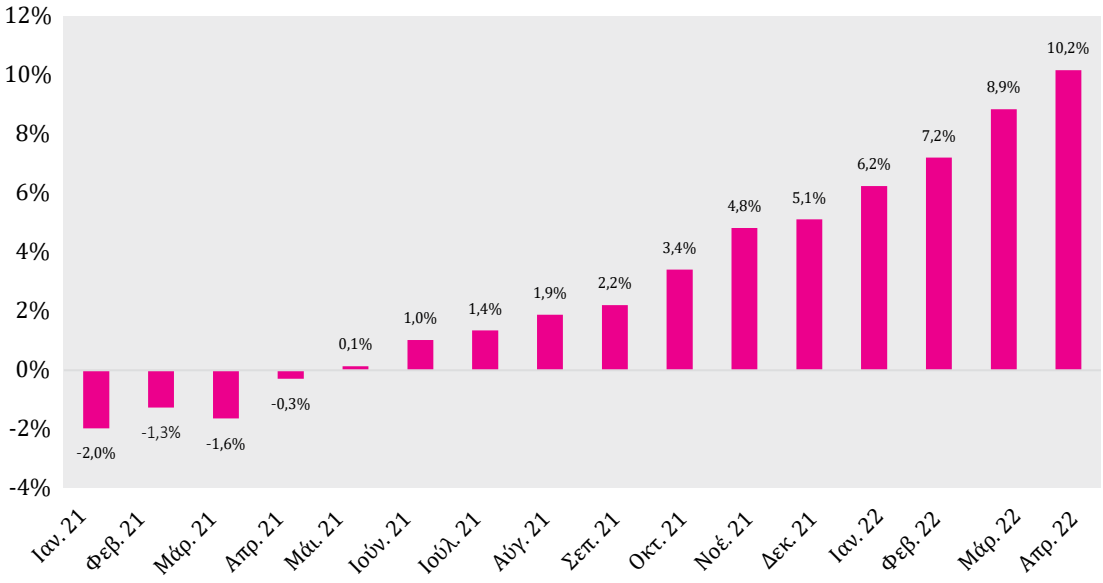

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 10.5.22)

Η αύξηση των τιμών αφορά κατά κύριο λόγο τις δαπάνες των νοικοκυριών για στέγαση και για μεταφορές, στις οποίες περιλαμβάνονται οι δαπάνες για ηλεκτρισμό, θέρμανση και βενζίνη. Συγκεκριμένα, οι δαπάνες για στέγαση εμφανίζουν ραγδαία ανοδική τάση αγγίζοντας τον Μάρτιο του 2022 το 30% σε σχέση με τον Μάρτιο του 2021, όταν τον Φεβρουάριο η αντίστοιχη ετήσια αύξηση ήταν της τάξης του 25,4% (βλ. Διάγραμμα 1.7). Τον Απρίλιο η αύξηση ήταν ακόμα μεγαλύτερη ξεπερνώντας το 35%. Τον ίδιο μήνα ο πληθωρισμός στην κατηγορία «Μεταφορές» παρέμεινε σταθερός στο ίδιο επίπεδο με αυτό του Μαρτίου (15,4%), ενώ ανησυχητική αύξηση παρουσιάζουν οι τιμές των ειδών διατροφής και μη αλκοολούχων ποτών. Ο σχετικός δείκτης αυξήθηκε 10,9% σε σχέση με τον ίδιο μήνα του προηγούμενου έτους, με την αύξηση να προέρχεται κυρίως από τα έλαια και λίπη (22%), το κρέας (14,1%), τα λαχανικά (13,8%) και τα γαλακτοκομικά (11,7%), ενώ σε επιμέρους κατηγορίες, όπως τα πουλερικά και το ελαιόλαδο, η αύξηση ξεπερνά το 20%.

Διάγραμμα 1.7: Ποσοστιαία (%) ετήσια μεταβολή του δείκτη τιμών ανά κατηγορία προϊόντων (Ελλάδα, Αύγουστος 2021-Απρίλιος 2022)

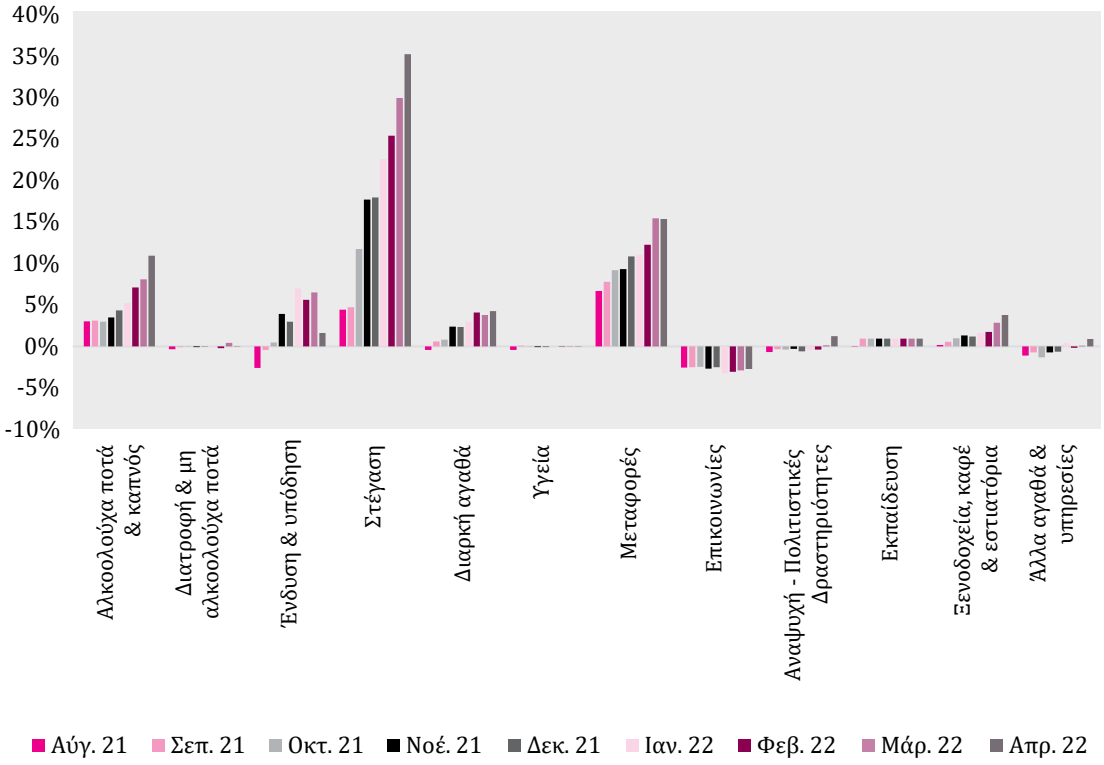

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 18.4.22)

Το μέγεθος και η ένταση της αύξησης των τιμών διατροφής θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε περιορισμό της κατανάλωσης. Ωστόσο, η εξέλιξη αυτή θα πλήξει δυσανάλογα τα φτωχότερα νοικοκυριά, που απειλούνται με ποσοτική και ποιοτική υποβάθμιση της διατροφής και του βιοτικού επιπέδου τους. Τέλος, ιδιαίτερη σημασία έχει η εξέλιξη της τιμής του ηλεκτρικού ρεύματος, το οποίο αποτελεί μια κατεξοχήν ανελαστική δαπάνη και συνεπώς απορροφά μεγάλο μέρος του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών.

Το Διάγραμμα 1.8 παρουσιάζει τη μέση ημερήσια τιμή χονδρικής αγοράς του ηλεκτρικού ρεύματος τον Απρίλιο του 2022. Η Ελλάδα είχε την ακριβότερη τιμή ρεύματος σε όλη την ΕΕ (248,35 ευρώ ανά MWh), ελαφρώς υψηλότερη από της Ιταλίας (247,19 ευρώ ανά MWh) και της Μάλτας (239,57 ευρώ ανά MWh), ενώ μεγάλη είναι η διαφορά σε σχέση με την τιμή σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου. Για παράδειγμα, στην Ισπανία η τιμή του ρεύματος ήταν 191,69 ευρώ ανά MWh και στην Πορτογαλία 192,2 ευρώ ανά MWh.

Διάγραμμα 1.8: Μέση ημερήσια τιμή χονδρικής αγοράς ηλεκτρισμού επόμενης ημέρας (ΕΕ, Απρίλιος 2022, ευρώ ανά MWh)

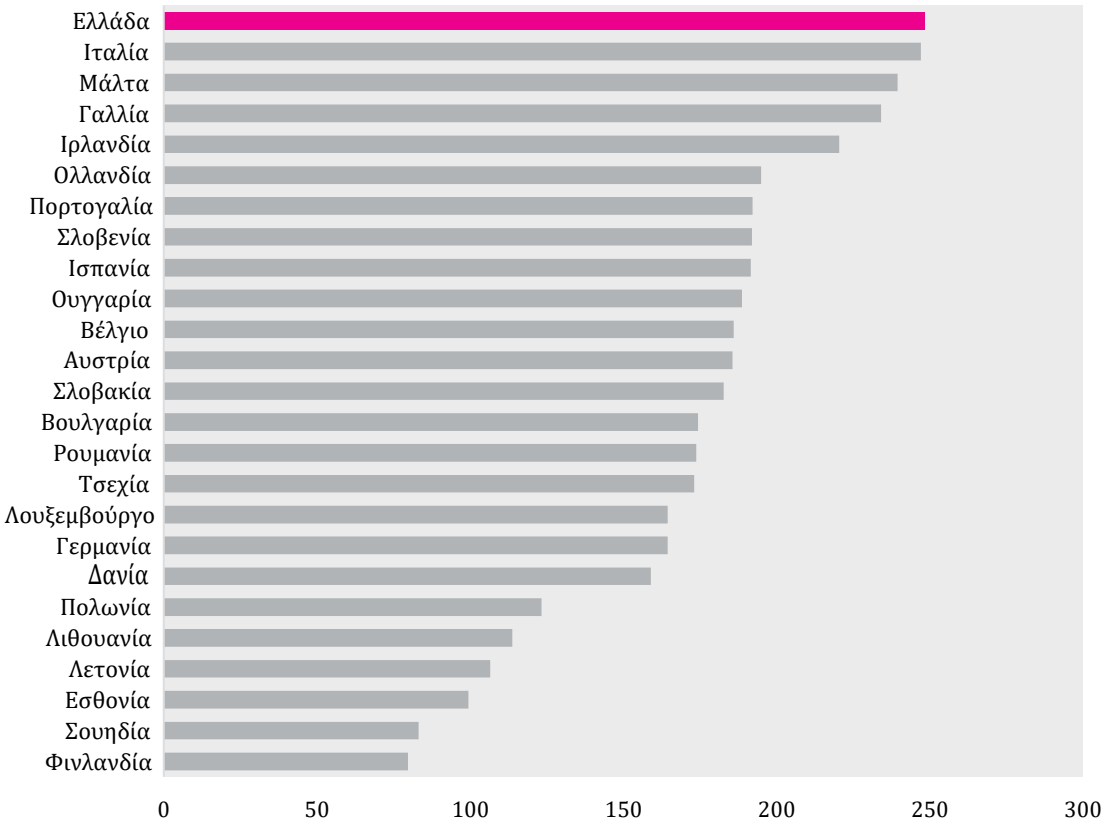

***Πηγή*:** Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας (πρόσβαση: 29.4.22)

Τα παραπάνω στοιχεία συνηγορούν στο ότι η κατανάλωση, που αποτελεί το σημαντικότερο προσδιοριστικό μέγεθος του ΑΕΠ, έχει αβέβαιη προοπτική με υψηλό κίνδυνο επιβράδυνσής της το 2022, αν δεν υπάρξει ουσιαστική αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος και της απασχόλησης. Η ενεργειακή κρίση σε συνδυασμό με κερδοσκοπικές πρακτικές στην αγορά της ενέργειας οδηγούν σε διαρκή αύξηση των τιμών της ενέργειας πλήττοντας με δραματικό τρόπο το διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών. Εκτός όμως από αυτό το μακροοικονομικό αποτέλεσμα, η ακρίβεια θα προκαλέσει και αύξηση της ανισότητας, αφού η απώλεια αγοραστικής δύναμης είναι υψηλότερη στα νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα (βλ. Κεφάλαιο 4). Δεδομένου του μεγέθους του προβλήματος, η πρόσφατη αύξηση του κατώτατου μισθού και οι παρεμβάσεις για τη συγκράτηση της τιμής της ενέργειας είναι στη σωστή κατεύθυνση αλλά ανεπαρκείς, ενώ οι αυξήσεις στις τιμές των τροφίμων εξακολουθούν να συμπιέζουν την κατανάλωση και να υποβαθμίζουν το βιοτικό επίπεδο μεγάλου τμήματος της ελληνικής κοινωνίας.

1.4 Η εξέλιξη των επενδύσεων

Οι επενδύσεις το 2021 αυξήθηκαν τόσο σε σχέση με το 2020 όσο και με το 2019. Με εξαίρεση το δ' τρίμηνο του 2021, η αύξηση αυτή προήλθε κυρίως από τις επενδύσεις των επιχειρήσεων και σε μικρότερο βαθμό από τις δημόσιες επενδύσεις και τις επενδύσεις των νοικοκυριών σε κατοικίες (βλ. Διάγραμμα 1.9). Το μέγεθος, όμως, της αύξησης ήταν πολύ χαμηλό ώστε να προσδώσει μια βιώσιμη και διατηρήσιμη αναπτυξιακή δυναμική στο ΑΕΠ. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το γ' τρίμηνο του 2021, σε πραγματικούς όρους, οι ακαθάριστες επενδύσεις των επιχειρήσεων αυξήθηκαν κατά 434 εκατ. ευρώ έναντι του γ' τριμήνου του 2020, ενώ για το ίδιο διάστημα η αύξηση των επενδύσεων του δημόσιου τομέα και των νοικοκυριών ήταν 277 εκατ. ευρώ και 222 εκατ. ευρώ αντίστοιχα.

Διάγραμμα 1.9: Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου ανά θεσμικό τομέα σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:1-2021:4, σταθερές τιμές 2015)

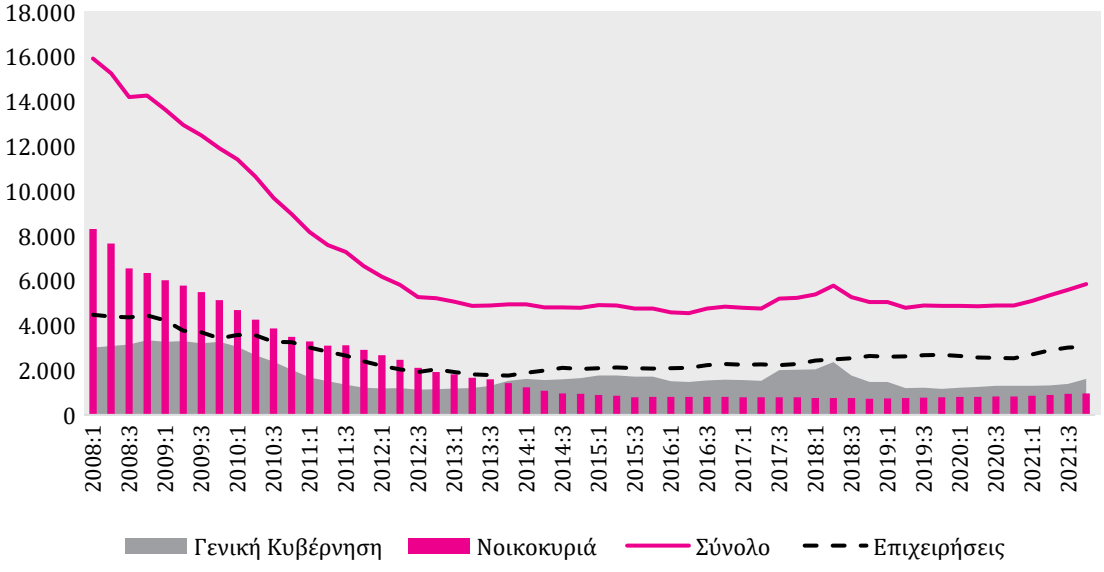

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 11.4.22)

Σημείωση: Κυλιόμενοι μέσοι όροι τεσσάρων περιόδων. Τα στοιχεία έχουν αποπληθωριστεί με βάση τον αποπληθωριστή ΑΕΠ.

Το δ' τρίμηνο του 2021 όταν επιταχύνθηκαν οι πληθωριστικές πιέσεις, οι επιχειρηματικές επενδύσεις αυξήθηκαν μόλις κατά 187 εκατ. ευρώ, ενώ των νοικοκυριών έμειναν ουσιαστικά στάσιμες (24 εκατ. ευρώ). Αντιθέτως, οι δημόσιες επενδύσεις αυξήθηκαν κατά 827 εκατ. ευρώ, συντηρώντας τη δυναμική αύξησης του συνόλου των επενδύσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2021 είναι το πρώτο έτος από το 2009 κι ύστερα στο οποίο οι ακαθάριστες επενδύσεις ξεπερνούσαν τις αποσβέσεις των επιχειρήσεων. Συνεπώς, είναι θετικό το γεγονός ότι, έστω και οριακά, σταμάτησε να μειώνεται το κεφαλαιακό απόθεμα των επιχειρήσεων, κάτι που όμως δεν ισχύει για το σύνολο της οικονομίας, αφού η μείωση του κεφαλαιακού αποθέματος των νοικοκυριών συνεχίστηκε και το 2021.

Στο Διάγραμμα 1.10 απεικονίζονται οι ακαθάριστες επενδύσεις ανά επενδυτικό προϊόν σε ετήσια βάση. Ειδικότερα, το 2021 η ετήσια αύξηση των επενδύσεων σε μεταλλικά προϊόντα και μηχανήματα ήταν ύψους 2,4 δισ. ευρώ. Μικρή αλλά σταθερή φαίνεται να είναι η αύξηση των επενδύσεων σε κατοικίες (2,3 δισ. ευρώ το 2021 όταν το 2020 ήταν 1,8 δισ. ευρώ), ενώ οριακή είναι η αύξηση στις άλλες κατασκευές και στα λοιπά επενδυτικά προϊόντα. Οι επενδύσεις σε μεταφορικό εξοπλισμό αυξήθηκαν το 2021 σε σχέση με το 2020 κατά περίπου 500 εκατ. ευρώ αν και υπολείπονται από το επίπεδο του 2019 κατά περίπου 150 εκατ. ευρώ.

Τα παραπάνω στοιχεία αφορούν ακαθάριστα μεγέθη, δηλαδή δεν λαμβάνονται υπόψη οι αποσβέσεις, οπότε δεν είναι σαφές σε ποιον βαθμό αυξήθηκε το καθαρό κεφάλαιο ανά επενδυτικό προϊόν. Άλλωστε ένας από τους κύριους παράγοντες που εξηγούν την αδύναμη παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας είναι η μεγάλη μείωση του καθαρού κεφαλαίου από το 2010 κι ύστερα. Εστιάζοντας στον μηχανολογικό εξοπλισμό που αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για την παραγωγική αναδιάρθρωση της οικονομίας, η αύξηση των επενδύσεων σε αυτή την κατηγορία είναι κρίσιμη όχι μόνο για την αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας αλλά και για την κάλυψη της μεγάλης απώλειας κεφαλαίου που συντελέστηκε κατά τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας.

Διάγραμμα 1.10: Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου κατά επενδυτικό προϊόν σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2019-2021, σταθερές τιμές προηγούμενου έτους)

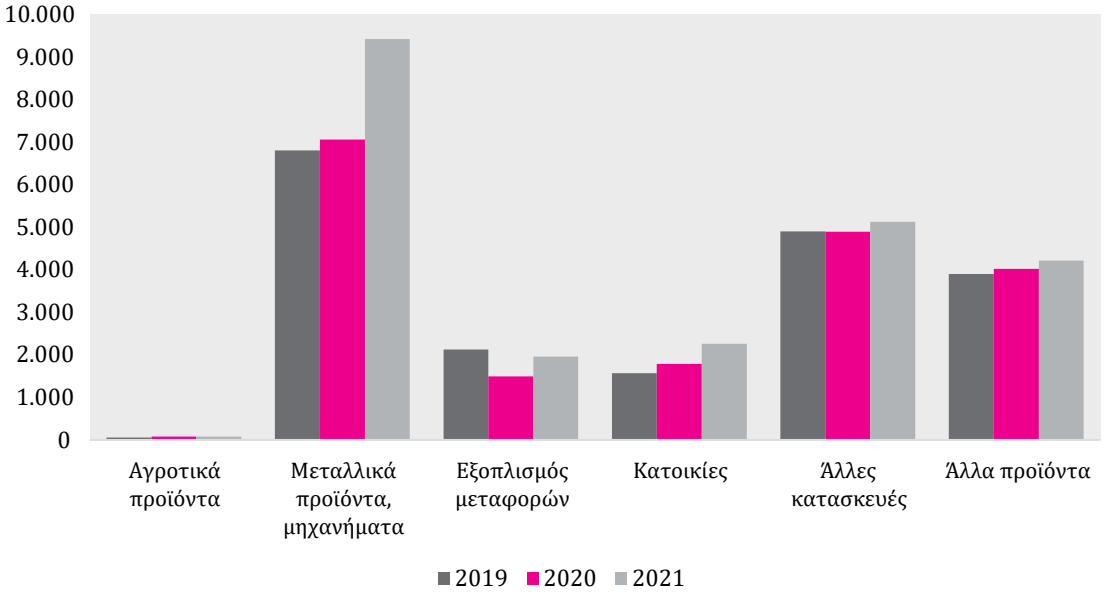

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (πρόσβαση: 8.4.22)

Η αποδυνάμωση του παραγωγικού ιστού της οικονομίας γίνεται εμφανής στο Διάγραμμα 1.11, το οποίο παρουσιάζει το καθαρό απόθεμα μηχανολογικού εξοπλισμού των επιχειρήσεων μαζί με την απώλεια που συντελέστηκε στην περίοδο της οικονομικής κρίσης. Το 2019 το καθαρό απόθεμα αντιστοιχούσε σε 45,2 δισ. ευρώ, όταν το 2010 ήταν ίσο με 69,5 δισ. ευρώ. Επί της ουσίας οι επιχειρήσεις απώλεσαν μέσα σε μία δεκαετία το ένα τρίτο του παραγωγικού τους δυναμικού, το οποίο μεταφράζεται σε απώλεια ύψους 24,2 δισ. ευρώ. Ο χαμηλός όγκος και η διάρθρωση των ιδιωτικών επενδύσεων συνθέτουν μια δομική αδυναμία του αναπτυξιακού υποδείγματος της χώρας και αποτυπώνουν την αναπτυξιακή απόκλιση της Ελλάδας από την Ευρωζώνη.

Διάγραμμα 1.11: Καθαρό απόθεμα μηχανολογικού εξοπλισμού των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2010-2019, σταθερές τιμές 2015)

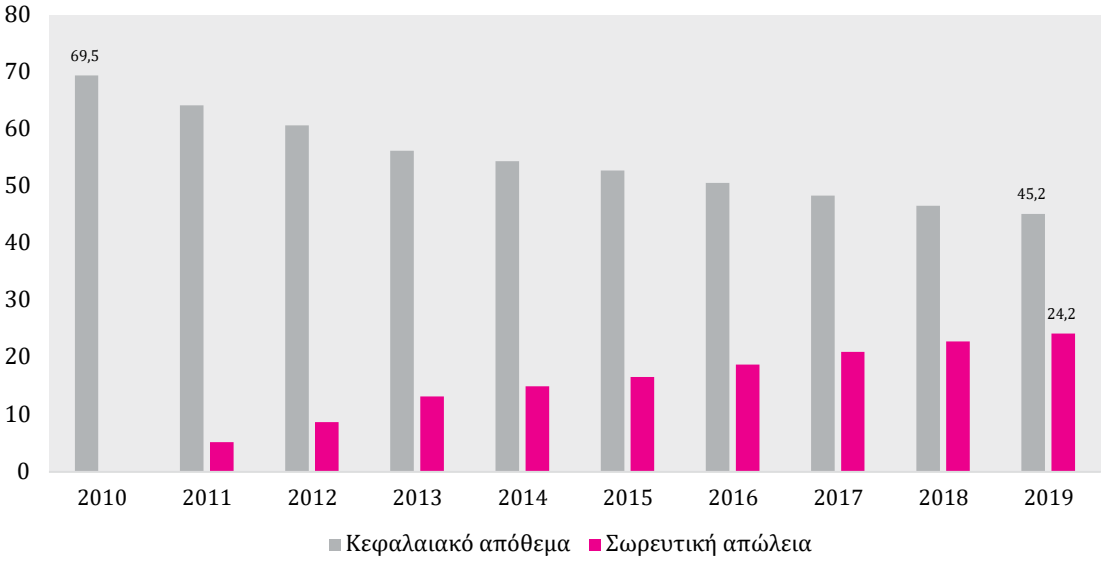

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 15.4.22)

Σημείωση: Τα στοιχεία έχουν αποπληθωριστεί με βάση τον αποπληθωριστή επενδύσεων.

Σχετικά με την πρόθεση των επιχειρηματιών να επενδύσουν, το Διάγραμμα 1.12 παρουσιάζει το ποσοστό επενδύσεων των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων στην ΕΕ, δηλαδή τις επενδύσεις προς την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία που παράγουν, παράλληλα με το μερίδιο κέρδους τους, δηλαδή τα ακαθάριστα κέρδη προς την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία για το γ' τρίμηνο του 2021. Ανάμεσα στα κράτη-μέλη για τα οποία υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία κατά τη διάρκεια συγγραφής του κειμένου, η Ελλάδα είχε το τέταρτο χαμηλότερο ποσοστό επενδύσεων και το τρίτο υψηλότερο μερίδιο κέρδους στην ΕΕ. Το εύρημα αυτό παρατηρείται και την περίοδο πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας.[2]

2. *Βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2019).*

Διάγραμμα 1.12: Επενδύσεις και κέρδη προ φόρων και τόκων των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ως ποσοστά (%) της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους (ΕΕ, 2021:3)

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 5.4.22)

Σημείωση: Κατά τη διάρκεια συγγραφής του κειμένου δεν υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία για τα κράτη-μέλη που δεν αναφέρονται.

Με βάση τα παραπάνω, είναι επιτακτική ανάγκη να υλοποιηθούν το γρηγορότερο δυνατό οι απαραίτητες παρεμβάσεις για την αποτελεσματική αξιοποίηση των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανασυγκρότησης στην κατεύθυνση της ποσοτικής και της ποιοτικής αναβάθμισης του παραγωγικού συστήματος. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, σύμφωνα με στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το 2021 μόλις το 31% των μεγάλων ελληνικών επιχειρήσεων ήταν υψηλής ψηφιακής έντασης, κατατάσσοντας τη χώρα στην τέταρτη χειρότερη θέση στην ΕΕ. Ακόμα μεγαλύτερης σημασίας είναι οι πράσινες επενδύσεις, οι οποίες αφενός μπορούν να περιορίσουν το περιβαλλοντικό αποτύπωμα της εγχώριας παραγωγής και αφετέρου να περιορίσουν την εξάρτηση της παραγωγής από εισαγόμενα ενεργειακά προϊόντα.

1.5 Εξαγωγικές επιδόσεις και διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα

Το 2021 χαρακτηρίστηκε από μερική ανάκαμψη των τουριστικών εισπράξεων της χώρας, οι οποίες έφτασαν περίπου στο 60% του επιπέδου του 2019, αλλά και από μια δυσανάλογα μεγάλη αύξηση των εισαγωγών προϊόντων, που υπερκάλυψε τις θετικές επιπτώσεις της ανάκαμψης του τουρισμού. Στο Διάγραμμα 1.13, που αποτυπώνει την εξέλιξη των πραγματικών εξαγωγών και εισαγωγών των προϊόντων και των υπηρεσιών, γίνονται εμφανείς οι δύο αυτές δυναμικές.

Από την πλευρά των εξαγωγών, τα προϊόντα δεν επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από την πανδημική κρίση. Το γ' τρίμηνο του 2021 αντιστοιχούσαν σε 8,95 δισ. ευρώ, όταν το ίδιο τρίμηνο του 2020 και του 2019 ήταν 8,16 δισ. ευρώ και 7,84 δισ. ευρώ αντίστοιχα. Υπάρχει δηλαδή μια σταθερή αύξηση, η οποία είναι χαμηλότερη των 800 εκατ. ευρώ ανά τρίμηνο. Το δ' τρίμηνο του 2021 οι εξαγωγές προϊόντων μειώθηκαν οριακά σε σχέση με το γ' τρίμηνο του ίδιου έτους (μείωση κατά περίπου 27 εκατ. ευρώ) αν και ήταν υψηλότερες από τις αντίστοιχες του δ' τριμήνου του 2020 κατά 352 εκατ. ευρώ. Η κάμψη αυτή το δ' τρίμηνο του 2021 είναι πιθανό να συνεχιστεί και το α' τρίμηνο του 2022, λόγω της εισβολής της Ρωσίας στην Ουκρανία, ενισχύοντας τον κίνδυνο διολίσθησης της οικονομίας σε στασιμοπληθωρισμό. Ίδια ανησυχία υπάρχει και για την εξέλιξη των εξαγωγών υπηρεσιών, οι οποίες το γ' τρίμηνο του 2021 υπολείπονταν 1,8 δισ. ευρώ και το δ' τρίμηνο 176 εκατ. ευρώ έναντι του επιπέδου του 2019. Ο βαθμός κατά τον οποίο ο πόλεμος θα επηρεάσει, άμεσα ή έμμεσα, τις τουριστικές εισπράξεις της οικονομίας το γ' τρίμηνο του 2022 θα κρίνει και τις εξαγωγικές επιδόσεις των υπηρεσιών, οι οποίες αποτελούν το κρίσιμο μέγεθος για την προσαρμογή του εμπορικού ελλείμματος που αυξήθηκε το προηγούμενο έτος.

Διάγραμμα 1.13: Εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2010:1-2021:4, σταθερές τιμές 2015)

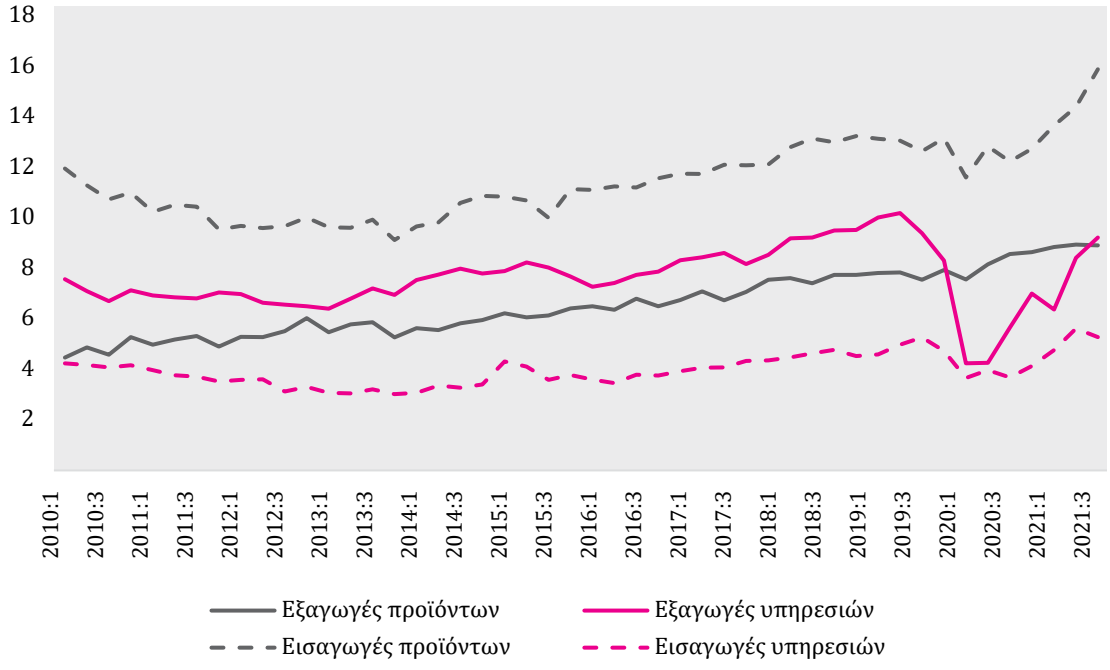

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 4.4.22)

Ειδικότερα, μπορεί οι εισαγωγές υπηρεσιών να μειώθηκαν το δ' τρίμηνο του 2021, αλλά οι εισαγωγές προϊόντων αυξήθηκαν ραγδαία προκαλώντας μεγάλη εκροή εγχώριας ρευστότητας προς τον εξωτερικό τομέα. Οι εισαγωγές προϊόντων όχι μόνο αυξήθηκαν σε επίπεδο ρεκόρ από το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης το 2010 αλλά και ο ρυθμός αύξησής τους είναι εντεινόμενος. Για παράδειγμα, το γ' τρίμηνο του 2021 ήταν υψηλότερες από το ίδιο τρίμηνο του 2019 κατά 1,34 δισ. ευρώ, ενώ μεταξύ δ' τριμήνου του 2021 και δ' τριμήνου του 2019 οι εισαγωγές προϊόντων αυξήθηκαν 3,24 δισ. ευρώ, διαφορά η οποία είναι υπερδιπλάσια αυτής του προηγούμενου τριμήνου.

Η εξέλιξη αυτή δημιουργεί μεγάλο έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο και κατ' επέκταση στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα καταγράφει σταθερά από τα υψηλότερα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών στην ΕΕ, με εξαίρεση το γ' τρίμηνο κατά το οποίο οι τουριστικές ροές είναι ενισχυμένες. Το δ' τρίμηνο του 2021, η Ελλάδα κατέγραψε με διαφορά το μεγαλύτερο εξωτερικό έλλειμμα στην ΕΕ, το οποίο ξεπέρασε το 10% του ΑΕΠ, όταν το δεύ-

τερο μεγαλύτερο έλλειμμα, της Βουλγαρίας, ήταν χαμηλότερο του 7% του ΑΕΠ (βλ. Διάγραμμα 1.14).

Διάγραμμα 1.14: Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (ΕΕ, 2021:4)

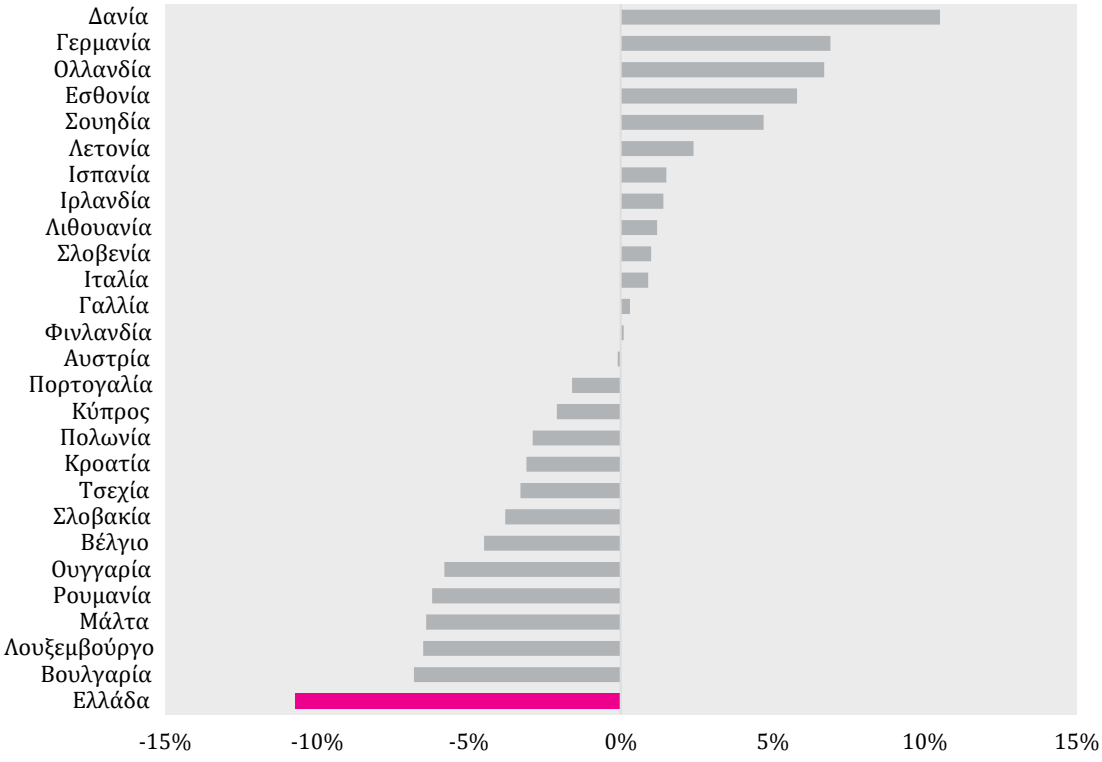

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 5.5.22)

Η εκροή ρευστότητας την οποία προκαλεί η μεγάλη εξάρτηση της οικονομίας από τις εισαγωγές αυξάνει την ευθραυστότητα της ελληνικής οικονομίας και επιδεινώνει την εξωτερική της θέση. Το εμπορικό έλλειμμα είναι άμεσα συνυφασμένο με τον αδύναμο παραγωγικό ιστό της οικονομίας, που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από εισαγόμενα ενδιάμεσα προϊόντα. Αυτό γίνεται εμφανές στο Διάγραμμα 1.15, το οποίο σκιαγραφεί το εμπορικό ισοζύγιο προϊόντων ανά καταναλωτικά, ενδιάμεσα και κεφαλαιουχικά προϊόντα. Το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο προκαλείται από όλες τις κατηγορίες προϊόντων αλλά κυρίως από τα ενδιάμεσα προϊόντα, των οποίων το ελλειμματικό ισοζύγιο ξεπέρασε για πρώτη φορά από το 2010 κι

έπειτα τα 2 δισ. ευρώ το γ' τρίμηνο του 2021.[3] Η εικόνα που μας δίνει το Διάγραμμα 1.15 αποκαλύπτει έναν φαύλο κύκλο εξαρτημένης και μη διατηρήσιμης μεγέθυνσης, αφού η αύξηση της εγχώριας ζήτησης και του ΑΕΠ θα οδηγεί σε αύξηση του εμπορικού ελλείμματος και σε εκροή ρευστότητας που θα εξασθενούν τη δυναμική της μεγέθυνσης και της σταθερότητας της οικονομίας.

Διάγραμμα 1.15: Ισοζύγιο προϊόντων ανά είδος προϊόντος σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, Ιανουάριος 2010-Ιανουάριος 2022)

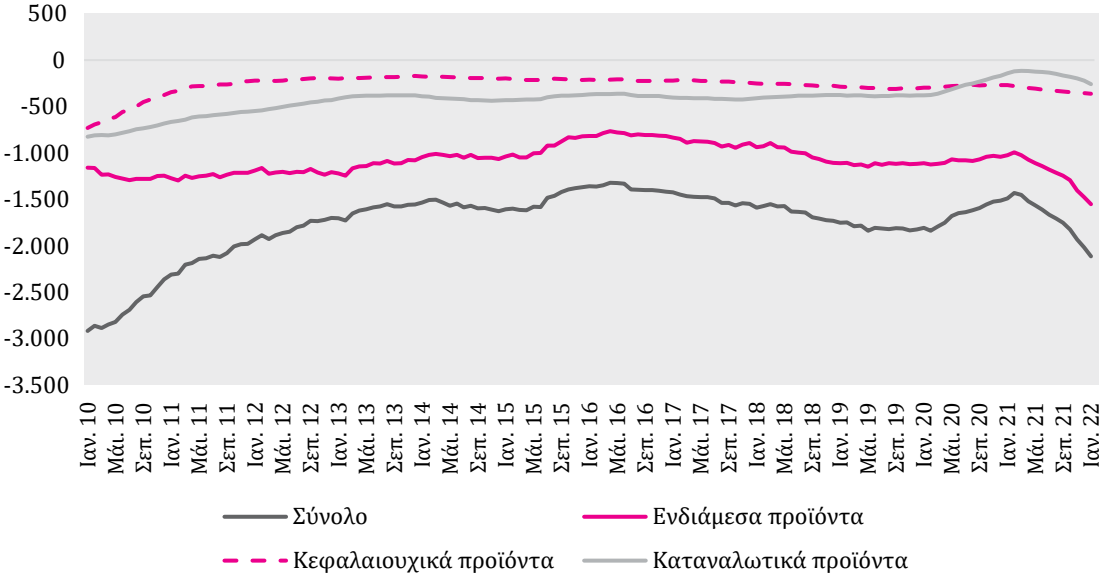

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 4.4.22)

Σημείωση: Κυλιόμενοι μέσοι όροι δώδεκα περιόδων.

Το Διάγραμμα 1.16 αποτυπώνει το εμπορικό ισοζύγιο ανά βασική κατηγορία προϊόντων. Η αύξηση των επενδύσεων σε μηχανολογικό εξοπλισμό το 2021 αντανακλάται σε ένα αυξανόμενο εμπορικό έλλειμμα στην κατηγορία μηχανολογικών και μεταφορικών προϊόντων. Το 2021 το έλλειμμα ήταν 8,5 δισ. ευρώ ξεπερνώντας το έλλειμμα του 2010 κατά περίπου 500 εκατ. ευρώ. Το έλλειμμα σε άλλα προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας, όπως είναι τα χημικά και άλλα μεταποιητικά προϊόντα, παρέμεινε σχετικά σταθερό σε σχέση με τα προηγούμενα έτη. Αυξημένο όμως ήταν το έλλειμμα στα ορυκτά καύσιμα (αύξηση του ελλείμματος κατά περίπου 2,7

3. *Η εξέλιξη αυτή δεν γίνεται εμφανής στο διάγραμμα λόγω των κυλιόμενων μέσων όρων. Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση φαίνεται ότι το 2021 το έλλειμμα είναι υψηλότερο σε όλη την υπό εξέταση περίοδο.*

δισ. ευρώ το 2021 έναντι του 2020). Το 2022 αναμένεται να υπάρξει παραπάνω αύξηση του ελλείμματος γι' αυτή την κατηγορία λόγω της αυξανόμενης τιμής των ενεργειακών εισαγωγών.

Διάγραμμα 1.16: Ισοζύγιο προϊόντων ανά βασική κατηγορία προϊόντων (Ελλάδα, 2009-2021)

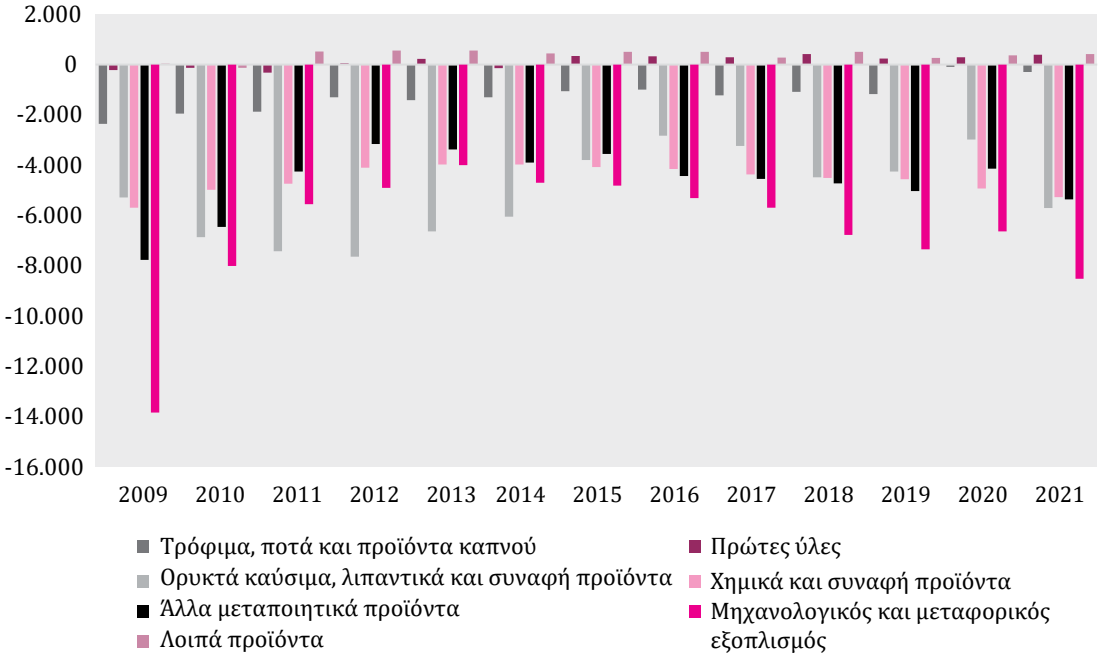

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 4.4.22)

Η εξάρτηση της οικονομίας από τον εισαγόμενο μηχανολογικό και μεταφορικό εξοπλισμό και η ενεργειακή κρίση σκιαγραφούν την εικόνα μιας ευάλωτης σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα οικονομίας και δημιουργούν αρνητικές προσδοκίες σχετικά με την εξέλιξη του ισοζυγίου προϊόντων. Η αδύναμη παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας συνεπάγεται χαμηλή διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα, η οποία μπορεί να αναστραφεί μόνο μέσω της κλαδικής αναδιάρθρωσης της εγχώριας παραγωγής και της υποκατάστασης ενδιάμεσων εισαγόμενων προϊόντων από εγχωρίως παραγόμενα.

Εστιάζοντας παραπάνω σε παράγοντες που διαμορφώνουν το επίπεδο της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, το Διάγραμμα 1.17 παρουσιάζει την εξέλιξη του μεριδίου των ελληνικών εξαγωγών στο παγκόσμιο εμπόριο και το ποσοστό των εξαγωγών προϊόντων υψηλής τεχνολογικής έντασης στο σύνολο

των ελληνικών εξαγωγών. Το 2018 υπήρξε σημείο καμπής για το ελληνικό μερίδιο εξαγωγών, αφού τότε κορυφώθηκε η ανάκαμψη που συντελέστηκε από το 2013. Ωστόσο, το 2019 παρατηρείται επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του μεριδίου των εξαγωγών, ενώ το 2020 το μερίδιο των εξαγωγών μειώνεται. Αντιθέτως, το ποσοστό εξαγωγών προϊόντων υψηλής τεχνολογικής έντασης παρέμεινε σχετικά σταθερό μεταξύ 2013 και 2018. Επί της ουσίας, οι ελληνικές εξαγωγές αφορούν προϊόντα κυρίως χαμηλής προς μέση τεχνολογική ένταση, τα οποία παράγουν χαμηλή προστιθέμενη αξία.

Διάγραμμα 1.17: Ρυθμός μεταβολής του μεριδίου των ελληνικών εξαγωγών στις παγκόσμιες εξαγωγές και ποσοστό (%) προϊόντων υψηλής τεχνολογικής έντασης στο σύνολο των ελληνικών εξαγωγών (Ελλάδα, 2007-2020)

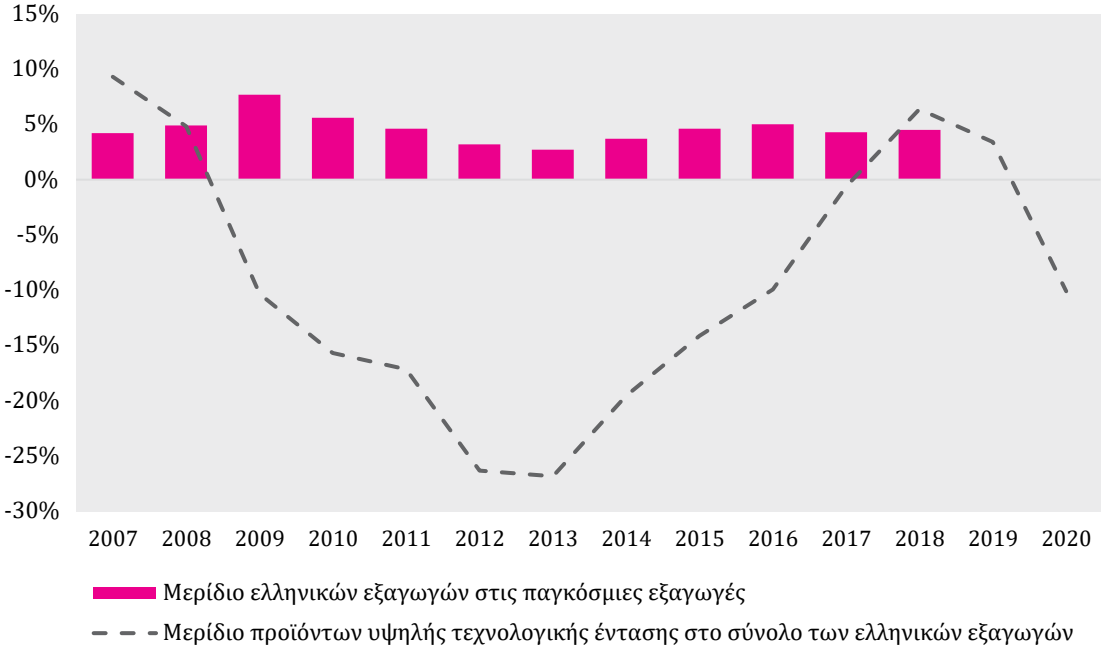

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 28.3.22)

Σημείωση: Το μερίδιο εξαγωγών είναι εκφρασμένο σε κυλιόμενους μέσους όρους πέντε περιόδων.

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι η πανδημική κρίση, η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία και οι οικονομικές κυρώσεις που επιβλήθηκαν στη Ρωσία έχουν διαμορφώσει μια νέα οικονομική και γεωπολιτική πραγματικότητα που χαρακτηρίζεται από έναν κίνδυνο αποσύνδεσης του παγκόσμιου εμπορικού συστήματος. Ο κίνδυνος αυτός και οι ενδείξεις στη διεθνή πολιτική οικονομία για την αντιστροφή της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης επανέφεραν

στη δημόσια συζήτηση τα ζητήματα της εθνικής, της οικονομικής και της κοινωνικής ασφάλειας. Η πανδημική κρίση και η διαχείριση των ελλείψεων σε βασικό ιατρικό εξοπλισμό και εμβόλια ήταν η πρώτη εκδήλωση κινδύνου ασφάλειας για τα εθνικά κράτη. Οι συνέπειες από τον πόλεμο στην Ουκρανία στον ενεργειακό εφοδιασμό έχουν αυξήσει περαιτέρω τον κίνδυνο ασφάλειας, ο οποίος παίρνει δραματική διάσταση αν συνυπολογίσουμε τον κίνδυνο μιας πιθανής επισιτιστικής κρίσης. Οι ελλείψεις και οι αυξανόμενες τιμές των τροφίμων, των καυσίμων, των λιπασμάτων και πολλών άλλων τελικών και ενδιάμεσων αγαθών πολύτιμων στις εθνικές και διεθνείς αλυσίδες παραγωγής και διανομής αποτελούν στην τρέχουσα περίοδο πηγή μεγάλης αβεβαιότητας, καθώς θεωρούνται πιθανές αιτίες ενεργοποίησης αποσταθεροποιητικών διαδικασιών. Τα παραπάνω αναδεικνύουν περαιτέρω τη σημασία της ποιοτικής αναβάθμισης και της ποσοτικής επέκτασης του εγχώριου παραγωγικού συστήματος με άξονα την αυτάρκεια και επάρκεια σε βασικά ενδιάμεσα και τελικά αγαθά.

Τα στοιχεία των ισοζυγίων τροφίμων παρέχουν σημαντική πληροφόρηση σχετικά με την εξάρτηση της οικονομίας από τις εισαγωγές και τον βαθμό της παραγωγικής της αυτάρκειας.[4] Στο Διάγραμμα 1.18 παρουσιάζεται η εξέλιξη του δείκτη εξάρτησης από τις εισαγωγές το 2010 και το 2019. Παρατηρούμε ότι οι περισσότερες κατηγορίες τροφίμων σημείωσαν αύξηση της εξάρτησής τους από τις εισαγωγές με την υψηλότερη να εντοπίζεται στις αμυλώδεις ρίζες (28,2%) και ακολουθούν τα αυγά (14,4%) και τα γαλακτοκομικά προϊόντα (13,4%). Από την άλλη πλευρά μόλις δύο κατηγορίες τροφίμων παρουσίασαν βελτίωση, τα όσπρια (-25,8%) και τα ελαιούχα φυτά (-4,3%), ενώ σχεδόν αμετάβλητη παρέμεινε η εισαγωγική εξάρτηση στα φυτικά έλαια, στο ψάρι και στα αλκοολούχα ποτά. Η κατάσταση της εισαγωγικής εξάρτησης το 2019 –η οποία πιθανόν είναι ενδεικτική και για την τρέχουσα περίοδο– είναι η εξής: Την υψηλότερη εξάρτηση από τις εισαγωγές παρουσιάζουν οι κατηγορίες ζάχαρη & γλυκαντικά (111,4%), ψάρι (91,9%) και γαλακτοκομικά (62,7%). Στον αντίποδα, τη χαμηλότερη εξάρτηση από τις εισαγωγές παρουσιάζουν τα ελαιούχα φυτά (12,2%) και ακολουθούν τα λαχανικά (13,7%) και τα όσπρια (15,2%).

4. Βλ. επίσης ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2020).

Διάγραμμα 1.18: Κατάταξη των βασικών κατηγοριών τροφίμων σύμφωνα με τον δείκτη εξάρτησης από τις εισαγωγές (%)

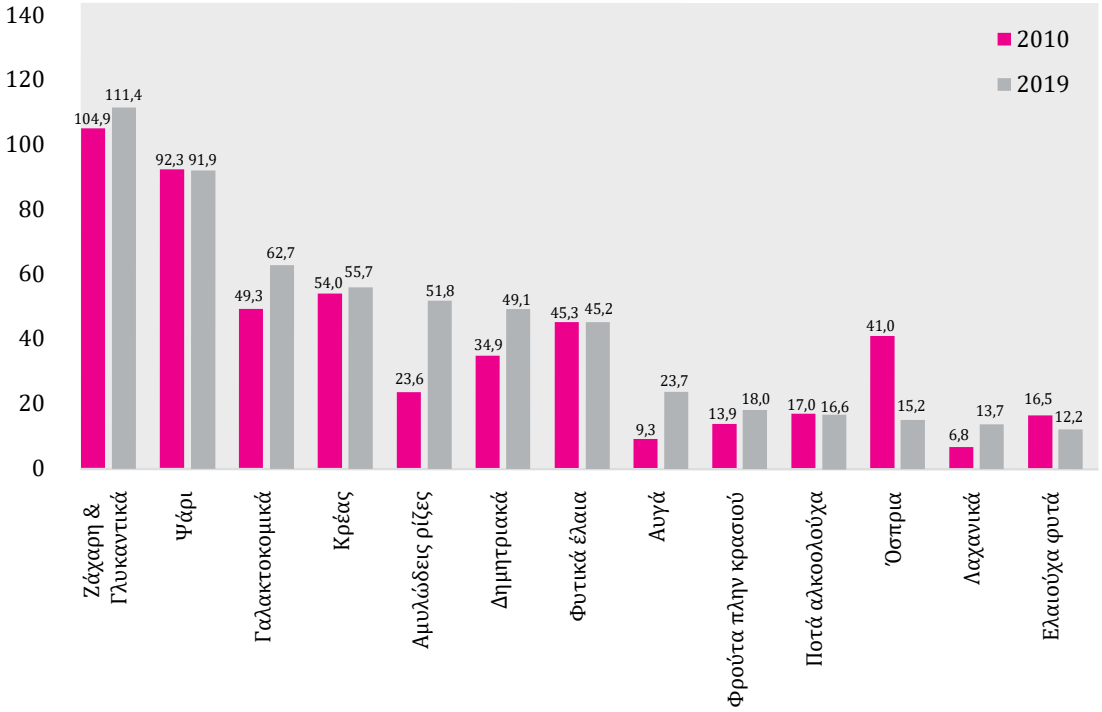

***Πηγή*:** FAO, Food Balance Sheets *(*επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Κατάταξη κατά μέγεθος του έτους 2019.

Στο Διάγραμμα 1.19 συγκρίνεται η τιμή του δείκτη αυτάρκειας σε βασικά προϊόντα των ετών 2010 και 2019. Παρατηρούμε ότι τη μεγαλύτερη βελτίωση ως προς την αυτάρκεια της εγχώριας παραγωγής παρουσιάζουν τα όσπρια (26%) και ακολουθούν σε σαφώς χαμηλότερο επίπεδο τα λαχανικά (6,3%) και τα ελαιούχα φυτά (4,7%). Από την άλλη πλευρά, ιδιαίτερα υψηλή εμφανίζεται η μείωση της αυτάρκειας στη ζάχαρη & γλυκαντικά (-28,6%), όπως και στις αμυλώδεις ρίζες (-19,8%) και στα δημητριακά (-16,5%). Παρ' όλη τη βελτίωση στην αυτάρκεια που εμφάνισαν οι περισσότερες κατηγορίες διατροφικών αγαθών, μόλις τρεις χαρακτηρίζονται από πλήρη αυτάρκεια, δηλαδή με ποσοστό άνω του 100%: τα φρούτα πλην κρασιού (147,6%), τα λαχανικά (117,2%) και τα ελαιούχα φυτά (101,7%). Την ίδια στιγμή η χαμηλότερη αυτάρκεια εντοπίζεται στη ζάχαρη & γλυκαντικά (11,4%) και ακολουθεί το ψάρι (36,7%) και το κρέας (51%).

Διάγραμμα 1.19: Κατάταξη των βασικών κατηγοριών τροφίμων σύμφωνα με τον δείκτη αυτάρκειας (%)

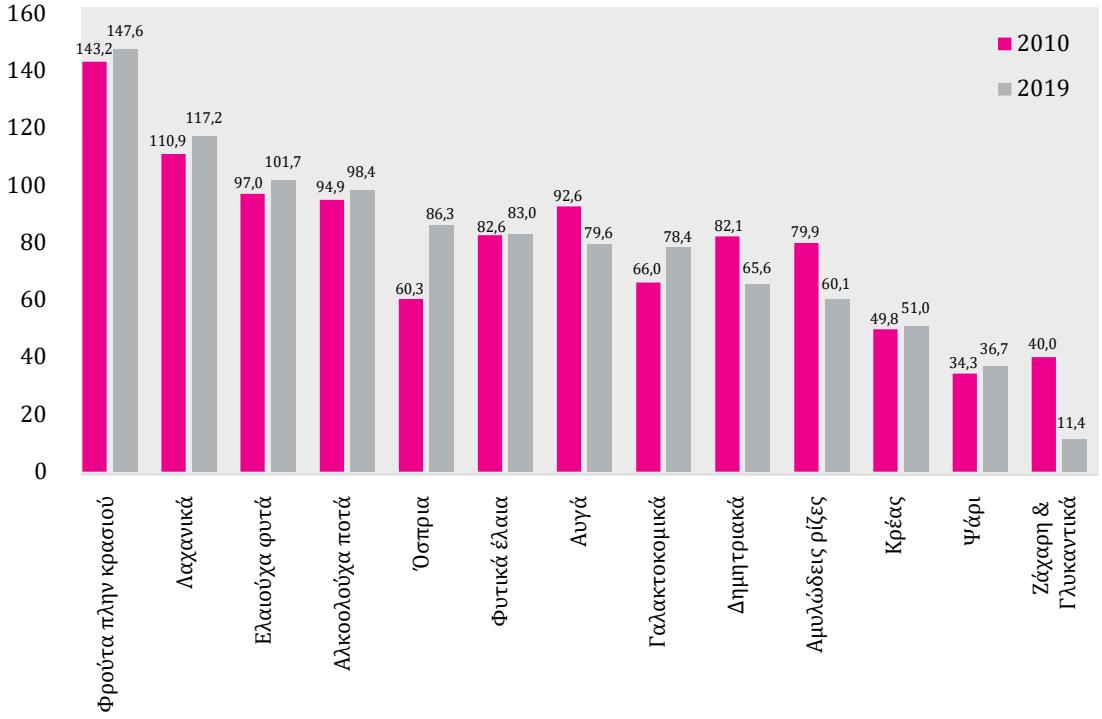

***Πηγή*:** FAO, Food Balance Sheets (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Κατάταξη κατά μέγεθος του έτους 2019.

Οι δομικές αδυναμίες του εγχώριου παραγωγικού συστήματος γίνονται εμφανής σε δύο επιπλέον παράγοντες. Ο πρώτος αφορά το εισαγωγικό περιεχόμενο των ελληνικών εξαγωγών, δηλαδή το μερίδιο της προστιθέμενης αξίας των ελληνικών εξαγωγών που προέρχεται από άλλα εισαγόμενα προϊόντα που χρησιμοποιήθηκαν στην παραγωγή τους (βλ. Διάγραμμα 1.20). Ο δεύτερος παράγοντας είναι ο δείκτης οικονομικής πολυπλοκότητας, που λαμβάνει μεταξύ άλλων υπόψη την εξάρτηση της εγχώριας παραγωγής από εισαγόμενα προϊόντα καθώς και τη γεωγραφική κατανομή και τη δυναμικότητα των μεθόδων παραγωγής των προϊόντων (βλ. Διάγραμμα 1.21). Ταυτόχρονα, αποτελεί ένδειξη για τις προοπτικές οικονομικής μεγέθυνσης της οικονομίας.[5]

5. *Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το πώς δημιουργείται ο δείκτης οικονομικής πολυπλοκότητας και τη σχέση που έχει με την οικονομική μεγέθυνση, την οικονομική ανισότητα και τη βιωσιμότητα της οικονομίας βλ. Hausmann et al. (2014).*

Διάγραμμα 1.20: Μερίδιο εγχώριας και ξένης προστιθέμενης αξίας στις ελληνικές εξαγωγές (Ελλάδα, 2010-2018)

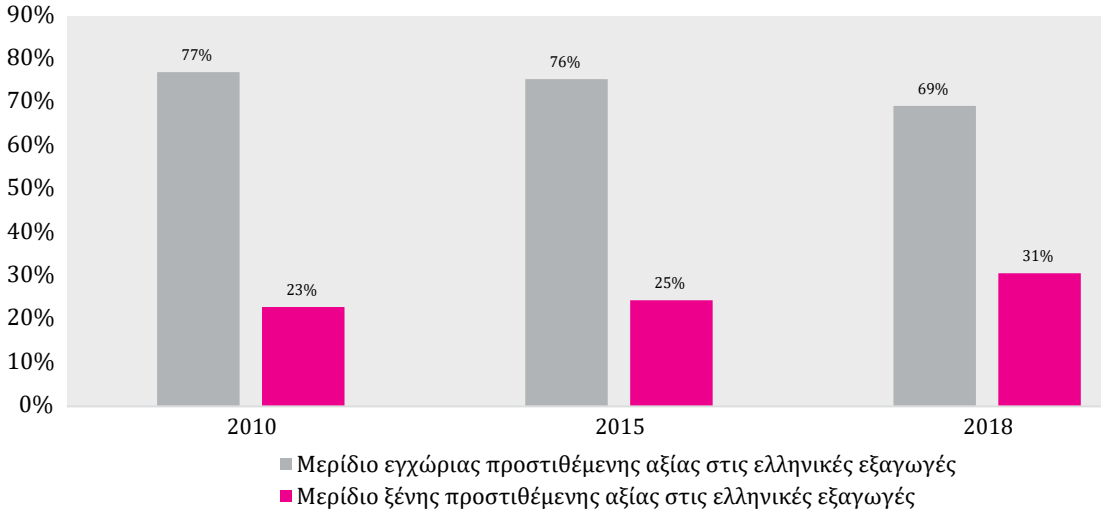

***Πηγή*:** WTO και ΟΟΣΑ (πρόσβαση: 4.4.22)

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, το εισαγωγικό περιεχόμενο των ελληνικών εξαγωγών παρουσίασε σημαντική αύξηση, αφού από 23% το 2010 αυξήθηκε σε περίπου 31% το 2018. Συνεπώς, ένα διαρκώς αυξανόμενο μέρος της προστιθέμενης αξίας των ελληνικών εξαγωγών διαχέεται στο εξωτερικό. Παράλληλα, η ελληνική οικονομία κατέχει σταθερά τη χειρότερη θέση στην ΕΕ όσον αφορά το επίπεδο οικονομικής πολυπλοκότητας, ενώ ο σχετικός δείκτης μειώθηκε μεταξύ 2015 και 2020 κατά 0,02 μονάδες. Ακόμα χειρότερα, η απόσταση που χωρίζει την Ελλάδα από τον μέσο όρο της ΕΕ είναι σταθερά πολύ υψηλή (1,15 για την ΕΕ το 2020 έναντι 0,26 για την Ελλάδα).

Τα ευρήματα αυτά δείχνουν αφενός τις υπάρχουσες παραγωγικές αδυναμίες και αφετέρου τις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας. Οι νέες γεωπολιτικές και γεωοικονομικές συνθήκες επιβάλλουν πλέον τον σχεδιασμό μιας εξελικτικής παραγωγικής αναδιάρθρωσης στην κατεύθυνση της ενίσχυσης των εγχώριων αλυσίδων αξίας, της αειφόρου παραγωγής υγιεινών και ασφαλών τροφίμων και της διαφοροποίησης της παραγωγής σε συνδυασμό με μια στρατηγική διαχείρισης αποθεμάτων. Η άμεση, για παράδειγμα, ενίσχυση του αγροδιατροφικού συστήματος μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη βιωσιμότητα του αναπτυξιακού υποδείγματος. Το αγροδιατροφικό σύστημα αποτελεί μια αλυσίδα αξίας η οποία περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα κλάδων και οριζόντιων και κάθετων διακλαδικών διασυνδέσεων που θα μπορούσαν να αυξήσουν το ποσοστό αυτάρκειας σε βασικά είδη διατροφής σε ισορροπία με την εξωστρέφεια νέων και παραδοσιακών αλυσίδων αξίας. Το όφελος θα είναι η δημιουργία μιας πιο βιώσιμης και ανθεκτικής οικονομίας σε ένα παγκόσμιο περιβάλλον ενός απρόβλεπτα μεταβαλλόμενου καταμερισμού εργασίας και μιας αβέβαιης παγκόσμιας και περιφερειακής εμπορικής διασύνδεσης.

Διάγραμμα 1.21: Δείκτης οικονομικής πολυπλοκότητας (ΕΕ, 2015 και 2020)

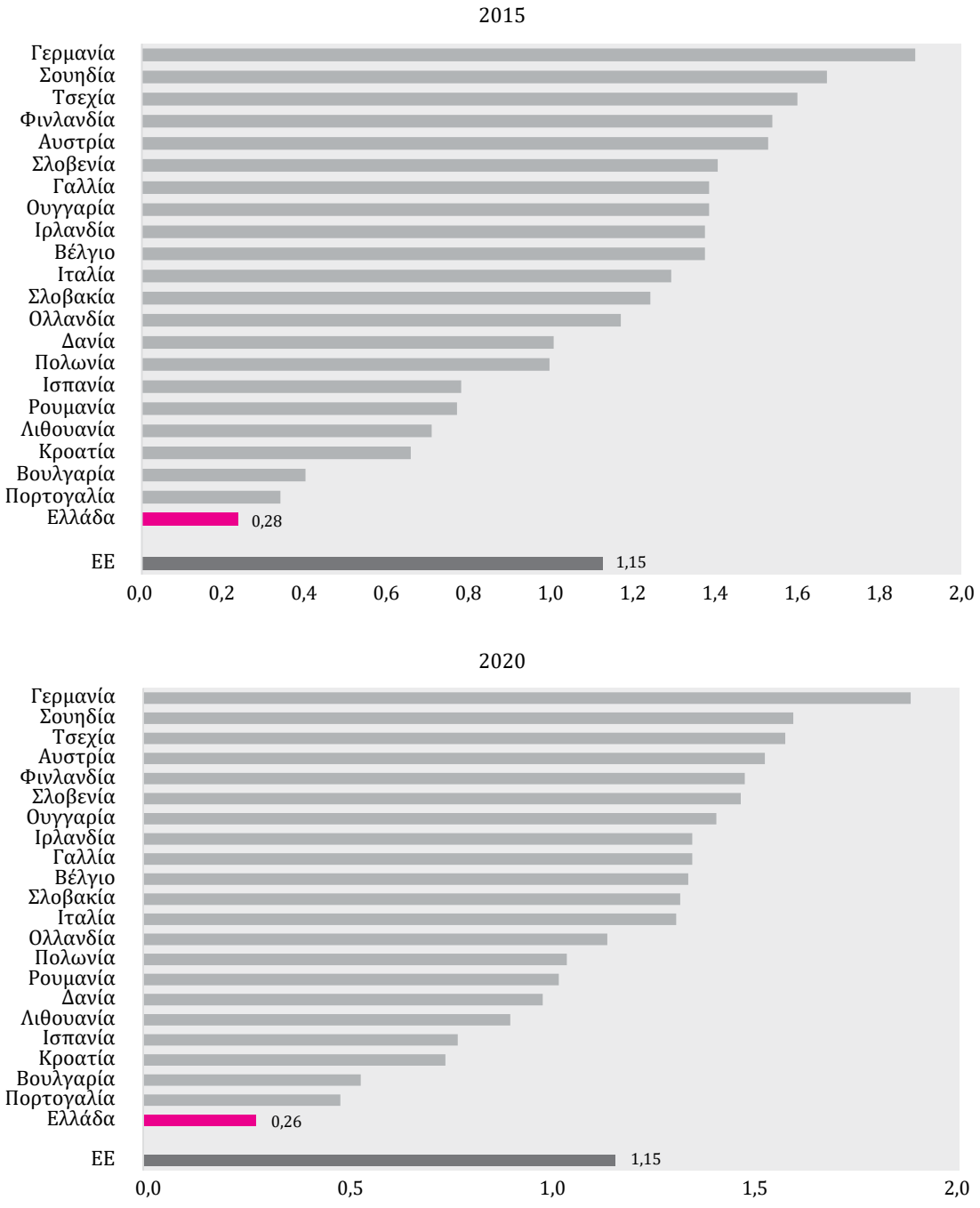

***Πηγή*:** Observatory of Economic Complexity (πρόσβαση: 5.4.22)

Κεφάλαιο 2
Δημοσιονομικές εξελίξεις

Δημοσιονομικές εξελίξεις

2.1 Εισαγωγή

Το δημοσιονομικό σύστημα της ελληνικής οικονομίας δοκιμάζεται από τον αντίκτυπο που προκαλούν η πανδημία, η άνοδος του πληθωρισμού, η ενεργειακή κρίση και οι αυξανόμενες γεωπολιτικές εντάσεις. Έπειτα από μια δεκαετία πολιτικών λιτότητας οι οποίες αποσταθεροποίησαν σοβαρά την οικονομία, οι νέες εξωγενείς προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η χώρα επηρεάζουν την ευθραυστότητα του δημόσιου τομέα, αλλά και δημιουργούν αβεβαιότητα για τον χρόνο και τις επιπτώσεις της επανόδου σε συνθήκες δημοσιονομικής συνοχής, ειδικά σε μια περίοδο σύσφιξης των νομισματικών συνθηκών διεθνώς, ανησυχίας για τον κίνδυνο στασιμοπληθωρισμού, όξυνσης εθνικών ανταγωνισμών και ρευστότητας αναφορικά με το νέο δημοσιονομικό περιβάλλον στην ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, η μείωση του ρίσκου φερεγγυότητας της χώρας και η βιωσιμότητα του δημοσιονομικού της συστήματος απαιτούν σύνεση στη διαχείριση των δημόσιων δαπανών και της φορολογικής πολιτικής με εφαρμογή μέτρων που θα απαντούν στις οξυμμένες ανάγκες εργαζομένων και νοικοκυριών και θα διασφαλίζουν σταθερές ροές ποιοτικής απασχόλησης και εισοδήματος στηρίζοντας τη ρευστότητα και τη χρηματοπιστωτική συνοχή της οικονομίας.

2.2 Τα βασικά δημοσιονομικά μεγέθη της οικονομίας

Το 2021 αποτέλεσε έτος έντονων δημοσιονομικών ανισορροπιών, που προστέθηκαν σε εκείνες που άφησε πίσω του το πρώτο έτος της πανδημικής κρίσης. Οι κυριότερες δημοσιονομικές εξελίξεις στη διάρκεια της πανδημίας είναι οι ακόλουθες:

Α) Η Ελλάδα ακολούθησε την πιο έντονη επεκτατική δημοσιονομική πολιτική στην Ευρωζώνη. Η εξέλιξη αυτή αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 2.1, το οποίο απεικονίζει τη μεταβολή του διαρθρωτικού πρωτογενούς ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης το 2020 και το 2021. Από τα στοιχεία παρατηρούμε το εύρος της δημοσιονομικής επέκτασης στη χώρα μας τη διετία 2020-2021, με την Ελλάδα να καταγράφει το 2020 τη μεγαλύτερη μείωση του διαρθρωτικού πρωτογενούς ισοζυγίου και το 2021 τη δεύτερη μεγαλύτερη μετά τη Λετονία. Σωρευτικά την περίοδο της πανδημικής κρίσης (2020 και 2021) η χώρα μας αποτέλεσε το κράτος-μέλος της Ευρωζώνης που επέδειξε τη μεγαλύτερη δημοσιονομική επέκταση (ύψους 8,7% του δυνητικού ΑΕΠ), ακολουθούμενη από την Ιρλανδία (6%), τη Μάλτα (5,8%) και τη Λετονία (5,5%),

Διάγραμμα 2.1: Μεταβολή διαρθρωτικού πρωτογενούς ισοζυγίου (ποσοστό [%] δυνητικού ΑΕΠ)

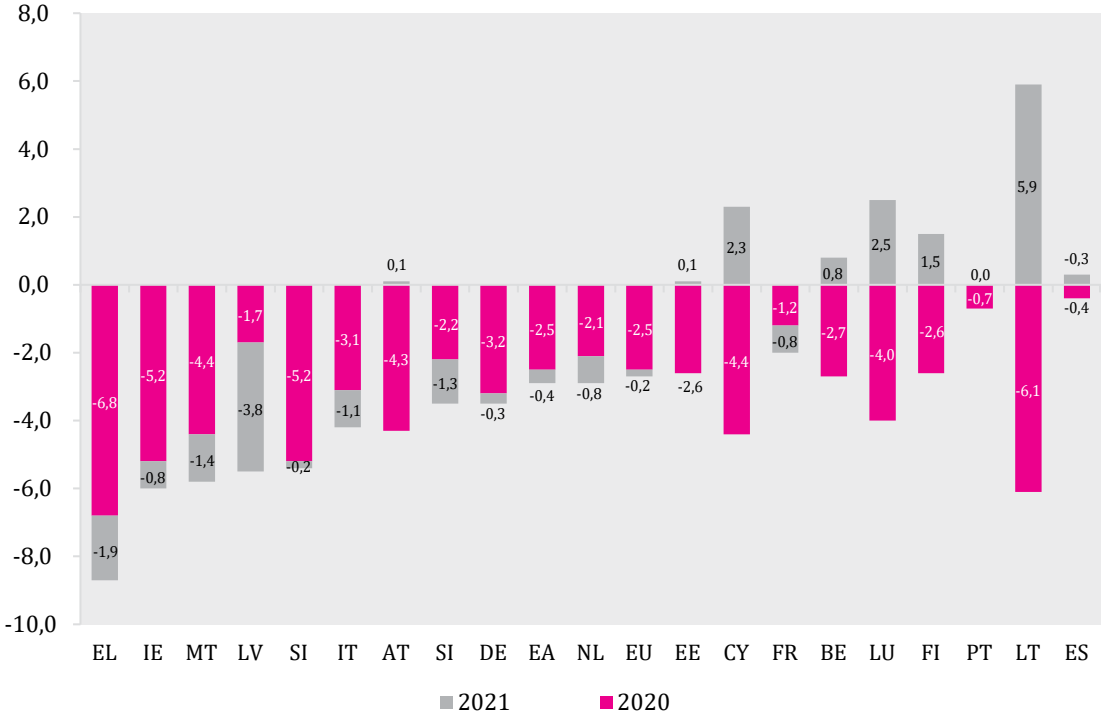

***Πηγή*:** AMECO (Μάιος 2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Β) Η δημοσιονομική αυτή επέκταση αποσταθεροποίησε σοβαρά τα βασικά δημοσιονομικά μεγέθη της οικονομίας. Ειδικότερα, το 2021, παρά την ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας, το έλλειμμα του ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης ανήλθε στην Ελλάδα στο 7,4% του ΑΕΠ, το δεύτερο υψηλότερο μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης (Διάγραμμα 2.2). Δεδομένης της καταγραφής δημοσιονομικού πλεονάσματος ύψους 1,1% το 2019 και υψηλού δημοσιονομικού ελλείμματος το 2020 (10,2% του ΑΕΠ), η συνολική επιβάρυνση του ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης τη διετία 2020-2021 ήταν της τάξης των 32,5 δισ. ευρώ. Αντίστοιχα ελλειμματική αναμένεται και το 2022 η δημοσιονομική θέση της χώρας, με το συνολικό αποτέλεσμα της Γενικής Κυβέρνησης να προβλέπεται στα -8,5 δισ. ευρώ (ή -4,3% του ΑΕΠ).

Διάγραμμα 2.2: Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης (ποσοστό [%] του ΑΕΠ)

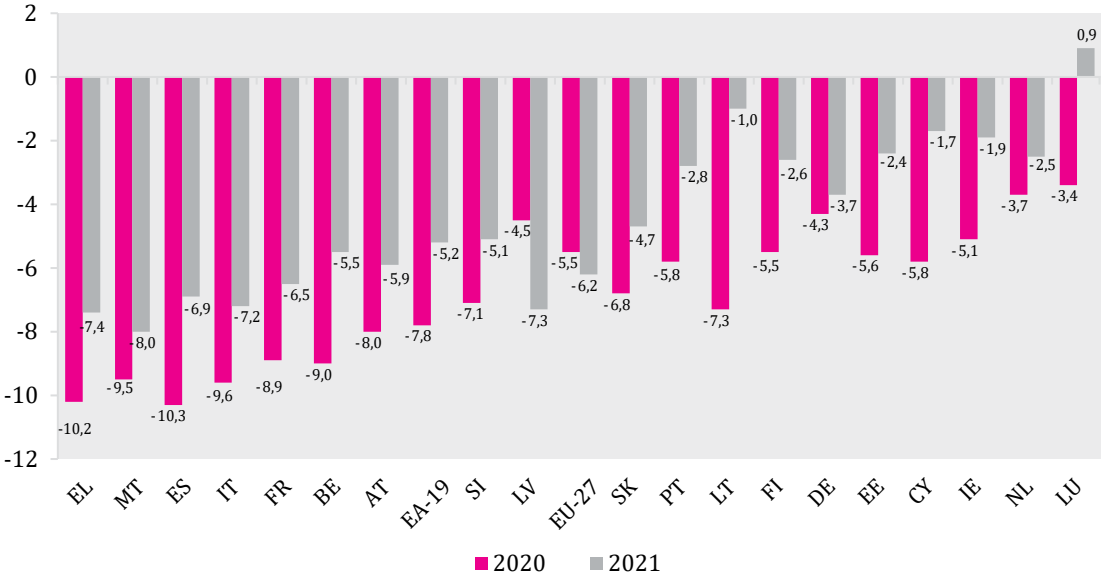

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 09.05.2022)

Η έντονα επεκτατική δημοσιονομική πολιτική αποτυπώθηκε και στην εξέλιξη του πρωτογενούς ισοζυγίου, το οποίο, βάσει των στοιχείων της Eurostat, το 2021 ανήλθε στα 9.089 εκατ. ευρώ (ή 4,9% του ΑΕΠ). Συνολικά, τη διετία 2020-2021 η σωρευτική επιβάρυνση του πρωτογενούς ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης είναι της τάξης των 28,5 δισ. ευρώ. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το πρωτογενές αποτέλεσμα της Γενικής Κυβέρνησης το 2022 θα διαμορφωθεί σε έλλειμμα 3,8 δισ. ευρώ (ή 1,9% του ΑΕΠ), ενώ η μετάβαση του δημόσιου τομέα σε καθεστώς πρωτογενών πλεονασμάτων μετατίθεται χρονικά για το 2023, όταν το πρωτογενές ισοζύγιο του Δημοσίου θα ανέλθει στα 2,7 δισ. ευρώ (ή 1,3% του ΑΕΠ).

Διάγραμμα 2.3: Έσοδα, πρωτογενείς δαπάνες και πρωτογενές ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης (Ελλάδα, 2009-2021, εκατ. ευρώ, τρέχουσες τιμές)

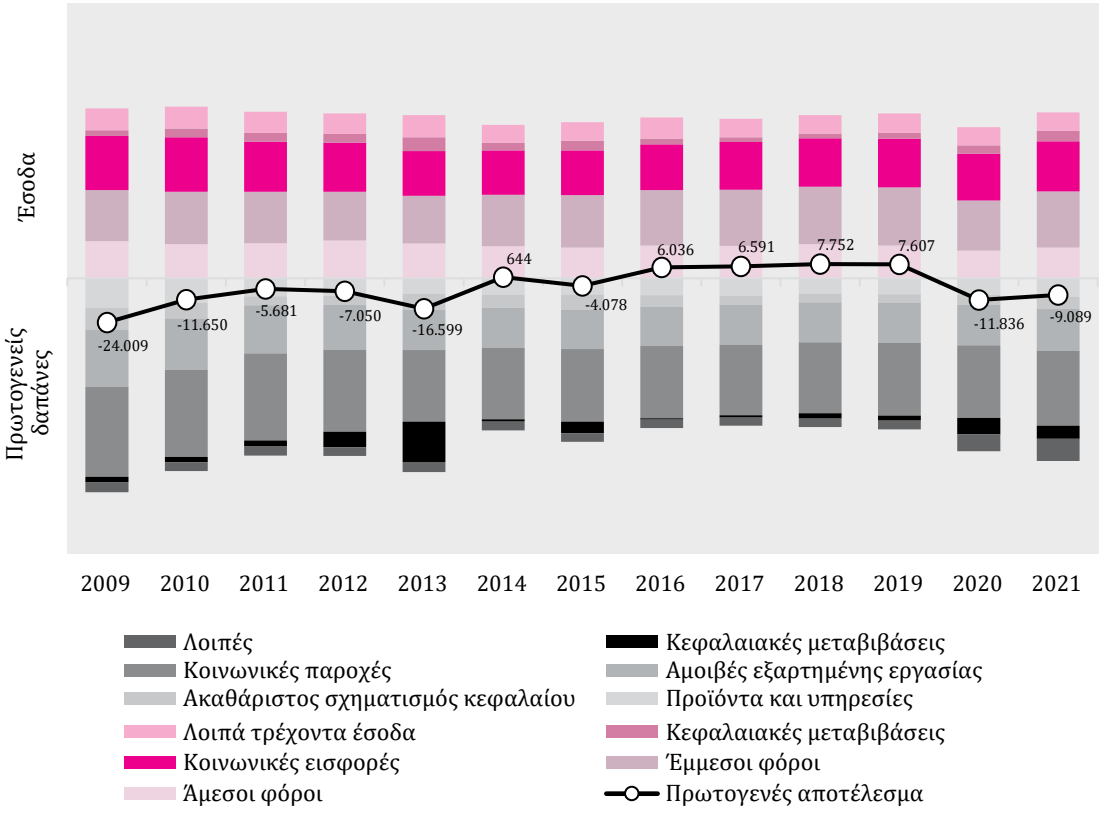

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 11.05.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Γ) Το υψηλό πρωτογενές έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης το 2021 οφείλεται στην αύξηση των πρωτογενών δαπανών και όχι στη μείωση των δημόσιων εσόδων. Ειδικότερα, όσον αφορά τα δημόσια έσοδα, το 2021 ανήλθαν στα 90.389 εκατ. ευρώ ή στο 49,4% του ΑΕΠ (έναντι 82.283 εκατ. ευρώ ή 49,8% του ΑΕΠ το 2020), ποσοστό που αποτελεί την τέταρτη καλύτερη επίδοση στην Ευρωζώνη (Διάγραμμα 2.4α). Τη μεγαλύτερη άνοδο έναντι του 2020 σημείωσαν τα έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης από έμμεσους φόρους (+3.243 εκατ. ευρώ), κοινωνικές εισφορές (+1.832 εκατ. ευρώ), ενώ πιο ήπια αύξηση εμφάνισαν οι εισπράξεις από άμεσους φόρους (+1.664 εκατ. ευρώ) και κεφαλαιακές μεταβιβάσεις (+1.218 εκατ. ευρώ). Αύξηση της τάξης των 149 εκατ. ευρώ έναντι του 2020 κατέγραψαν τέλος και τα λοιπά τρέχοντα έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης. Σημειώνεται ότι η σωρευτική μεταβολή των δημόσιων εσόδων τη διετία 2020-2021 είναι της τάξης των 563 εκατ. ευρώ. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, φέτος τα δημόσια έσοδα εκτιμάται ότι θα διαμορφωθούν στα 97,2 δισ. ευρώ ή στο 49,2% του ΑΕΠ.

Διάγραμμα 2.4α: Έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (ως ποσοστό [%] του ΑΕΠ)

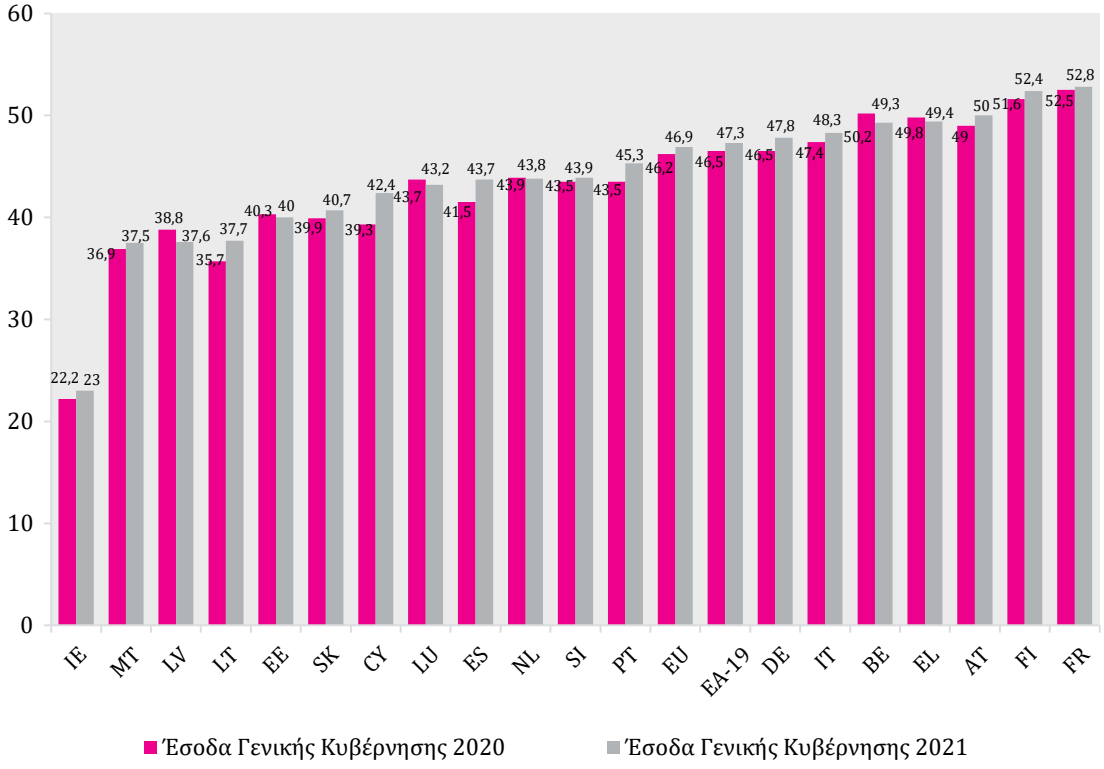

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 10.05.2022)

Δ) Την περίοδο της πανδημίας σημαντική αύξηση εμφάνισαν οι πρωτογενείς δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης. Ειδικότερα, το ύψος τους το 2021 ανήλθε στα 99.478 εκατ. ευρώ ή στο 54,4% του ΑΕΠ (έναντι 94.119 ευρώ ή 56,9% του ΑΕΠ το 2020), το τρίτο υψηλότερο επίπεδο στην Ευρωζώνη, μαζί με εκείνο της Φινλανδίας (βλ. Διάγραμμα 2.4β). Έναντι του 2019, η συνολική τους αύξηση την περίοδο της πανδημικής κρίσης (2020-2021) ανέρχεται στα 17.259 εκατ. ευρώ.

Διάγραμμα 2.4β: Πρωτογενείς δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (ως ποσοστό [%] του ΑΕΠ)

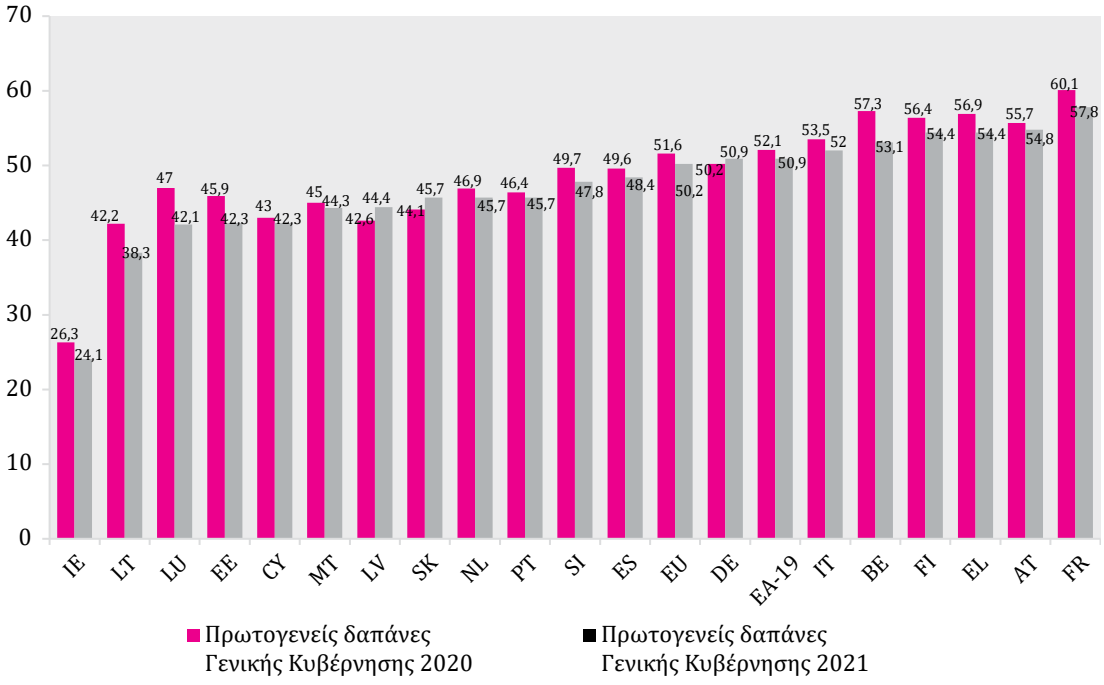

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 10.05.2022)

Αναφορικά με την εξέλιξη των επιμέρους κατηγοριών πρωτογενών δαπανών το 2021, τη μεγαλύτερη αύξηση εμφάνισαν οι λοιπές πρωτογενείς δαπάνες (+3.120 εκατ. ευρώ), οι κοινωνικές παροχές (+1.508 εκατ. ευρώ) και ο ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου (+1.327 εκατ. ευρώ). Ετήσια αύξηση 1.178 εκατ. ευρώ και 247 εκατ. ευρώ σημείωσαν επίσης η ενδιάμεση κατανάλωση και οι αμοιβές εξαρτημένης εργασίας αντίστοιχα. Αντισταθμιστικά στη διόγκωση των πρωτογενών δαπανών το 2021 λειτούργησε τέλος η μείωση των κεφαλαιακών μεταβιβάσεων κατά 2.201 εκατ. ευρώ. Για το 2022, οι πρωτογενείς δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης αναμένεται να διαμορφωθούν στα 101,3 δισ. ευρώ (ή στο 51,1% του ΑΕΠ).

Ε) Τα τελευταία έτη καταγράφεται περαιτέρω επιδείνωση του λόγου των έμμεσων προς τους άμεσους φόρους, εξέλιξη που αναδεικνύει τον μη προοδευτικό χαρακτήρα της ασκούμενης φορολογικής πολιτικής. Ειδικότερα, το 2021 η ηπιότερη αύξηση των άμεσων έναντι των έμμεσων φόρων είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της αναλογίας έμμεσοι-άμεσοι φόροι από 1,79 που ήταν το 2020 στο 1,81 το 2021. Συγκριτικά με το 2019, ο συγκεκριμένος δείκτης στη χώρα μας, σε αντίθεση με την πλειονότητα των κρατών-μελών της Ευρωζώνης, κατέγραψε αύξηση, η οποία μάλιστα, μαζί με εκείνη στην Πορτογαλία, ήταν η δεύτερη υψηλό-

τερη στην Ένωση (Διάγραμμα 2.5). Η συγκεκριμένη εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα η Ελλάδα να καταγράψει το 2021 τον δεύτερο υψηλότερο λόγο των έμμεσων προς τους άμεσους φόρους μεταξύ του συνόλου των κρατών-μελών της Ευρωζώνης, με την απόκλιση από τον μέσο όρο της Ένωσης να διαμορφώνεται στο υψηλό 0,82, έναντι 0,77 το 2019 και μόλις 0,31 το 2009. Αξίζει να σημειωθεί ότι συγκριτικά με την περίοδο πριν από την ένταξη της Ελλάδας στα προγράμματα προσαρμογής, ο συγκεκριμένος δείκτης στη χώρα μας έχει αυξηθεί κατά 0,44, από 1,37 που ήταν το 2009 στο 1,81 το 2021.

Διάγραμμα 2.5: Δείκτης έμμεσων προς άμεσους φόρους

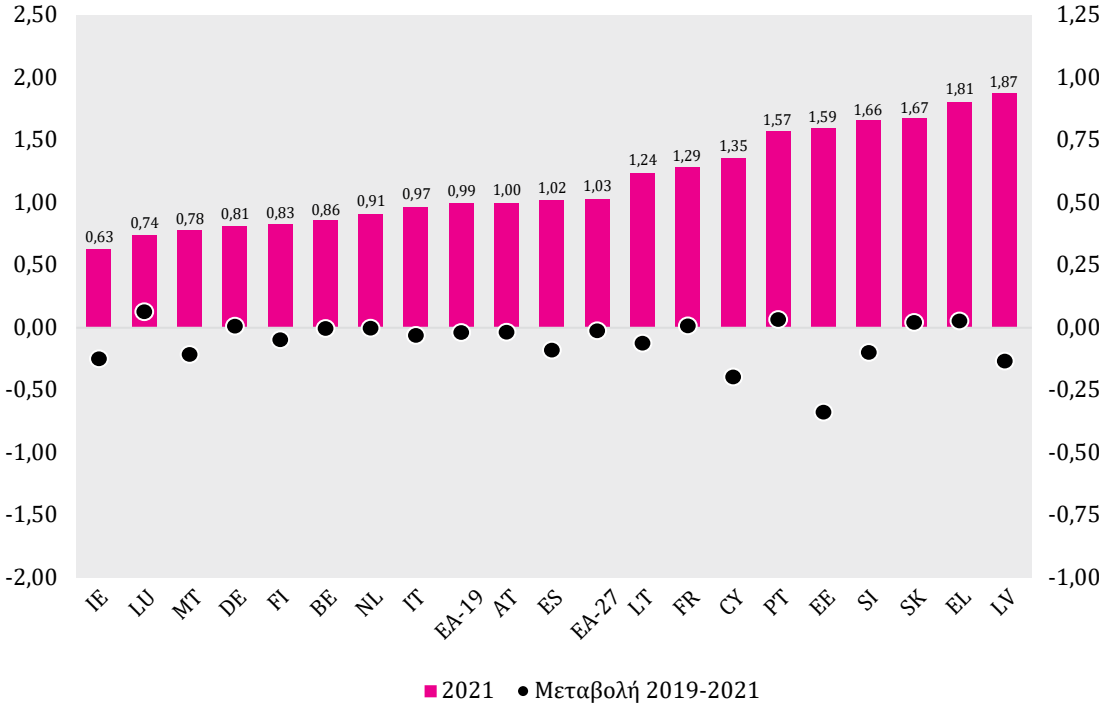

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 10.05.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

ΣΤ) Το δημοσιονομικό σοκ που προκάλεσε η πανδημική κρίση βρήκε τον δημόσιο τομέα σε μια περίοδο εύθραυστης χρηματοπιστωτικής κατάστασης, όπως αυτή εκφράζεται από το υψηλό ποσοστό πληρωμών για τόκους της Γενικής Κυβέρνησης στο σύνολο των φορολογικών της εσόδων. Ειδικότερα, το 2019 το συγκεκριμένο ποσοστό στην Ελλάδα κυμαινόταν στο 7,23%, υψηλότερα κατά 3,26 ποσοστιαίες μονάδες από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2.6, το πανδημικό σοκ και η υποχώρηση των εσόδων της Γενικής Κυβέρνησης από άμε-

σους, έμμεσους φόρους και κοινωνικές εισφορές κατά 1.587 εκατ. ευρώ (ή 2,1%) την περίοδο 2019-2021 είχαν ως συνέπεια το ποσοστό να διατηρηθεί το 2021 υψηλό (6,04%), παρά τη μείωση των υποχρεώσεων του Δημοσίου για πληρωμές τόκων κατά 1.003 εκατ. ευρώ ή 18,2% την ίδια περίοδο. Πλέον, η Ελλάδα κατατάσσεται τρίτη μεταξύ των 19 κρατών-μελών της Ευρωζώνης όσον αφορά τον συγκεκριμένο δείκτη, πίσω από την Ιταλία και την Πορτογαλία, χώρες, ωστόσο, οι οποίες –σε αντίθεση με την Ελλάδα– σημείωσαν το διάστημα 2019-2021 αύξηση στις τρεις αυτές βασικές κατηγορίες εσόδων της Γενικής Κυβέρνησης.[6] Επίσης, το 2021 η απόκλιση του ποσοστού μεταξύ της Ελλάδας και του μέσου όρου της Ευρωζώνης παρέμεινε αρκετά μεγάλη (2,54 ποσοστιαίες μονάδες), παρά την υποχώρησή του από το 2012 και ύστερα στη χώρα μας εξαιτίας κυρίως της μεγάλης πτώσης των πληρωμών για τόκους.[7]

Διάγραμμα 2.6: Τόκοι ως ποσοστό (%) του συνόλου των άμεσων και έμμεσων φόρων και των κοινωνικών εισφορών

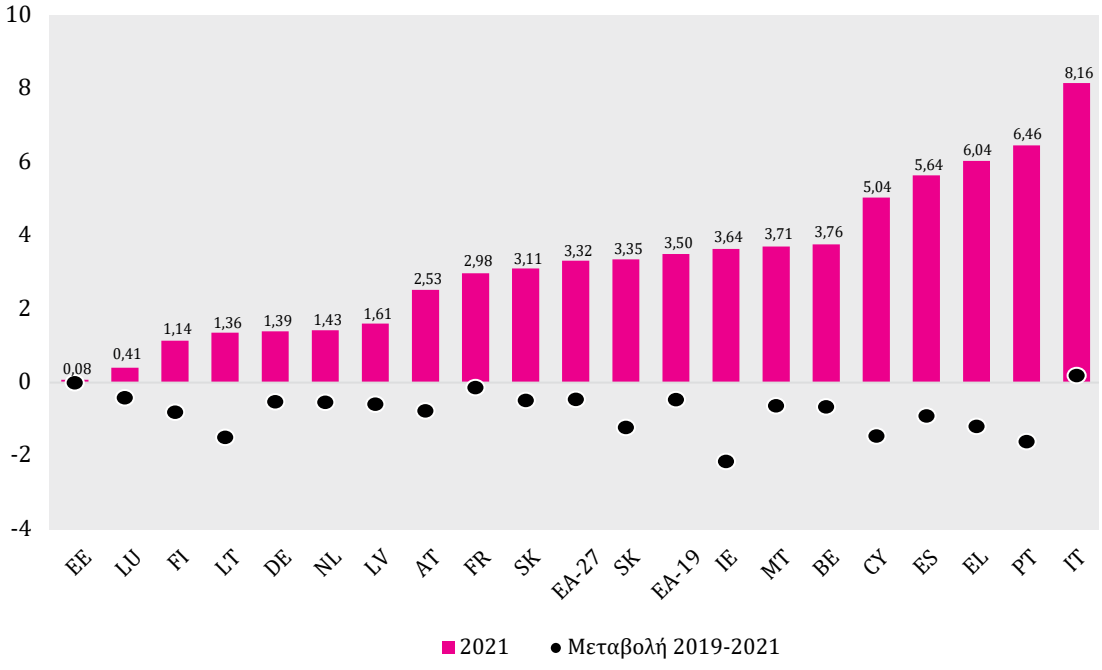

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 10.05.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

6. *Στην Ιταλία η αύξηση αυτή την περίοδο 2019-2021 ανήλθε στο 1,7%, ενώ στην Πορτογαλία στο 2,1%. Αύξηση εμφάνισε το ίδιο διάστημα το σύνολο των κρατών-μελών της Ευρωζώνης, πλην της Ελλάδας.*

7. *Έναντι του 2011, οι ετήσιες υποχρεώσεις του Δημοσίου για πληρωμές τόκων το 2021 ήταν μειωμένες κατά 11.099 εκατ. ευρώ ή -71,2%.*

Το πολύ υψηλό επίπεδο του συγκεκριμένου δείκτη στην Ελλάδα και η μείωση των εσόδων της Γενικής Κυβέρνησης από άμεσους, έμμεσους φόρους και κοινωνικές εισφορές την τελευταία διετία δεν επιτρέπουν την αποκλιμάκωση της ευθραυστότητας του ελληνικού δημόσιου τομέα.

Ζ) Παρά την αύξηση των πρωτογενών δαπανών του Δημοσίου την περίοδο της πανδημίας, η συμμετοχή των κοινωνικών παροχών σε αυτές κατέγραψε στη χώρα μας σημαντική υποχώρηση. Ειδικότερα, συγκριτικά με το 2019 ο συγκεκριμένος δείκτης σημείωσε το 2021 μείωση 6,9 ποσοστιαίων μονάδων, η μεγαλύτερη πτώση με διαφορά μεταξύ των 19 κρατών-μελών της Ευρωζώνης.

Διάγραμμα 2.7: Κοινωνικές παροχές ως ποσοστό (%) στο σύνολο των πρωτογενών δαπανών

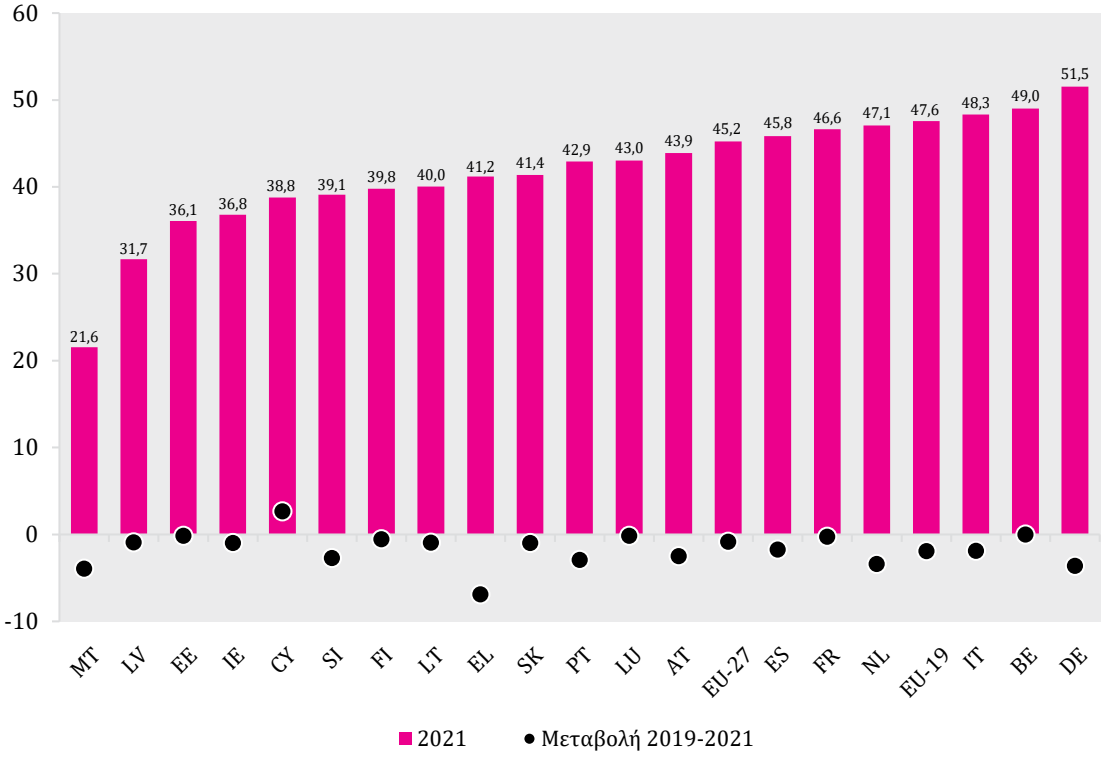

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 11.05.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Πλέον το ποσοστό των κοινωνικών παροχών στο σύνολο των πρωτογενών δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης στην Ελλάδα αντιστοιχεί στο 41,2%, με τη χώρα μας να καταλαμβάνει τη 11η θέση μεταξύ των υπό εξέταση οικονομιών (Διάγραμμα 2.7). Σημειώνεται ότι, με εξαίρεση το 2013, το ποσοστό αυτό αποτελεί τη χαμη-

λότερη επίδοση την περίοδο από την ένταξη της Ελλάδας στα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής και ύστερα. Ενδεικτικά, συγκριτικά με το 2010 το ποσοστό των κοινωνικών παροχών στο σύνολο των πρωτογενών δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης είναι μικρότερο κατά 3,9 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ συγκριτικά με το 2016 κατά 7,1 ποσοστιαίες μονάδες. Επιπλέον, το 2021 το ποσοστό αυτό στην Ελλάδα ήταν 6,4 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερο έναντι του μέσου όρου της Ευρωζώνης, ενώ το 2010 και το 2016 η απόκλιση αυτή ήταν μόλις 1,9 και 1,5 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα.

Η) Η μετάβαση της οικονομίας σε καθεστώς υψηλών δημοσιονομικών ελλειμμάτων επιβάρυνε σημαντικά το ήδη υψηλό δημόσιο χρέος της χώρας. Ειδικότερα, στο τέλος του 2021 το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης ανήλθε στα 353,4 δισ. ευρώ, αυξημένο κατά 12.256 εκατ. ευρώ συγκριτικά με το δ΄ τρίμηνο του 2020 (Διάγραμμα 2.8). Στην εξέλιξη αυτή ιδιαίτερη συμβολή είχε η αύξηση του δημόσιου χρέους το β΄ τρίμηνο του 2021 κατά 9.844 εκατ. ευρώ, ενώ αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι από το β΄ τρίμηνο του 2020 έως το γ΄ τρίμηνο του 2021 το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης καταγράφει σε τριμηνιαία βάση συνεχείς αυξήσεις. Ως αποτέλεσμα, η συνολική επιβάρυνση του δημόσιου χρέους την περίοδο της πανδημίας ανήλθε στα 22.297 εκατ. ευρώ.[8] Συγκριτικά με το 2009, η αύξηση του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης –παρά τη μείωσή του το α΄ τρίμηνο του 2012 κατά 74.736 εκατ. ευρώ– διαμορφώνεται σήμερα στα 52.327 εκατ. ευρώ, το 42,6% της οποίας προέκυψε κατά την τρέχουσα πανδημική κρίση.

8. Συγκεκριμένα από το δ΄ τρίμηνο του 2019 έως το δ΄ τρίμηνο του 2021.

Διάγραμμα 2.8: Εξέλιξη του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης (Ελλάδα, 2009:1-2021:4)

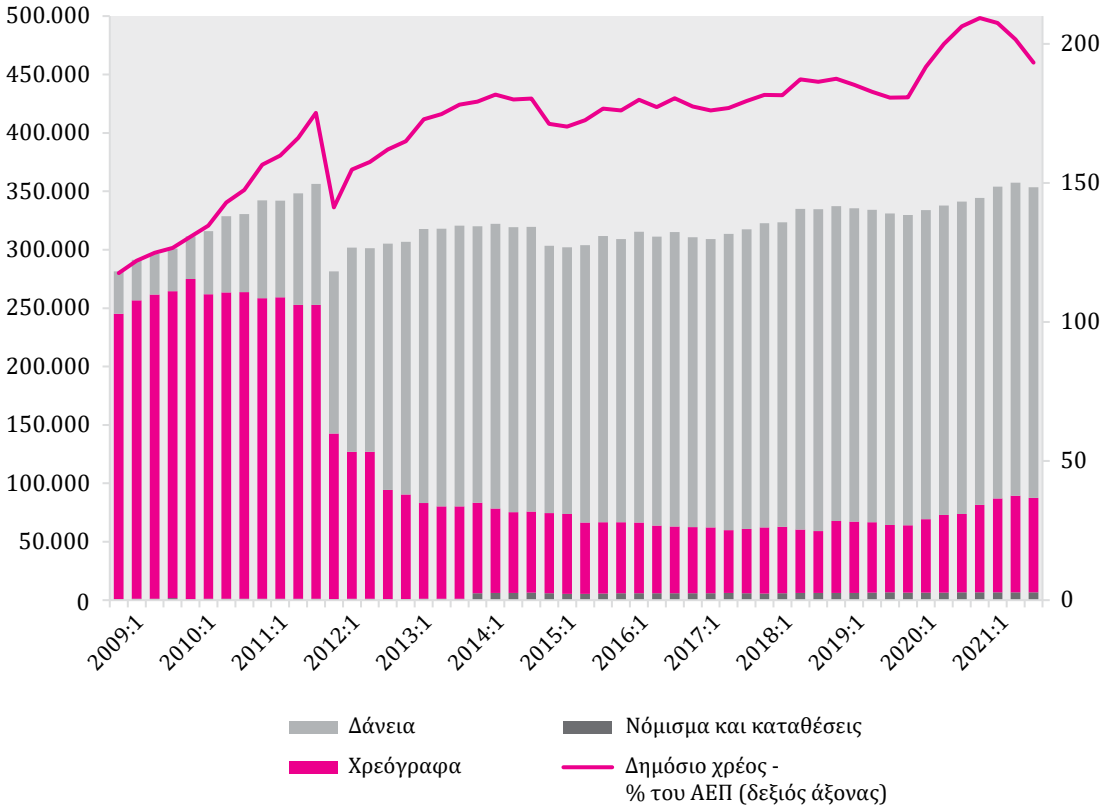

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 26.04.2022)

Όσον αφορά το ύψος του δημόσιου χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ, αυτό ανήλθε στο τέλος του 2021 στο 193,3%, καταγράφοντας πτώση 13 ποσοστιαίων μονάδων συγκριτικά με το αντίστοιχο περσινό διάστημα, ως αντανάκλαση της σημαντικής ενίσχυσης του ονομαστικού ΑΕΠ την ίδια περίοδο. Σε σχέση με το δ΄ τρίμηνο του 2009, το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν το δ΄ τρίμηνο του 2021 αυξημένο κατά 66,6 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ σε σχέση με το τέλος του 2019 κατά 12,6 ποσοστιαίες μονάδες. Η αύξηση αυτή είναι η έκτη υψηλότερη μεταξύ των 19 κρατών-μελών της Ευρωζώνης, πίσω από την Ισπανία, την Ιταλία, τη Μάλτα, τη Γαλλία και τη Σλοβακία (Διάγραμμα 2.9).

Διάγραμμα 2.9: Μεταβολή ποσοστού δημόσιου χρέους (2019-2020 και 2020-2021)

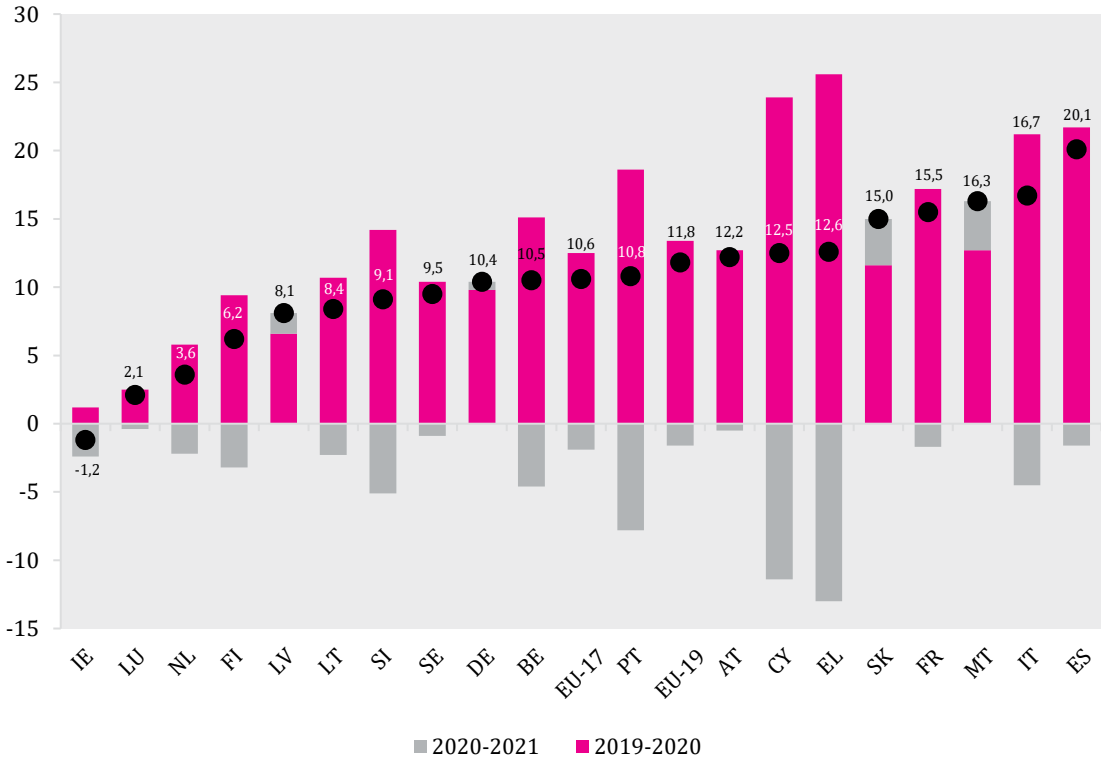

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 26.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Η κάλυψη των αυξημένων –λόγω υψηλού πρωτογενούς ελλείμματος– χρηματοδοτικών αναγκών του Δημοσίου το 2021 διασφαλίστηκε, μεταξύ άλλων, μέσω εκδόσεων ομολόγων και βραχυπρόθεσμου δανεισμού. Όσον αφορά την έκδοση ομολόγων, το α΄ εξάμηνο του 2021 η Ελλάδα προσέφυγε τέσσερις φορές στις αγορές, από τις οποίες άντλησε κεφάλαια συνολικού ύψους 11,5 δισ. ευρώ. Η πρώτη έκδοση έλαβε χώρα τον Ιανουάριο με 10ετές ομόλογο ύψους 3,5 δισ. ευρώ και απόδοσης 0,807%· η δεύτερη, ύψους 2,5 δισ. ευρώ, έγινε τον Μάρτιο και ήταν διάρκειας 30 ετών και απόδοσης 1,956%· η τρίτη τον Μάιο με νέο 5ετές ομόλογο ύψους 3 δισ. ευρώ και απόδοσης 0,172%, ενώ τον Ιούνιο του 2021 πραγματοποιήθηκε επανέκδοση 10ετούς ομολόγου από την οποία αντλήθηκαν επιπλέον 2,5 δισ. ευρώ με απόδοση 0,888%. Αντίστοιχα, το β΄ εξάμηνο το ελληνικό Δημόσιο προχώρησε στην επανέκδοση 5ετούς και 30ετούς ομολόγου, από την οποία άντλησε συνολικά 2,5 δισ. ευρώ.

Υπενθυμίζεται ότι έως το τέλος του 2021 το συνολικό απόθεμα ρευστότητας του ελληνικού Δημοσίου ανερχόταν στα 31,6 δισ. ευρώ, εκ των οποίων τα 15,7 δισ. ευρώ ήταν δεσμευμένα για την εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους.[9] Το 2022 η Ελλάδα έχει προσφύγει μέχρι στιγμής δύο φορές στις αγορές κεφαλαίων: τον Ιανουάριο με την έκδοση νέου 10ετούς ομολόγου ύψους 3 δισ. ευρώ και απόδοσης 1,836% και τον Απρίλιο με την επανέκδοση 7ετούς ομολόγου ύψους 1,5 δισ. ευρώ και απόδοσης 2,366%. Για το σύνολο του έτους, το ελληνικό Δημόσιο αναμένεται να προχωρήσει σε έκδοση χρέους στις αγορές συνολικού ύψους 12 δισ. ευρώ.[10]

2.3 Δημόσιες πολιτικές, βιώσιμη ανάπτυξη και ευημερία

Οι πολλαπλές κρίσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η χώρα ξέσπασαν σε μια περίοδο κατά την οποία ο στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης και οι επιμέρους διαστάσεις της βρίσκονταν ψηλά στην ατζέντα των κύκλων χάραξης και άσκησης πολιτικής τόσο διεθνώς όσο και εντός της χώρας. Ο κίνδυνος όμως οι κρίσεις αυτές να γίνουν αιτία παραγκωνισμού του συγκεκριμένου στόχου φαντάζει υπαρκτός και συνεπώς η αποτροπή του πρέπει να είναι ύψιστης προτεραιότητας στόχευση, δεδομένης της συμβολής που μπορεί να έχει η βιώσιμη ανάπτυξη στην κοινωνική, την οικονομική και τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα της χώρας. Η αναγκαιότητα αυτή γίνεται ακόμη μεγαλύτερη αν ληφθούν υπόψη οι σημαντικές αποκλίσεις που εξακολουθεί να έχει η Ελλάδα έναντι των υπόλοιπων ανεπτυγμένων οικονομιών σε μια σειρά κρίσιμους δείκτες που άπτονται του πεδίου της δημοσιονομικής πολιτικής και επηρεάζουν την ευημερία και την ποιότητα ζωής των πολιτών. Στην υποενότητα που ακολουθεί επικαιροποιούμε στοιχεία τα οποία έχουμε ήδη παρουσιάσει σε προηγούμενες αναλύσεις μας και παρουσιάζουμε νέα, που αφορούν την εξέλιξη δεικτών της βιώσιμης ανάπτυξης και της ευημερίας.

Στο Διάγραμμα 2.10 αποτυπώνεται η εξέλιξη της κατά κεφαλήν δαπάνης της Γενικής Κυβέρνησης στον τομέα της υγείας το 2020 σε PPS. Παρατηρούμε ότι η χώρα μας κατά το πρώτο έτος της πανδημικής κρίσης κατέγραψε τη δεύτερη χαμηλότερη κατά κεφαλήν δαπάνη μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης μετά τη Λετονία.

9. *Σημειώνεται ότι οποιαδήποτε άλλη χρήση τους προϋποθέτει σχετική προέγκριση του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (βλ. ΕC, 2022).*

10. *Για στοιχεία αναφορικά με τη διαχείριση των δανειακών αναγκών του ελληνικού Δημοσίου, βλ. ΕC (2022), ΤτΕ (2022) και ΟΔΔΗΧ.*

Διάγραμμα 2.10: Δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης για υγεία
(2020, κατά κεφαλήν, σε PPS)

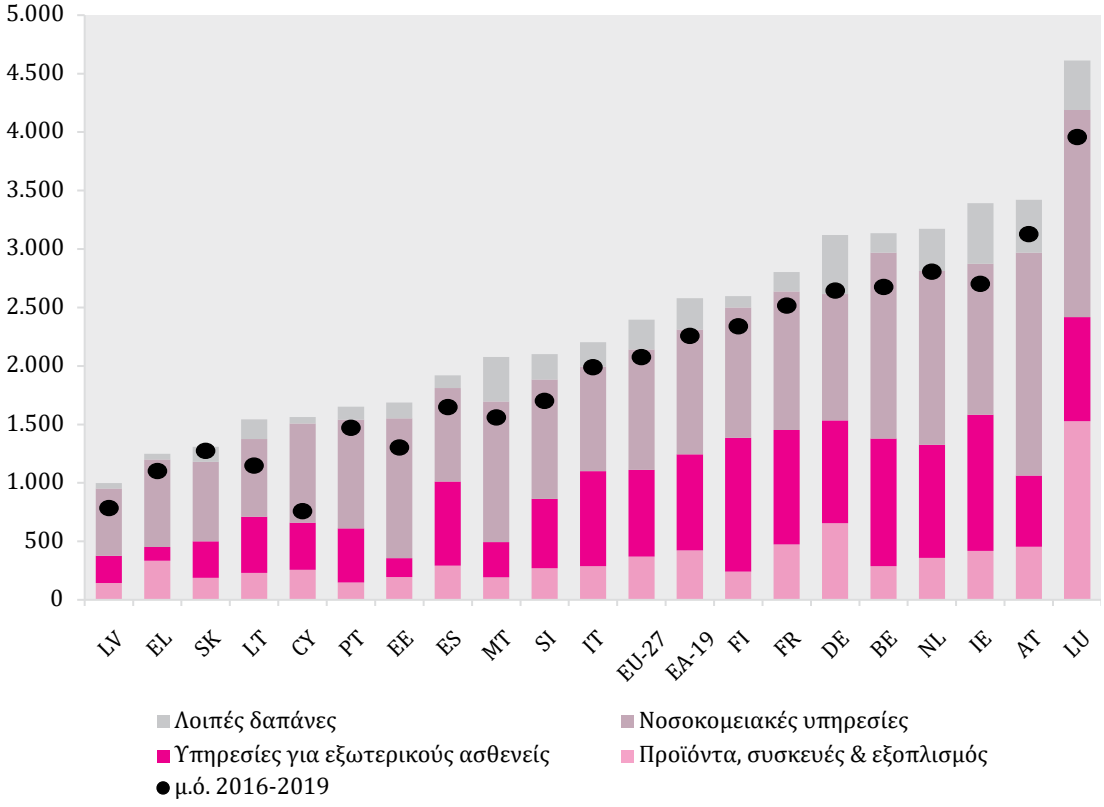

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 12.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Επίσης, σε σχέση με τη μέση κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη σε PPS για την υγεία την προ-πανδημική περίοδο η αύξηση –σε απόλυτα μεγέθη– που καταγράφεται στην Ελλάδα το 2020 ήταν η δεύτερη χαμηλότερη (1.250 μονάδες το 2020 έναντι μέσου όρου 1.100 μονάδων την περίοδο 2016-2019). Όσον αφορά τη διάρθρωση της συνολικής κατά κεφαλήν δημόσιας δαπάνης στον τομέα της υγείας, το 2020 στη χώρα μας το μεγαλύτερο μέρος της κατευθύνθηκε σε νοσοκομειακές υπηρεσίες (749 μονάδες ή 59,9% του συνόλου) και σε προϊόντα, συσκευές και εξοπλισμό (335 μονάδες ή 26,8% του συνόλου). Αντίθετα, η κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη για λοιπές δαπάνες υγείας αντιστοιχούσαν το 2020 σε μόλις 51 μονάδες (4,1% του συνόλου).[11]

11. Στις λοιπές δαπάνες για υγεία περιλαμβάνονται εκείνες που σχετίζονται με υπηρεσίες δημόσιας υγείας, έρευνας και ανάπτυξης, καθώς και δαπάνες που δεν ταξινομούνται αλλού.

Ιδιαίτερα χαμηλό είναι στην Ελλάδα το επίπεδο της κατά κεφαλήν δημόσιας δαπάνης σε PPS για υπηρεσίες υγείας σε εξωτερικούς ασθενείς (115 μονάδες ή 9,2% της συνολικής δαπάνης). Αξίζει να σημειωθεί ότι η χώρα μας καταγράφει με διαφορά τα χαμηλότερα επίπεδα κατά κεφαλήν δαπάνης στη συγκεκριμένη υπηρεσία υγείας με την απόκλιση να κυμαίνεται από 46 μονάδες (έναντι της Εσθονίας) έως 1.030 μονάδες και 1.049 μονάδες (έναντι της Φινλανδίας και της Ιρλανδίας αντίστοιχα). Μεγάλες όμως αποκλίσεις εντοπίζονται και σε άλλες κατηγορίες δαπανών. Ενδεικτικά, η απόκλιση της κατά κεφαλήν δημόσιας δαπάνης σε PPS για νοσοκομειακές υπηρεσίες στη χώρα μας έναντι της Ισπανίας το 2020 ήταν 51 μονάδες, της Κύπρου 101 και της Πορτογαλίας 182. Αναφορικά τέλος με την κατηγορία «Προϊόντα, συσκευές και εξοπλισμός», η Ελλάδα κατέγραψε το 2020 υψηλότερο επίπεδο κατά κεφαλήν δημόσιας δαπάνης συγκριτικά με την πλειονότητα των κρατών-μελών της Ευρωζώνης, ενώ το εύρος της απόκλισης με όσα εξ αυτών υστερούσε κυμαινόταν μεταξύ 23 (έναντι της Ολλανδίας) και 1.193 μονάδων (έναντι του Λουξεμβούργου).

Η υποχρηματοδότηση των δομών δημόσιας υγείας στη χώρα αποτυπώνεται και στα στοιχεία του Διαγράμματος 2.11, το οποίο απεικονίζει το συνολικό ύψος της κατά κεφαλήν χρηματοδότησης των δαπανών υγείας στην Ελλάδα και στα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του διαγράμματος,[12] το 2019 η χώρα μας είχε την τρίτη χαμηλότερη κατά κεφαλήν δαπάνη σε PPS μεταξύ των 19 οικονομιών της Ευρωζώνης. Από τη συνολική κατά κεφαλήν δαπάνη των 1.657 μονάδων, οι 990 (ή 59,7%) χρηματοδοτήθηκαν από τον δημόσιο τομέα.

12. *Στην περίπτωση της Ελλάδας, η χρηματοδότηση της Γενικής Κυβέρνησης (εκτός Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης – ΟΚΑ) και των υποχρεωτικών σχημάτων ασφάλισης (όπως οι ΟΚΑ) για δαπάνες υγείας αντιπροσωπεύουν τη συνολική δημόσια χρηματοδότηση για τη συγκεκριμένη κατηγορία δαπάνης.*

Διάγραμμα 2.11: Δαπάνες φροντίδας υγείας ανά σχήμα χρηματοδότησης (2019, κατά κεφαλήν, σε PPS)

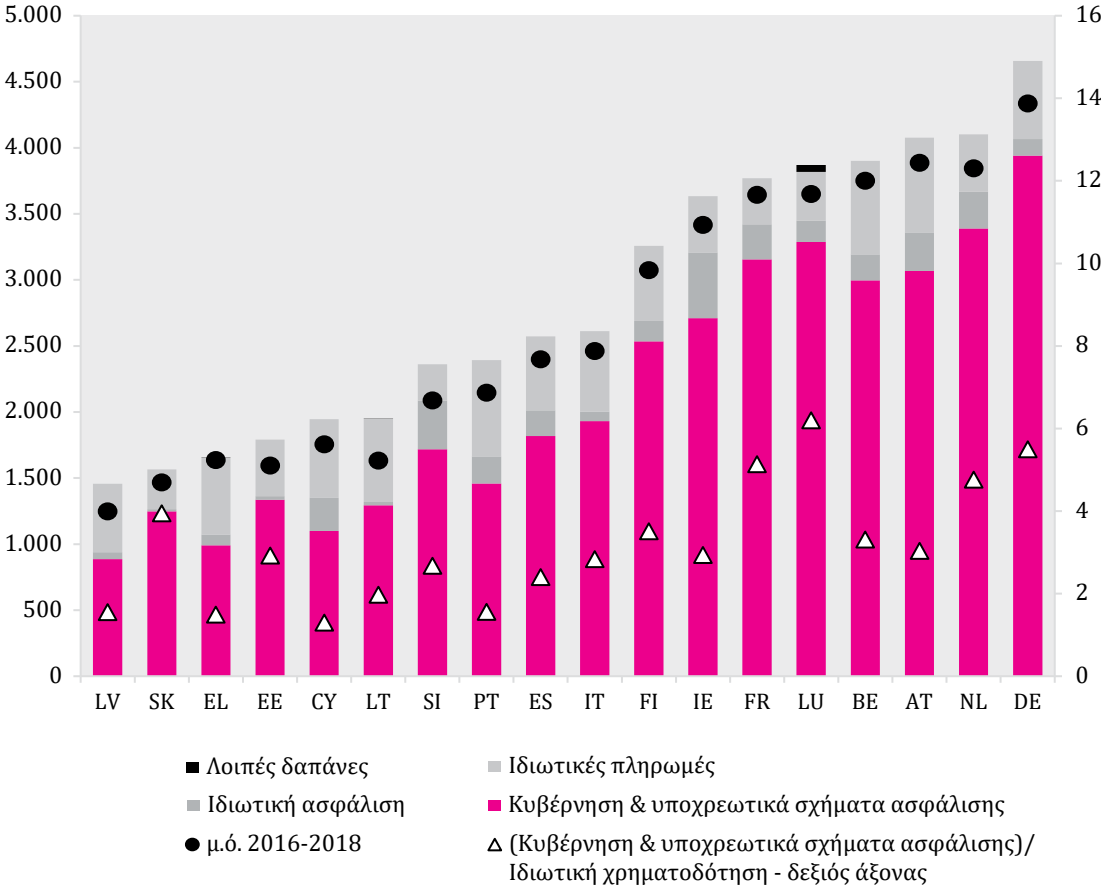

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 11.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Από τα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης εξαιρείται η Μάλτα. Η ιδιωτική ασφάλιση αντιστοιχεί στα εθελοντικά χρηματοδοτικά σχήματα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Η ιδιωτική χρηματοδότηση αντιστοιχεί στις πληρωμές ιδιωτών και στην ιδιωτική ασφάλιση. Σε ορισμένες χώρες, όπως η Ολλανδία, στην κατηγορία «Κυβέρνηση & υποχρεωτικά σχήματα ασφάλισης» περιλαμβάνονται και υποχρεωτικά ιδιωτικά σχήματα. Στις λοιπές δαπάνες περιλαμβάνονται τα χρηματοδοτικά σχήματα του εξωτερικού.

Το υπόλοιπο ποσό καλύφθηκε είτε μέσω ιδιωτικών πληρωμών από τους ιδιώτες (583 μονάδες ή 35,2%) είτε μέσω ιδιωτικής ασφάλισης (82 μονάδες ή 4,9%). Ως αποτέλεσμα, η αναλογία της χρηματοδότησης της κυβέρνησης και των υποχρεωτικών ασφαλιστικών σχημάτων για δαπάνες υγείας προς το σύνολο της ιδιωτικής χρηματοδότησης ανήλθε το 2019 στη χώρα μας στο 1,5 – η χαμηλότερη επίδοση στην Ευρωζώνη μετά την Κύπρο. Αξιοσημείωτη είναι η υψηλή συμμετοχή της κυβέρνησης και των υποχρεωτικών σχημάτων ασφάλισης στην κάλυψη των συνολικών δαπανών υγείας στις υπόλοιπες περιφερειακές οικονομίες της Ευρω-

ζώνης (με εξαίρεση ίσως την Πορτογαλία), όπως στην Ιταλία, όπου η αναλογία αυτή ανήλθε το 2019 στο 2,8, ή στην Ισπανία με τον αντίστοιχο δείκτη να διαμορφώνεται στο 2,4.

Η υποχρηματοδότηση των δομών δημόσιας υγείας έχει επηρεάσει και τη δυνατότητα των πολιτών να καλύψουν βασικές ανάγκες ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Είναι χαρακτηριστικό ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, το ποσοστό εκείνων που ήταν 16 ετών και άνω και δήλωσαν το 2020 αδυναμία πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω οικονομικής στενότητας στην Ελλάδα ήταν 5,9%. Αν και το συγκεκριμένο ποσοστό ήταν 3,1 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερο του μέσου ποσοστού της περιόδου 2016-2019, παραμένει το υψηλότερο μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης, ενώ σημαντικές ανισότητες παρατηρούνται μεταξύ των ατόμων ανάλογα με το εισοδηματικό τους κλιμάκιο. Έτσι, ενώ μεταξύ όσων βρίσκονταν το 2020 στο υψηλότερο εισοδηματικό πεμπτημόριο, αυτοί που δήλωναν στη χώρα μας αδυναμία πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω οικονομικής στενότητας ήταν μόλις 1% (έναντι μέσου όρου 1,1% την περίοδο 2016-2019), για όσους βρίσκονταν στο χαμηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 15,9% (έναντι μέσου όρου 21,8% την περίοδο 2016-2019), το υψηλότερο που παρατηρείται μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης (Διάγραμμα 2.12).

Διάγραμμα 2.12: Ποσοστό ατόμων 16 ετών και άνω χωρίς τη δυνατότητα πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω οικονομικής στενότητας στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (1ο και 5ο εισοδηματικό πεμπτημόριο)

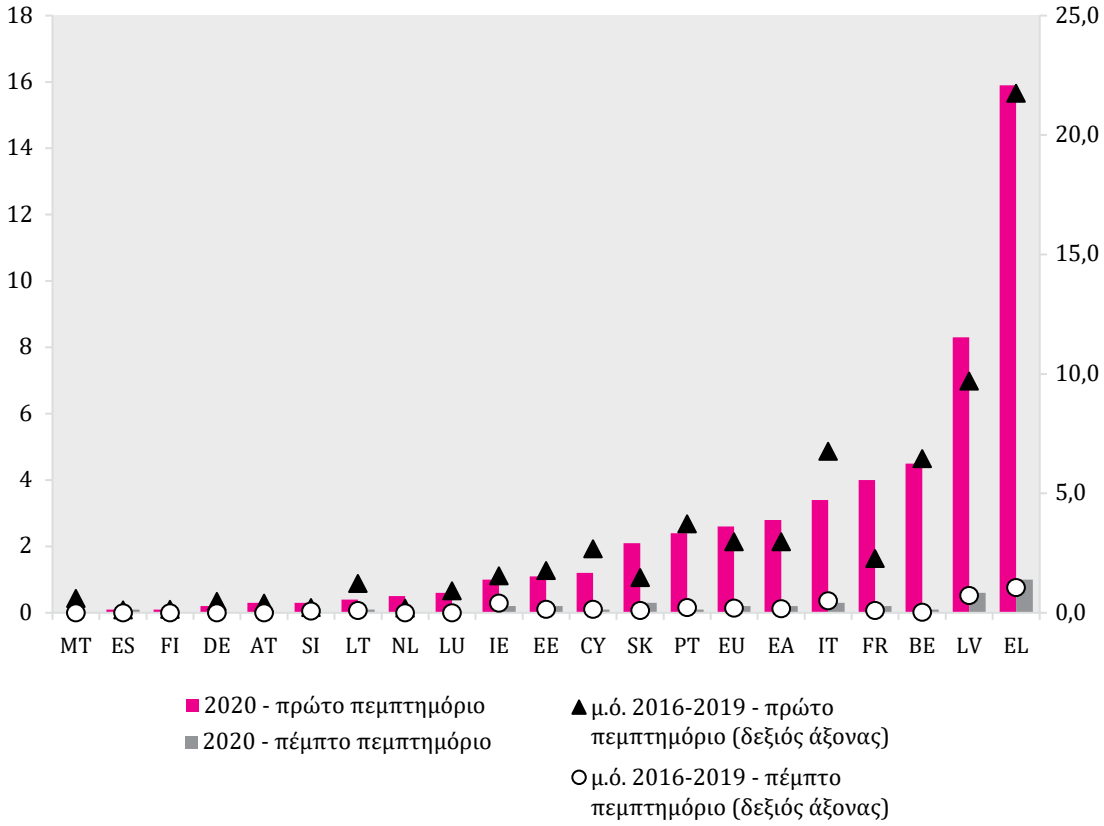

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 11.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Για την Ιταλία τα στοιχεία αναφέρονται στο 2019 και στον μέσο όρο της περιόδου 2016-2018.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία των Διαγραμμάτων 2.13 και 2.14, που απεικονίζουν το ποσοστό των ατόμων 16 ετών και άνω που δήλωσαν αδυναμία πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω οικονομικών δυσκολιών ανά καθεστώς απασχόλησης. Όσον αφορά τους εργαζομένους, παρατηρούμε ότι, παρά τη σημαντική βελτίωση έναντι της περιόδου 2016-2019 (Διάγραμμα 2.13), η Ελλάδα το 2020 εξακολουθούσε να εμφανίζει το υψηλότερο ποσοστό εκείνων που δήλωσαν αδυναμία πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω οικονομικών δυσκολιών στην Ευρωζώνη (2%). Προβληματισμό ωστόσο προκαλούν τα στοιχεία που αφορούν τους ανέργους, στους οποίους το αντίστοιχο ποσοστό –αν και επίσης σαφώς βελτιωμένο συγκριτικά με τον μέσο όρο των προηγούμενων τεσσάρων

ετών (13,7%)– κυμαινόταν το 2020 ακόμη στο υψηλό 7,9%, που αποτελεί τη δεύτερη χειρότερη επίδοση στην Ευρωζώνη.

Διάγραμμα 2.13: Ποσοστό εργαζομένων και ανέργων 16 ετών και άνω χωρίς τη δυνατότητα πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω οικονομικής στενότητας

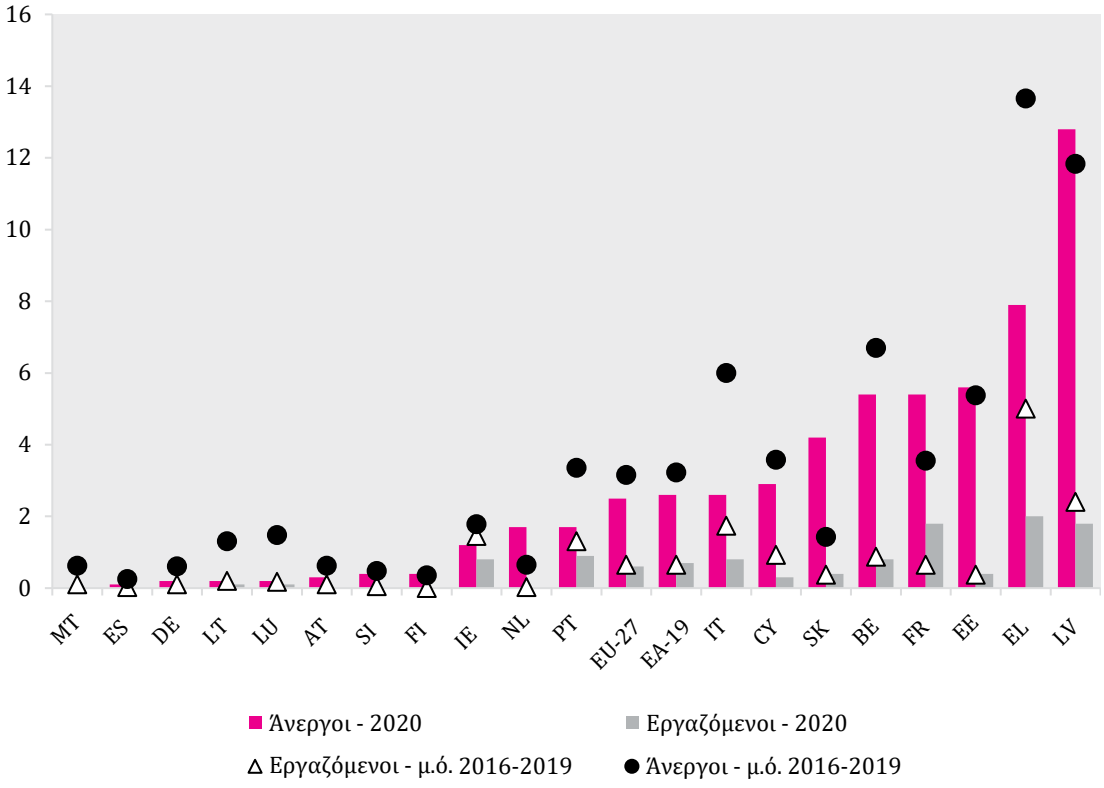

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 12.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Για την Ιταλία τα στοιχεία αναφέρονται στο 2019 και στον μέσο όρο της περιόδου 2016-2018.

Διάγραμμα 2.14: Ποσοστό συνταξιούχων και οικονομικά μη ενεργών 16 ετών και άνω χωρίς τη δυνατότητα πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων λόγω οικονομικής στενότητας

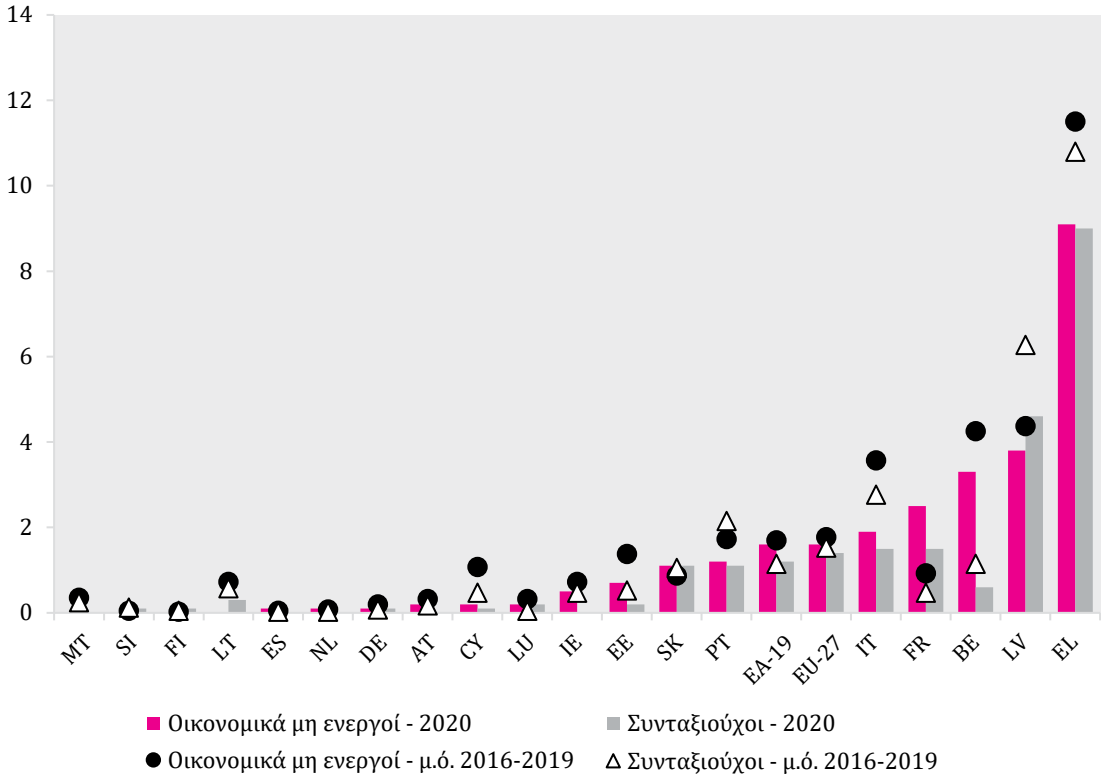

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 12.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Για την Ιταλία τα στοιχεία αναφέρονται στο 2019 και στον μέσο όρο της περιόδου 2016-2018.

Ο προβληματισμός αυξάνεται αν ληφθούν υπόψη τα στοιχεία που αφορούν τα άτομα που βρίσκονται εκτός εργατικού δυναμικού (Διάγραμμα 2.14). Ειδικότερα, από το σύνολο των ατόμων που ήταν οικονομικά μη ενεργοί το 2020 στη χώρα μας, το 9,1% δήλωσε αδυναμία πραγματοποίησης ιατρικών εξετάσεων εξαιτίας οικονομικών δυσκολιών, όταν στο σύνολο της Ευρωζώνης το αντίστοιχο ποσοστό ανερχόταν μόλις στο 1,6%, ενώ στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου κυμαινόταν μεταξύ 0,1% (Ισπανία) και 1,9% (Ιταλία). Ιδιαίτερα υψηλό είναι στην Ελλάδα και το αντίστοιχο ποσοστό που αφορά τους συνταξιούχους, το οποίο το 2020 διαμορφώθηκε στο 9%, 7,8 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο από το μέσο ποσοστό της Ευρωζώνης. Επίσης, όσον αφορά τον συγκεκριμένο δείκτη η απόκλιση της Ελλάδας από τις υπόλοιπες οικονομίες του Νότου παραμένει υψηλή, κυμαινόμενη μεταξύ 7,5 (συγκριτικά με την Ιταλία) και 9 ποσοστιαίων μονάδων (συγκριτικά με την Ισπανία).

Σημαντική απόκλιση καταγράφει η Ελλάδα έναντι άλλων ευρωπαϊκών χωρών και στις δαπάνες κοινωνικής προστασίας. Όπως διακρίνεται στο Διάγραμμα 2.15, η κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη στη χώρα μας στον τομέα της κοινωνικής προστασίας σε όρους PPS ανήλθε το 2020 στις 4.205 μονάδες.

Διάγραμμα 2.15: Δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης για κοινωνική προστασία (2020, κατά κεφαλήν, PPS)

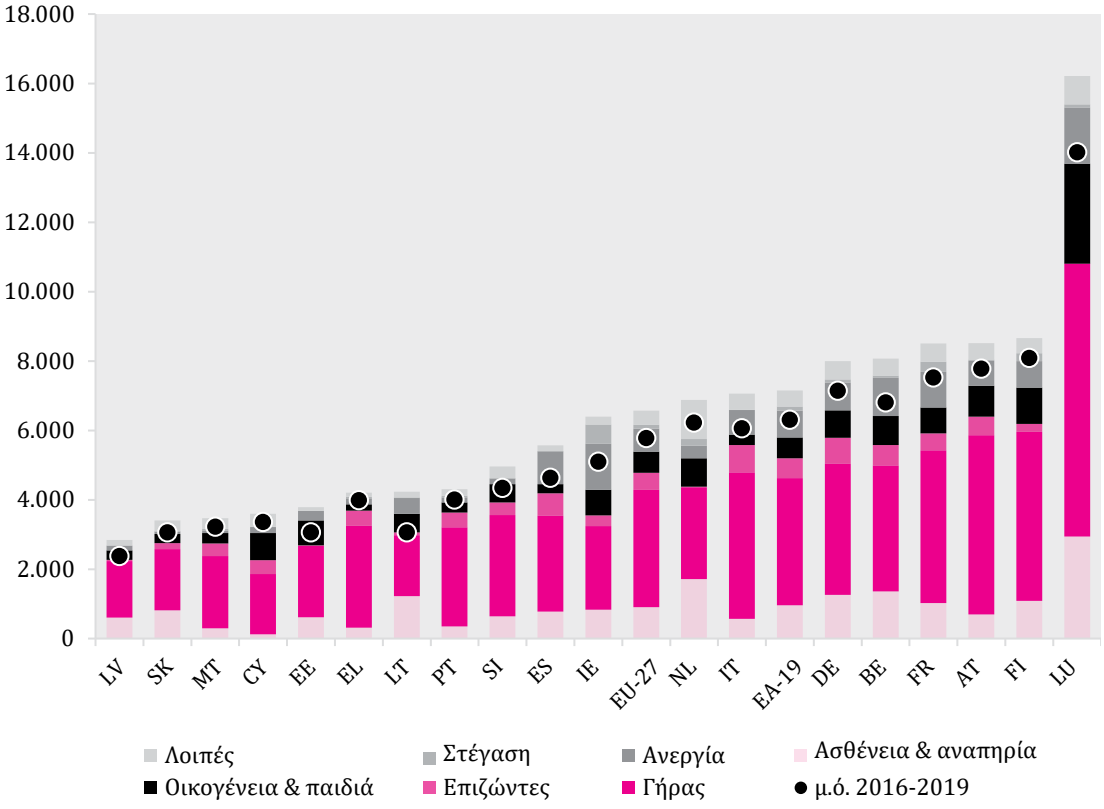

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 12.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αν και αυξημένη κατά 219 μονάδες έναντι της μέσης αντίστοιχης δαπάνης κατά την προ-πανδημική περίοδο (2016-2019), η συγκεκριμένη επίδοση είναι η έκτη χαμηλότερη μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Ιδιαίτερα μεγάλη συμμετοχή στη συνολική κατά κεφαλήν δαπάνη για κοινωνική προστασία είχαν οι δαπάνες για «Γήρας», που ανήλθαν στις 2.934 μονάδες (ή στο 69,8% του συνόλου), έναντι μέσης κατά κεφαλήν δαπάνης 2.857 μονάδων την περίοδο 2016-2019. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2020 το συγκεκριμένο επίπεδο δαπάνης ήταν σε απόλυτα νούμερα το όγδοο υψηλότερο στην Ευρωζώνη, ενώ ως ποσοστό στη

συνολική κατά κεφαλήν δαπάνη της Γενικής Κυβέρνησης στον ευρύτερο τομέα της κοινωνικής προστασίας ήταν το υψηλότερο μεταξύ όλων των κρατών-μελών.

Με δεδομένη τη σχετικά χαμηλή συνολική κατά κεφαλήν δαπάνη για κοινωνική προστασία στη χώρα μας, η παραπάνω εξέλιξη είχε ως συνέπεια τη σημαντική υποχρηματοδότηση άλλων κρίσιμων τομέων του συγκεκριμένου πεδίου λειτουργίας της Γενικής Κυβέρνησης. Έτσι, η κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη για «Ασθένεια και αναπηρία» το 2020 διαμορφώθηκε σε PPS μόλις στις 314 μονάδες (ή στο 7,5% του συνόλου), όταν στη Λετονία –η οποία έχει το χαμηλότερο επίπεδο δημόσιας δαπάνης για κοινωνική προστασία– ήταν στις 608 μονάδες, στη Σλοβακία στις 818 και στην Πορτογαλία στις 349 μονάδες. Επιπλέον, στην Ελλάδα η δαπάνη για «Οικογένεια και παιδιά» ανήλθε το 2020 στις 189 μονάδες (έναντι μέσου όρου 155 μονάδων το διάστημα 2016-2019), το χαμηλότερο με διαφορά επίπεδο μεταξύ των υπό εξέταση οικονομιών. Ελαφρά πιο βελτιωμένη είναι η εικόνα όσον αφορά την κατηγορία «Ανεργία», όπου η κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη σε PPS διαμορφώθηκε στη χώρα μας στις 171 μονάδες, η 6η χαμηλότερη επίδοση στην Ευρωζώνη. Τέλος, η αντίστοιχη δαπάνη για «Στέγαση» διαμορφώθηκε στην Ελλάδα το 2020 στις 44 μονάδες, έναντι 117 μονάδων στο σύνολο της Ευρωζώνης.

Μια σημαντική επίπτωση της υποχρηματοδότησης κρίσιμων δομών κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα είναι ο χαμηλός βαθμός αποτελεσματικότητας του συστήματος στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων κοινωνικών προβλημάτων. Για παράδειγμα, το Διάγραμμα 2.16 απεικονίζει τη συμβολή, σε όρους ποσοστιαίας μεταβολής, που είχαν οι κοινωνικές μεταβιβάσεις (πλην συντάξεων) στη μείωση του ποσοστού φτώχειας στην Ελλάδα και στα άλλα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Βλέπουμε ότι το 2020 η συμβολή αυτή στη χώρα μας, αν και μεγαλύτερη συγκριτικά με την αντίστοιχη την περίοδο 2016-2019, ήταν της τάξης του 24,7%, επίδοση που είναι η 4η χαμηλότερη στο σύνολο των κρατών-μελών.[13]

13. Τη χαμηλότερη επίδοση έχουν από κοινού η Ιταλία και η Μάλτα.

Διάγραμμα 2.16: Συμβολή των κοινωνικών μεταβιβάσεων (πλην συντάξεων) στη μείωση του ποσοστού φτώχειας

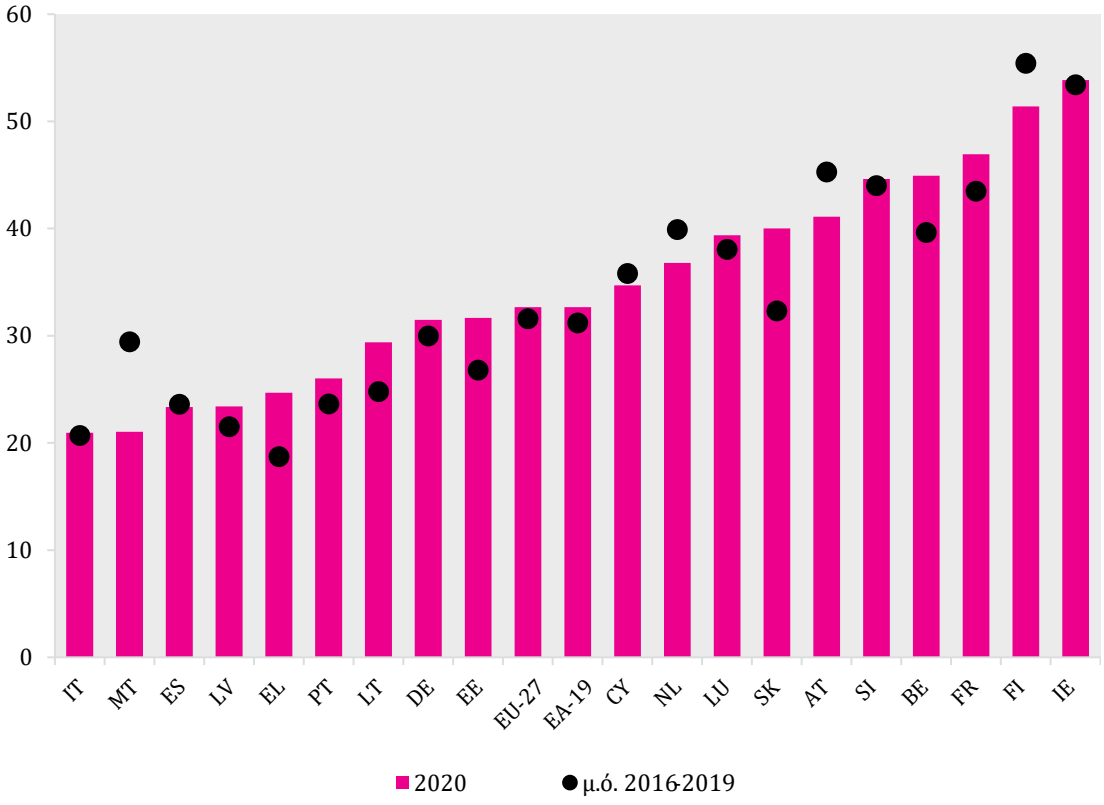

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 12.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αν και η Ελλάδα εμφανίζει καλύτερη επίδοση έναντι άλλων οικονομιών του Νότου (όπως η Ιταλία και η Ισπανία), υστερεί σημαντικά συγκριτικά με άλλες οικονομίες της περιφέρειας και της ανατολικής Ευρώπης, όπως η Πορτογαλία, η Λετονία και η Κύπρος. Την ίδια στιγμή, αρκετά υψηλότερη συμβολή στην αντιμετώπιση επεισοδίων φτώχειας σε σχέση με την Ελλάδα είχαν το 2020 οι κοινωνικές μεταβιβάσεις (πλην συντάξεων) σε άλλες οικονομίες του πυρήνα της Ευρωζώνης. Ενδεικτικά, συγκριτικά με τη Φινλανδία η απόκλιση της Ελλάδας είναι της τάξης των 26,7 ποσοστιαίων μονάδων, με τη Γαλλία των 22,2 ποσοστιαίων μονάδων, ενώ με το Βέλγιο των 20,2 ποσοστιαίων μονάδων.

Διάγραμμα 2.17: Συμβολή των κοινωνικών μεταβιβάσεων στη μείωση της εισοδηματικής ανισότητας

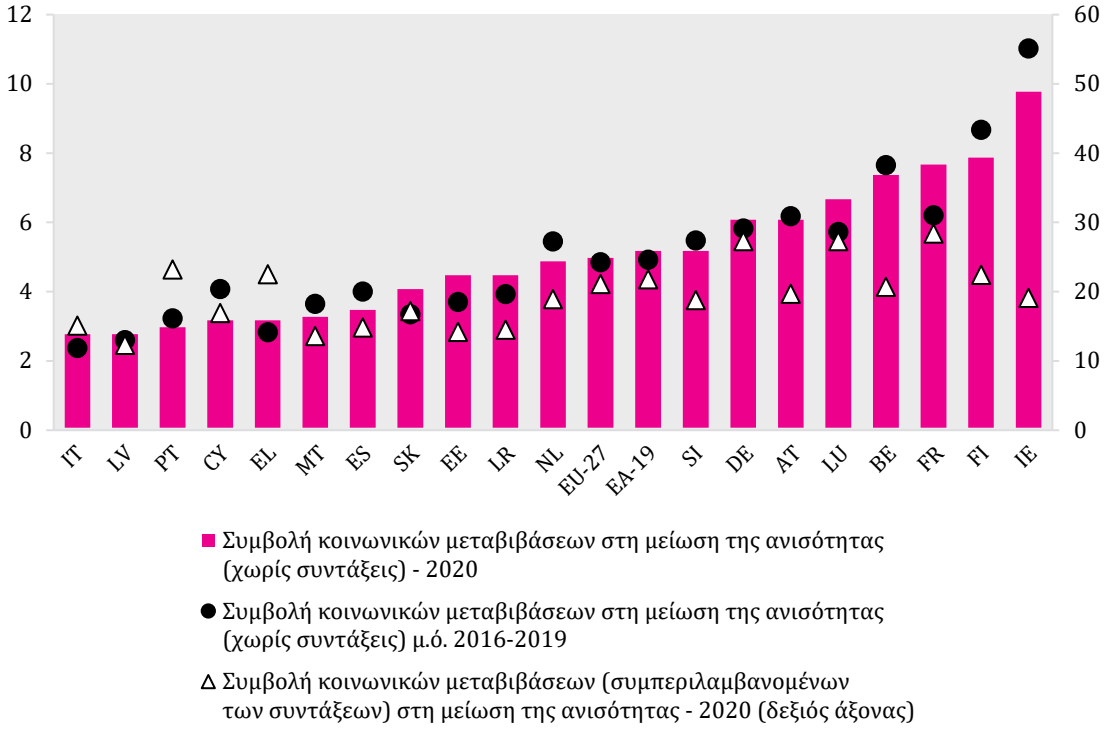

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 13.04. 2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αντίστοιχα χαμηλή είναι η αποτελεσματικότητα του συστήματος κοινωνικής προστασίας ως προς τη συμβολή του στη μείωση της εισοδηματικής ανισότητας (Διάγραμμα 2.17). Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το 2020 η συμβολή των κοινωνικών μεταβιβάσεων (πλην συντάξεων) στη μείωση του δείκτη Gini ήταν μόλις 3,1 μονάδες. Η επίδοση αυτή, αν και ελαφρά βελτιωμένη έναντι του μέσου όρου της περιόδου 2016-2019, ήταν από τις χαμηλότερες στην Ευρωζώνη με την απόκλισή της έναντι των χωρών όπου οι κοινωνικές μεταβιβάσεις (πλην συντάξεων) καταγράφουν υψηλότερη συμβολή στη μείωση της εισοδηματικής ανισότητας να κυμαίνεται από 0,1 μονάδα (έναντι της Μάλτας) έως και 4,7 και 6,6 μονάδες (έναντι της Φινλανδίας και της Ιρλανδίας αντίστοιχα).

Περιλαμβάνοντας τις συντάξεις στις μεταβιβαστικές πληρωμές, η συμβολή των τελευταίων στη μείωση της εισοδηματικής ανισότητας το 2020 αυξάνεται στις 22,5 μονάδες, με την Ελλάδα να καταλαμβάνει πλέον την 5η θέση στην κατάταξη μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, προκύπτει ότι η καθαρή συμβολή των συντάξεων στη μείωση της ανισότητας στη

χώρα μας ανερχόταν το 2020 στις 19,4 ποσοστιαίες μονάδες, η 5η υψηλότερη στην Ευρωζώνη. Τα στοιχεία αναδεικνύουν τον ρόλο που διαδραματίζουν οι συντάξεις ως βασικό εργαλείο κοινωνικής πολιτικής και συνεπώς τον σχεδόν μονοδιάστατο προσανατολισμό του συστήματος κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας.

Η υποχρηματοδότηση και η χαμηλή αποτελεσματικότητα του συστήματος κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας αντανακλώνται και στην ιδιαίτερα χαμηλή κάλυψη των επιδομάτων κοινωνικής προστασίας σε αυτήν. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2.18, στην Ελλάδα, παρά τη σημαντική υποβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης την τελευταία δεκαετία, το ποσοστό του πληθυσμού που λαμβάνει τουλάχιστον ένα επίδομα κοινωνικής προστασίας ανέρχεται στο 64%, το χαμηλότερο μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης, με εξαίρεση την Κύπρο.

Διάγραμμα 2.18: Ποσοστό (%) κάλυψης συστήματος κοινωνικής προστασίας

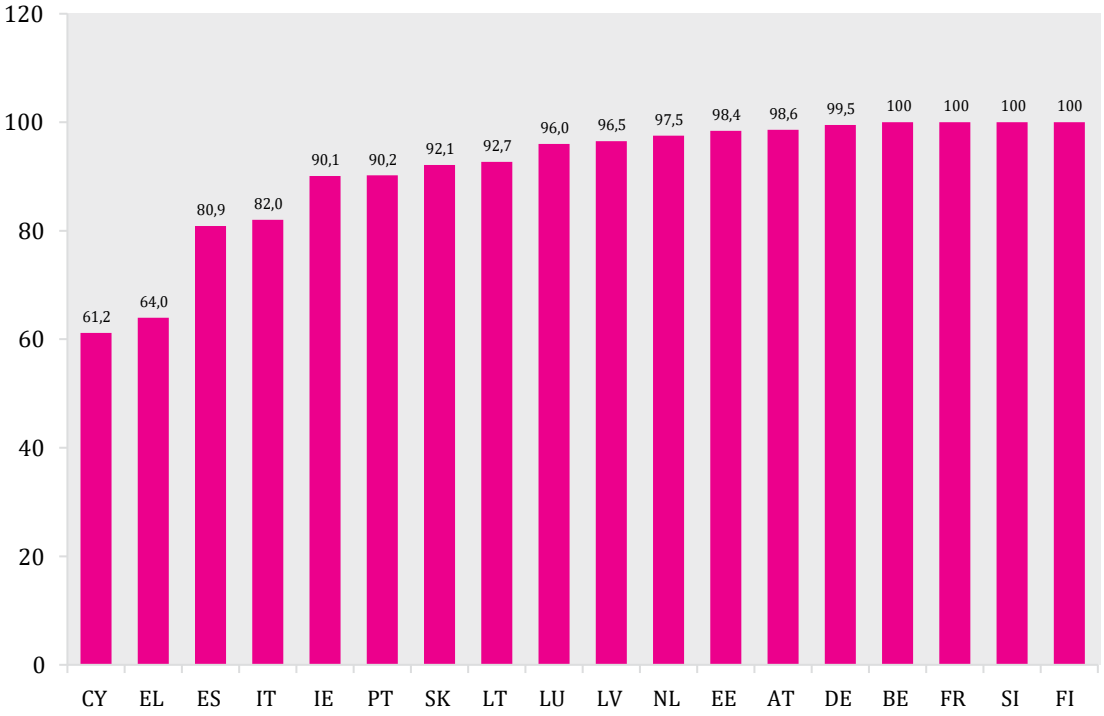

***Πηγή*:** ILO

Σημείωση: Τα στοιχεία αναφέρονται στο 2020 ή στο πιο πρόσφατο έτος για το οποίο είναι διαθέσιμα. Από τα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης εξαιρείται η Μάλτα.

Η δυσμενής θέση της Ελλάδας φαίνεται και από το γεγονός ότι, με εξαίρεση την Ισπανία και την Ιταλία, όπου το ποσοστό κάλυψης υπερβαίνει οριακά το 80%, στα υπόλοιπα κράτη-μέλη το αντίστοιχο ποσοστό προσεγγίζει το 100%. Δεδομένου ότι τα κοινωνικά επιδόματα αποτελούν βασική συνιστώσα του προσαρμοσμένου διαθέσιμου εισοδήματος, ειδικά των οικονομικά ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων, η εξέλιξη αυτή διατηρεί υψηλό το επίπεδο της εισοδηματικής ανισότητας εντός της χώρας, αλλά και τις αποκλίσεις στο βιοτικό επίπεδο μεταξύ της Ελλάδας και των υπόλοιπων κρατών-μελών της Ευρωζώνης.

Η κάλυψη των απωλειών του διαθέσιμου εισοδήματος των πολιτών θα μπορούσε να επιτευχθεί και μέσω στοχευμένων παρεμβάσεων για την ενίσχυση της απασχόλησης. Ωστόσο, και σε αυτόν τον τομέα, οι επιδόσεις της χώρας μας υπολείπονται σημαντικά σε σχέση με τα περισσότερα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2.19, η Ελλάδα κατατάσσεται στη 13η θέση μεταξύ των 17 υπό εξέταση οικονομιών της Ευρωζώνης όσον αφορά την κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη το 2019 για πολιτικές απασχόλησης σε PPS.

Ειδικότερα, αν και σαφώς πιο αυξημένη έναντι του μέσου όρου της τριετίας 2016-2018, το 2019 η αντίστοιχη δαπάνη στην Ελλάδα ανήλθε μόλις στις 190,5 μονάδες, όταν την ίδια στιγμή σε άλλες οικονομίες του ευρωπαϊκού Νότου, όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία, ήταν στις 591,8 και 276,9 μονάδες αντίστοιχα. Η απόκλιση της χώρας μας είναι σαφώς μεγαλύτερη συγκριτικά με τις αντίστοιχες του πυρήνα της Ευρωζώνης. Για παράδειγμα, το επίπεδο της κατά κεφαλήν δημόσιας δαπάνης στην Ελλάδα σε PPS το 2019 αντιστοιχούσε μόλις στο 19,6% του Λουξεμβούργου και στο 24,5% της Γαλλίας. Καλύτερη επίδοση εμφανίζει η χώρα μας μόνο έναντι ορισμένων χωρών της ανατολικής Ευρώπης, οι οποίες ωστόσο καταγράφουν σαφώς καλύτερους δείκτες όσον αφορά τη συμπεριφορά της αγοράς εργασίας.[14]

14. *Ενδεικτικά, στις χώρες που κατέγραψαν το 2019 χαμηλότερη δημόσια κατά κεφαλήν δαπάνη για πολιτικές απασχόλησης από την Ελλάδα (Λετονία, Σλοβακία, Σλοβενία και Λιθουανία) το ποσοστό απασχόλησης υπερέβαινε το 68,4% (όταν στην Ελλάδα ήταν 56,5%), ενώ το ποσοστό ανεργίας ήταν χαμηλότερο του 6,3% όταν στην Ελλάδα ήταν υπερδιπλάσιο (17,3%). Οι αποκλίσεις στους παραπάνω δείκτες παρέμειναν μεγάλες και το 2021.*

Διάγραμμα 2.19: Δημόσια δαπάνη για πολιτικές απασχόλησης (2019, κατά κεφαλήν, σε PPS)

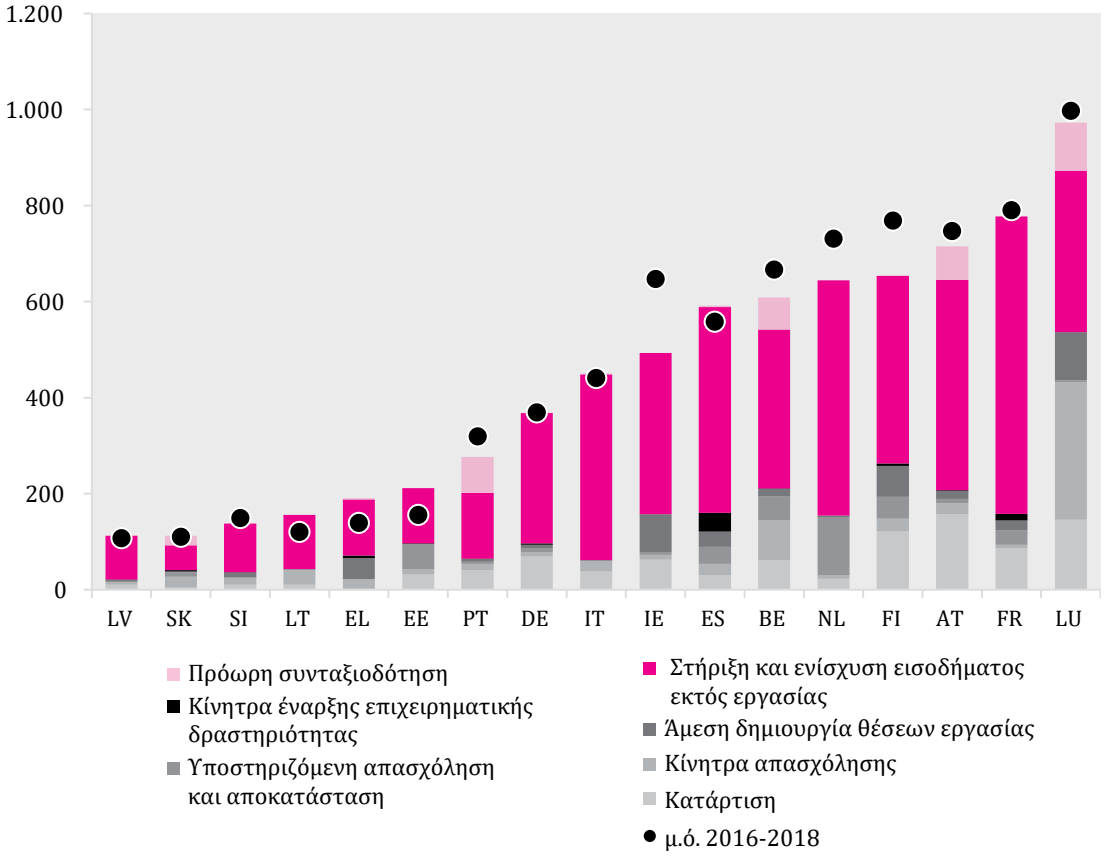

***Πηγή*:** OECD (επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Εξαιρούνται η Μάλτα και η Κύπρος. Τα στοιχεία για την Ιταλία αναφέρονται στο 2018, αντί για τον μέσο όρο της περιόδου 2016-2018. Από τη συνολική δημόσια δαπάνη για πολιτικές απασχόλησης εξαιρείται αυτή για δημόσιες υπηρεσίες γραφείων απασχόλησης και διοικητικές δραστηριότητες.

Από το Διάγραμμα 2.19 βλέπουμε επίσης ότι το 2019 στη χώρα μας το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της δημόσιας δαπάνης για πολιτικές απασχόλησης (61,2%) αφορούσε μέτρα για τη στήριξη και την ενίσχυση του εισοδήματος εκτός της εργασίας, ενώ το 23,2% (ή 44,3 σε όρους κατά κεφαλήν δαπάνης σε PPS) αξιοποιούνταν για πολιτικές άμεσης δημιουργίας θέσεων εργασίας. Η κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη για κίνητρα αύξησης της απασχόλησης ανερχόταν το 2019 στις 20,6 μονάδες (ή στο 10,8% του συνόλου), ενώ για κατάρτιση μόλις στις 1,3 (ή 0,7% του συνόλου). Τέλος, η κατά κεφαλήν δαπάνη σε PPS για παροχή κινήτρων για νεοφυείς επιχειρήσεις ήταν 4,9 μονάδες, ενώ για πρόωρη συνταξιοδότηση 2,7.

Η ανάγκη ενίσχυσης των πολιτικών στήριξης της απασχόλησης επιβεβαιώνεται αν ληφθούν υπόψη τα στοιχεία του Διαγράμματος 2.20, το οποίο παρουσιάζει την καθαρή αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος που θα προκαλέσει στην Ελλάδα και στα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης η μετάβαση από καθεστώς ανεργίας σε καθεστώς απασχόλησης.

Διάγραμμα 2.20: Ποσοστό (%) καθαρής αύξησης του διαθέσιμου εισοδήματος λόγω μετάβασης από την ανεργία στην απασχόληση

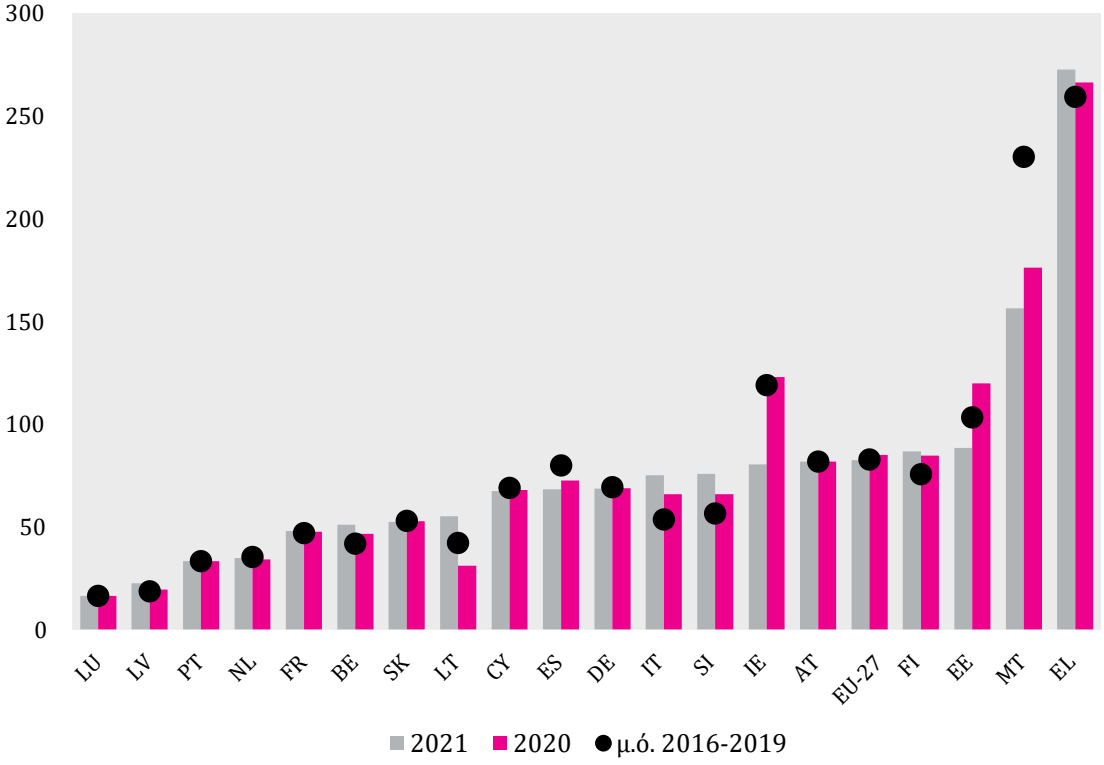

***Πηγή*:** DG-ECFIN (επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Τα στοιχεία αναφέρονται σε ένα μεμονωμένο άτομο, το οποίο πριν μείνει άνεργο λάμβανε και αφότου βρήκε εργασία λαμβάνει το 100% του μέσου μισθού. Ο μέσος όρος για την Κύπρο αναφέρεται στο διάστημα 2017-2019.

Παρατηρούμε ότι το 2021 στην Ελλάδα η μετάβαση αυτή ισοδυναμούσε με μια αύξηση 272,6% του διαθέσιμου εισοδήματος, 6,3 και 13,4 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερα έναντι του 2020 και του μέσου όρου της περιόδου 2016-2019 αντίστοιχα. Το ποσοστό αυτό είναι με διαφορά το υψηλότερο μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης, γεγονός που αποτυπώνει αφενός την ιδιαίτερα ανεπαρκή εισοδηματική στήριξη των ανέργων και αφετέρου τη σημασία των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης για τη βελτίωση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών. Ενδεικτικό είναι ότι συγκριτικά με τον μέσο όρο της ΕΕ-27, η απόκλιση της Ελλάδας το 2021 όσον αφορά την ποσοστιαία αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος λόγω της μετάβασης από καθεστώς ανεργίας σε καθεστώς απασχόλησης ήταν της τάξης των 190,1 ποσοστιαίων μονάδων, ενώ συγκριτικά με την Πορτογαλία, την Ισπανία και την Ιταλία ακόμη μεγαλύτερη.

Διάγραμμα 2.21: Ποσοστό (%) αναπλήρωσης εισοδήματος σε καθεστώς ανεργίας

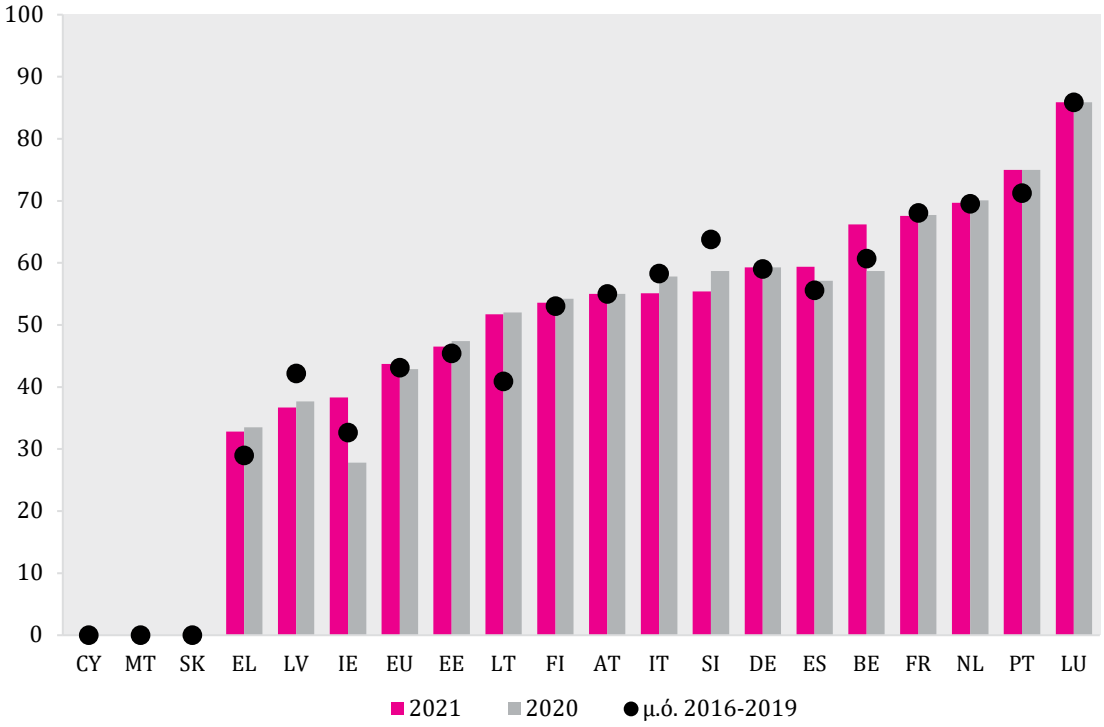

***Πηγή*:** DG-ECFIN (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Τα ποσοστά αναφέρονται σε ένα μεμονωμένο άτομο, που βρίσκεται σε καθεστώς ανεργίας 7 μήνες, το οποίο λαμβάνει μόνο επίδομα ανεργίας και ο μισθός του αντιστοιχούσε στο 100% του μέσου.

Αντίστοιχα είναι και τα στοιχεία αναφορικά με το ποσοστό αναπλήρωσης του εισοδήματος κατά τη διάρκεια της ανεργίας, το οποίο στη χώρα μας το 2021 ανερχόταν μόλις στο 32,8%, οριακά χαμηλότερο έναντι του 2020, υψηλότερο ωστόσο κατά 3,8 ποσοστιαίες μονάδες συγκριτικά με τον μέσο όρο της περιόδου 2016-2019 (Διάγραμμα 2.21). Από τα στοιχεία του διαγράμματος φαίνεται επίσης ότι, με εξαίρεση τη Μάλτα, την Κύπρο και τη Σλοβακία, όπου το ποσοστό αναπλήρωσης είναι μηδενικό, η χώρα μας κατέγραψε το 2021 τη χαμηλότερη επίδοση στην Ευρωζώνη με τις αποκλίσεις μεταξύ Ελλάδας και υπόλοιπων κρατών-μελών του ευρωπαϊκού Νότου να είναι ιδιαίτερα μεγάλες. Ενδεικτικά, έναντι της Πορτογαλίας το ποσοστό αναπλήρωσης εισοδήματος σε καθεστώς ανεργίας στη χώρα μας το 2021 ήταν μικρότερο κατά 42,2 ποσοστιαίες μονάδες, συγκριτικά με την Ισπανία κατά 26,6 ποσοστιαίες μονάδες και με την Ιταλία 23,2 κατά ποσοστιαίες μονάδες.

Κεφάλαιο 3
Η ευθραυστότητα της ελληνικής οικονομίας

Η ευθραυστότητα της ελληνικής οικονομίας

3.1 Εισαγωγή

Η διατηρησιμότητα της μεγέθυνσης της οικονομίας εξαρτάται όχι μόνο από τις παραγωγικές και τις μακροοικονομικές επιδόσεις και τους μετασχηματισμούς της αλλά και από τη χρηματοοικονομική βιωσιμότητα των θεσμικών τομέων της. Σε αυτό το πλαίσιο, η εξέταση ποιοτικών χαρακτηριστικών των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων της οικονομίας, σε συνδυασμό με τους αντίστοιχους δείκτες φερεγγυότητάς τους, μας δίνει μια αξιολόγηση της χρηματοπιστωτικής ευθραυστότητας της οικονομίας. Επιπλέον, η ανάλυση των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων της οικονομίας μάς δίνει σημαντική πληροφόρηση για την αποτελεσματικότητα της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής και για το εάν οι παρεμβάσεις της δημιουργούν συνθήκες διατηρησιμότητας των βασικών μακροοικονομικών μεγεθών.

Τα ευρήματα που ακολουθούν αποκαλύπτουν ότι ήδη πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας η οικονομική μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας ήταν μη διατηρήσιμη, λόγω της περιορισμένης επενδυτικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων και της μεγάλης εκροής ρευστότητας προς τον εξωτερικό τομέα. Το τρέχον κύμα ακρίβειας αυξάνει τον κίνδυνο επιδείνωσης της ευθραυστότητας της οικονομίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η προοπτική μιας δημοσιονομικής προσαρμογής που θα έχει ως στόχο είτε την ισοσκέλιση του δημοσιονομικού ισοζυγίου είτε τη δημιουργία πρωτογενούς πλεονάσματος θα είναι αποσταθεροποιητική για τα ισοζύγια των βασικών θεσμικών τομέων της οικονομίας, και ειδικότερα για τα νοικοκυριά, επιδεινώνοντας περαιτέρω την ευθραυστότητα της οικονομίας. Η εκτίμησή μας είναι ότι η αποφυγή μιας τέτοιας εξέλιξης είναι μια από τις μείζονες προκλήσεις της χώρας μας το επόμενο χρονικό διάστημα.

3.2 Τα ισοζύγια των θεσμικών τομέων της οικονομίας

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας των τελευταίων ετών είναι το σταθερό έλλειμμα του ισοζυγίου των νοικοκυριών, δηλαδή ότι η δαπάνη τους υπερβαίνει το εισόδημά τους. Αν και το έλλειμμα αυτό έχει βραχυπρόθεσμα θετική επίδραση στο ΑΕΠ, καθώς τα νοικοκυριά δεν περιορίζουν την κατανάλωσή τους με τον ρυθμό της μείωσης του διαθέσιμου εισοδήματός τους, μεσομακροπρόθεσμα η επιδείνωση της χρηματοπιστωτικής τους φερεγγυότητας αναδεικνύει την ευθραυστότητα, και συνεπώς τη μη διατηρησιμότητα, της οικο-

νομικής μεγέθυνσης. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, η κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας και η συνακόλουθη προσπάθεια στήριξης των εισοδημάτων των νοικοκυριών με μεταβιβάσεις ρευστότητας από τον δημόσιο τομέα άλλαξαν πρόσκαιρα την κατάσταση του ισοζυγίου των νοικοκυριών, το οποίο έγινε πλεονασματικό. Αυτό θα αποτελούσε θετική εξέλιξη αν ήταν αποτέλεσμα της ενίσχυσης του διαθέσιμου εισοδήματός τους. Όμως, το πλεόνασμα αυτό είναι αποτέλεσμα της αύξησης του ελλείμματος του δημόσιου τομέα, το ισοζύγιο του οποίου παρουσίασε δραματική επιδείνωση. Την ίδια στιγμή το ισοζύγιο του επιχειρηματικού τομέα ήταν και εξακολουθεί να είναι πλεονασματικό εξαιτίας της χαμηλής ροπής του για επενδύσεις. Δηλαδή αυτό που συνέβη κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης είναι ότι ο κρατικός τομέας δημιούργησε μέσω του ελλείμματός του ροές ρευστότητας προς τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά στηρίζοντας τη δαπάνη τους και, μέσω της αποταμίευσής τους, τη χρηματοπιστωτική τους φερεγγυότητα. Γίνεται όμως αμέσως αντιληπτό ότι αυτή δεν είναι μια βιώσιμη κατάσταση, δεδομένων αφενός των περιορισμών φερεγγυότητας του ελληνικού Δημοσίου και αφετέρου των θεσμικών περιορισμών στην άσκηση της δημοσιονομικής πολιτικής.

Παρά ταύτα, το αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν να αλλάξει σημαντικά η ισορροπία των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων (βλ. Διάγραμμα 3.1). Την περίοδο 2016-2019 το έλλειμμα των νοικοκυριών λειτουργούσε επεκτατικά και συντηρούσε την ήπια δυναμική της μεγέθυνσης. Το 2020 τον ρόλο αυτό ανέλαβε ο δημόσιος τομέας, με τα νοικοκυριά να έχουν πλεόνασμα, το οποίο αποτυπώνεται σε αύξηση των καταθέσεών τους. Το 2021, όταν η οικονομία ξεκίνησε σταδιακά να επαναλειτουργεί και ανακόπηκαν οι ροές ρευστότητας από το κράτος, το ισοζύγιο των νοικοκυριών βρέθηκε εκ νέου σε έλλειμμα. Ταυτόχρονα, τόσο το 2020 όσο και το 2021 ο εξωτερικός τομέας αύξησε σημαντικά το πλεόνασμά του, πράγμα το οποίο μεταφράζεται σε έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και σε αύξηση του εξωτερικού χρέους. Συνεπώς, έτσι όπως διαμορφώθηκαν τα ισοζύγια των θεσμικών τομέων, τα νοικοκυριά είχαν το 2021 πολύ μικρότερη εκροή ρευστότητας προς τους άλλους τομείς σε σχέση με το 2019, ενώ την οικονομική δραστηριότητα στήριξε κυρίως ο δημόσιος τομέας με παροχή ρευστότητας, ένα σημαντικό μέρος της οποίας μετασχηματίστηκε σε πλεόνασμα του εξωτερικού τομέα.

Διάγραμμα 3.1: Ισοζύγια θεσμικών τομέων σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2016-2021)

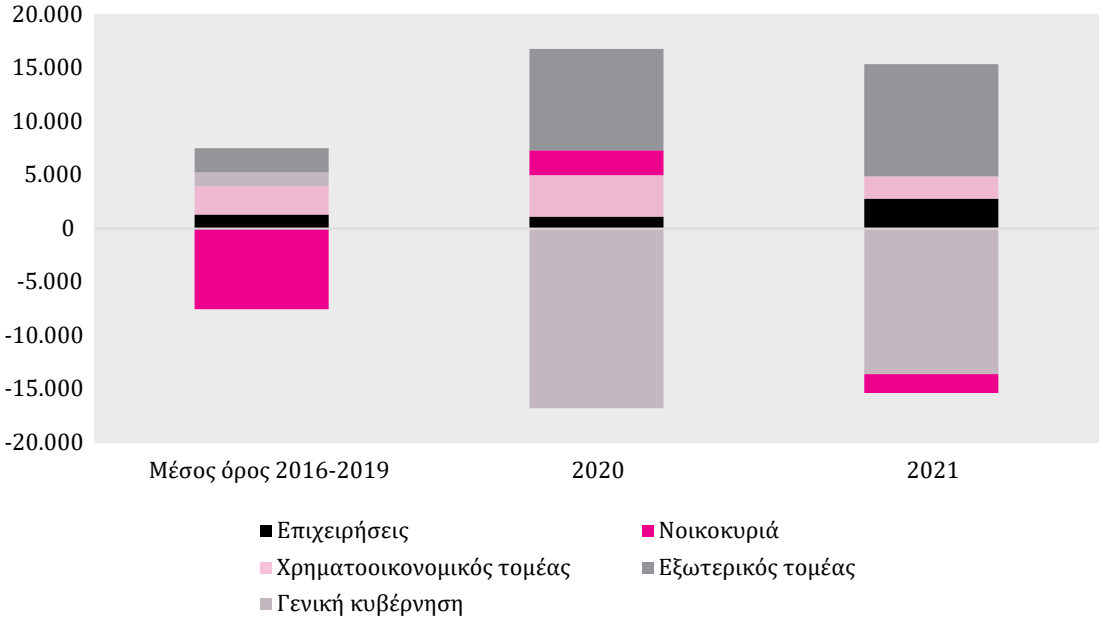

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 9.5.22)

Πρέπει να σημειωθεί ότι μια διατηρήσιμη και χρηματοπιστωτικά βιώσιμη οικονομική μεγέθυνση προϋποθέτει πλεονασματικό ισοζύγιο των νοικοκυριών και ελλειμματικό ισοζύγιο για τον επιχειρηματικό και τον εξωτερικό τομέα ως αποτέλεσμα της αύξησης των επενδύσεων και των καθαρών εξαγωγών αντίστοιχα. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στην ελληνική οικονομική πραγματικότητα. Ο επιχειρηματικός τομέας είναι διαχρονικά πλεονασματικός λόγω της χαμηλής ροπής του για επενδύσεις. Ομοίως και ο εξωτερικός τομέας εξαιτίας της υψηλής εισαγωγικής εξάρτησης της οικονομίας και των διαρθρωτικών της παραγωγικών αδυναμιών. Με βάση τα προσωρινά στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών[15] αυξήθηκε από 2,3 δισ. ευρώ που ήταν ο μέσος όρος της περιόδου 2016-2019 σε 9,5 δισ. ευρώ το 2020 και 10,5 δισ. ευρώ το 2021. Η εκροή ρευστότητας προς το εξωτερικό έγινε πενταπλάσια μέσα σε μόλις δύο χρόνια, αναιρώντας τα οφέλη της επώδυνης προσαρμογής του ισοζυγίου των περασμένων ετών.

15. *Το ισοζύγιο πληρωμών αντιστοιχεί στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών συνυπολογίζοντας τις καθαρές κεφαλαιακές μεταβιβάσεις. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η διαφορά ανάμεσα στα δύο αυτά μεγέθη σχετίζεται κυρίως με εισερχόμενους από την ΕΕ πόρους.*

Αυτή η εξέλιξη είναι ένας από τους παράγοντες που αναδεικνύουν το έλλειμμα ανθεκτικότητας και την ευθραυστότητα της ελληνικής οικονομίας σε εξωγενείς διαταραχές.

Στο πλαίσιο αυτό η προοπτική της οικονομίας να επιτύχει το επόμενο χρονικό διάστημα διατηρήσιμη και, κυρίως, ισχυρή δυναμική είναι αβέβαιη, λόγω της αναγκαίας προσαρμογής του δημοσιονομικού ισοζυγίου το 2022 και το 2023, η οποία, βάσει της τρέχουσας κατάστασης, είναι μάλλον απίθανο να αντισταθμιστεί από την αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων και μια εξίσου μεγάλη προσαρμογή του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Η παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας και η επενδυτική συμπεριφορά του επιχειρηματικού τομέα δεν επιτρέπουν μια τέτοια εξέλιξη βραχυπρόθεσμα. Θετικό γεγονός θα είναι η απορρόφηση των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Την ίδια στιγμή, η πιθανή μετάβαση της οικονομίας σε δημοσιονομικό έλλειμμα 4,5% του ΑΕΠ το 2022 και σε ισοσκέλιση, ίσως και πλεόνασμα, του δημοσιονομικού ισοζυγίου το 2023 θα επιδεινώσει το ισοζύγιο του ιδιωτικού τομέα και ειδικότερα των νοικοκυριών.

Το Διάγραμμα 3.2 παρουσιάζει εκτιμήσεις για πολύ συγκεκριμένες υποθέσεις εργασίας όσον αφορά την εξέλιξη των ισοζυγίων θεσμικών τομέων της οικονομίας έτσι ώστε να αξιολογηθεί η πιθανή προοπτική της. Εάν το δημοσιονομικό ισοζύγιο ισοσκελιστεί το 2023, τότε το ισοζύγιο του ιδιωτικού τομέα θα γίνει ελλειμματικό. Για να επιστρέψει η οικονομία στην κατάσταση μεγέθυνσης που επικρατούσε πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας πρέπει να σημειωθεί ταχεία προσαρμογή του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, δηλαδή σημαντική βελτίωση των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών. Η τουριστική επίδοση της χώρας θα προσδιορίσει σε σημαντικό βαθμό το αποτέλεσμα αυτό. Αν η προσαρμογή είναι αργή, τότε το έλλειμμα του ιδιωτικού τομέα θα είναι μεγαλύτερο από του 2019, συνεπώς η όποια οικονομική μεγέθυνση θα είναι ακόμα λιγότερο διατηρήσιμη και χρηματοπιστωτικά πιο εύθραυστη.

Διάγραμμα 3.2: Σενάρια για την εξέλιξη των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων (Ελλάδα, 2016-2023)

***Πηγή*:** Eurostat, ΕΛΣΤΑΤ και Υπουργείο Οικονομικών (εκτιμήσεις ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 10.5.22)

Λόγω της επενδυτικής συμπεριφοράς του επιχειρηματικού τομέα, το έλλειμμα του ιδιωτικού τομέα θα αφορά πρωτίστως τον τομέα των νοικοκυριών. Μια τέτοια εξέλιξη θα επηρεάσει αρνητικά την κατανάλωση και το βιοτικό τους επίπεδο, όπως και τη δυνατότητα εξυπηρέτησης δανειακών και άλλων υποχρεώσεών τους. Για να καταστεί βιώσιμη η κατάσταση της οικονομίας και να επιτευχθούν διατηρήσιμοι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης, θα πρέπει να αντιμετωπιστούν τα δύο μείζονα και αλληλεξαρτώμενα μειονεκτήματα της ελληνικής οικονομίας, η χαμηλή ροπή για επένδυση και η αδύναμη παραγωγική διάρθρωσή της. Μια συμπεριφορική αλλαγή του επιχειρηματικού τομέα που θα προκαλούσε ουσιαστική αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων και της απασχόλησης είναι καθοριστική για τη βιώσιμη μεταβολή της ισορροπίας των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων. Το ισοζύγιο του επιχειρηματικού τομέα θα γινόταν ελλειμματικό και των νοικοκυριών πλεονασματικό λόγω της αύξησης του διαθέσιμου εισοδήματός τους. Αν οι επενδύσεις δημιουργούσαν ένα κύμα παραγωγικής αναδιάρθρωσης, ώστε να μειωνόταν η εισαγωγική εξάρτηση της οικονομίας και να ενισχύονταν η αυτάρκεια και η εξωστρέφειά της, τότε θα ήταν δυνατή η επίτευξη ενός σταθερού πλεονάσματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών δίχως αυτό να είναι εξαρτημένο από την πορεία του τουρισμού.

3.3 Η φερεγγυότητα των εγχώριων τομέων της οικονομίας

Η διαχείριση της πανδημίας είχε διαφορετική επίπτωση στη φερεγγυότητα των θεσμικών τομέων. Τα μέτρα στήριξης της κυβέρνησης επηρέασαν θετικά την πιστοληπτική ικανότητα των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών, αντισταθμίζοντας έως έναν βαθμό την αρνητική επίδραση της πανδημικής κρίσης στις εισοδηματικές ροές και στη δυνατότητα τήρησης των δανειακών υποχρεώσεων των δύο τομέων. Το Διάγραμμα 3.2 παρουσιάζει τον δείκτη φερεγγυότητας των επιχειρήσεων. Με εξαίρεση το 2016, ο δείκτης ήταν σχετικά σταθερός μέχρι και το 2020, αντανακλώντας μια ήπια βελτίωση των κερδών μετά φόρων σε σχέση με τις καταβολές τόκων. Το 2021 ο δείκτης αυξάνεται εντυπωσιακά αντανακλώντας αύξηση των κερδών κατά 6,5 δισ. ευρώ και ταυτόχρονα μείωση των καταβληθέντων τόκων κατά 500 εκατ. ευρώ έναντι του 2019.[16]

16. *Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από τις τριμηνιαίες μη χρηματοοικονομικές συναλλαγές των επιχειρήσεων, είναι σε ονομαστικούς όρους και δεν έχουν υποστεί εποχική διόρθωση.*

Διάγραμμα 3.3: Δείκτης φερεγγυότητας των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων (2010-2021)

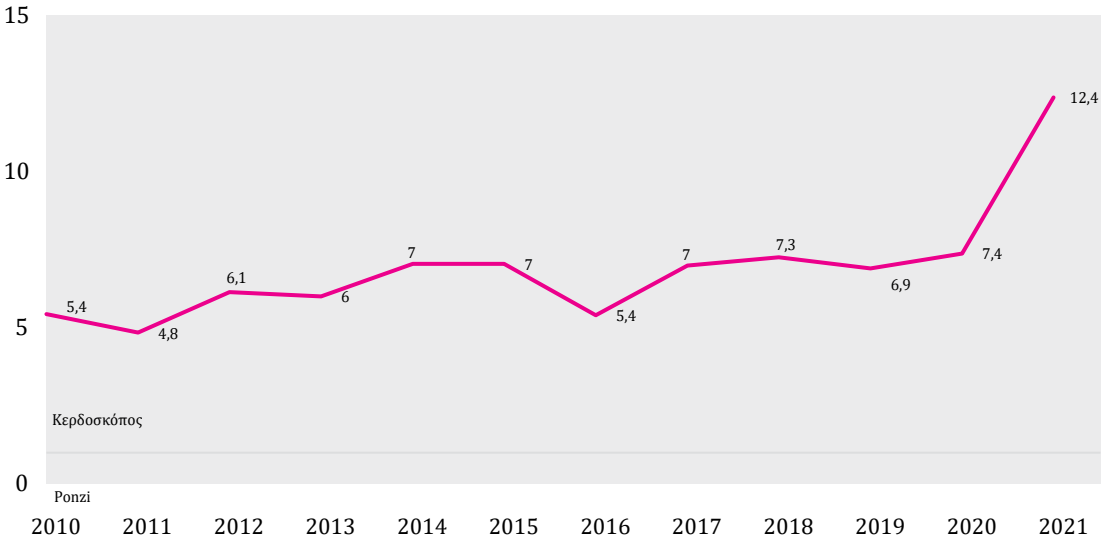

***Πηγή*:** Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 10.5.22)

Σημείωση: Το 2021 αποτελεί εκτίμηση όσον αφορά την εξέλιξη των τόκων προ FISIM.

Η βελτίωση της πιστοληπτικής ικανότητας του επιχειρηματικού τομέα δεν συνεπάγεται ότι σε μέσο και μίκρο επίπεδο η εικόνα είναι ίδια σε όλες τους κλάδους και για όλες τις επιχειρήσεις. Σύμφωνα με στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι μικρές και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις παρουσιάζουν μεγαλύτερη έκθεση σε μη εξυπηρετούμενα δάνεια, ενώ σε κλαδικό επίπεδο το 2021 τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια στους κλάδους της κλωστοϋφαντουργίας και της εστίασης ξεπερνούσαν το 30% του συνόλου των δανείων τους. Η βελτίωση της φερεγγυότητας για το σύνολο του τομέα προέρχεται κυρίως από τις επιδόσεις των μεγάλων επιχειρήσεων στις οποίες ο όγκος των μη εξυπηρετούμενων δανείων είναι συγκριτικά χαμηλός (7% το 2021 έναντι 21% για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις). Συνεπώς, οι επιμέρους επιχειρηματικές οντότητες που συνθέτουν τον συνολικό δείκτη φερεγγυότητας παρουσιάζουν σημαντικές αποκλίσεις. Η εξέλιξη της φερεγγυότητας συνολικά των επιχειρήσεων θα εξαρτηθεί:

Πρώτον, από το πώς θα διαμορφωθούν οι εισοδηματικές ροές του τομέα το αμέσως προσεχές διάστημα. Η συνέχιση του κύματος της ακρίβειας ενδέχεται να περιορίσει την εσωτερική κατανάλωση. Μια τέτοια εξέλιξη θα επηρεάσει αρνητικά κυρίως τις μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις, οι οποίες είναι εκτεθειμένες σε υψηλότερο μη εξυπηρετούμενο χρέος και εξαρτώνται περισσότερο από τις εγχώριες πωλήσεις. Η υψηλότερη φερεγγυότητα των μεγάλων επιχειρήσεων θα μπο-

ρούσε να έχει θετική επίδραση στη φερεγγυότητα των μικρότερων επιχειρήσεων, στον βαθμό που ο υψηλός βαθμός αξιοπιστίας των πρώτων θα μεταφραζόταν σε υψηλότερες επενδύσεις και μισθολογικές καταβολές, δηλαδή σε μεγαλύτερη διάχυση των ωφελειών τους στο σύνολο της οικονομίας. *Δεύτερον*, από τη στήριξη του δημόσιου τομέα προς τις μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Η σταδιακή υποχώρηση των κεφαλαιακών μεταβιβάσεων λόγω πανδημικής κρίσης θα μειώσει τις αντίστοιχες ροές ρευστότητας από τον δημόσιο τομέα κυρίως προς τις επιχειρήσεις αυτού του μεγέθους.

Ο δείκτης φερεγγυότητας των νοικοκυριών, που παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 3.4, αποκαλύπτει μια διαφορετική εικόνα, η οποία είναι αντίστοιχη αυτής που προκύπτει από τα ισοζύγια των θεσμικών τομέων. Το βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής και της εισοδηματικής λιτότητας την προηγούμενη δεκαετία το επωμίστηκαν κυρίως τα νοικοκυριά, των οποίων ο δείκτης φερεγγυότητας υποβαθμίστηκε σημαντικά. Η εναλλαγή του δείκτη μεταξύ καθεστώτων Ponzi και ultra-Ponzi συνδέεται άμεσα με τις αρνητικές αποταμιεύσεις του τομέα από το 2012 έως το ξέσπασμα της πανδημίας. Πιο συγκεκριμένα, το 2020 ο αναγκαστικός περιορισμός της κατανάλωσης και οι κεφαλαιακές μεταβιβάσεις οδήγησαν τις αποταμιεύσεις των νοικοκυριών σε θετικό έδαφος, γεγονός που αποτυπώθηκε στη σημαντική μετάβαση του δείκτη φερεγγυότητας από καθεστώς ultra-Ponzi σε κερδοσκόπο. Το 2021 η εξέλιξη του διαθέσιμου εισοδήματός τους ήταν τέτοια, που τα νοικοκυριά βρέθηκαν εκ νέου σε καθεστώς Ponzi. Με δεδομένη την κατανάλωση, η εξέλιξη της στήριξης του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών εν μέσω του κύματος ακρίβειας θα καθορίσει και την προοπτική της φερεγγυότητας και της πιστοληπτικής ικανότητας του συγκεκριμένου τομέα.

Διάγραμμα 3.4: Δείκτης φερεγγυότητας των νοικοκυριών (2010-2021)

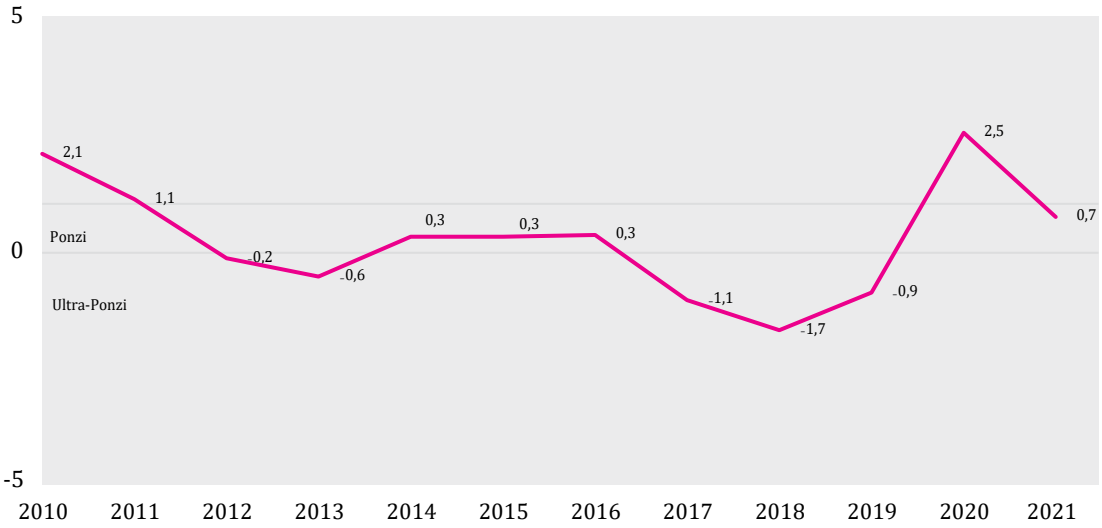

***Πηγή*:** Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 10.5.22)

Σημείωση: Το 2021 αποτελεί εκτίμηση όσον αφορά την εξέλιξη των τόκων προ FISIM.

Επιπλέον, η πιστοληπτική ικανότητα στο εσωτερικό του τομέα παρουσιάζει μεγάλες αποκλίσεις. Όπως ακριβώς και στην περίπτωση των επιχειρήσεων, τα νοικοκυριά με χαμηλότερα εισοδήματα βρίσκονται σε μεγαλύτερη δυσκολία εξυπηρέτησης των δανειακών τους υποχρεώσεων.

Με βάση τα παραπάνω, η εξέλιξη της φερεγγυότητας των νοικοκυριών εξαρτάται από τρεις παράγοντες. Ο πρώτος σχετίζεται με την επενδυτική συμπεριφορά του επιχειρηματικού τομέα. Η αύξηση των επενδύσεων και η δημιουργία θέσεων ποιοτικής απασχόλησης θα ενισχύσουν τις εισοδηματικές ροές των νοικοκυριών και κατ' επέκταση θα βελτιώσουν τη φερεγγυότητά τους. Ο δεύτερος παράγοντας έχει να κάνει με τη στήριξη που θα παράσχει ο δημόσιος τομέας στο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών απέναντι στο κύμα ακρίβειας. Ο τρίτος παράγοντας συσχετίζεται με την αύξηση των ονομαστικών αμοιβών των εργαζομένων ώστε να αντισταθμιστεί η απώλεια του πραγματικού τους εισοδήματος από την ακρίβεια.

Αντίθετη εξέλιξη από εκείνη του ιδιωτικού τομέα είχε την περίοδο 2020-2021 ο δείκτης φερεγγυότητας του δημόσιου τομέα. Από το Διάγραμμα 3.5 παρατηρούμε ότι το πανδημικό σοκ και η μετάβαση σε καθεστώς υψηλών πρωτογενών δημοσιονομικών ελλειμμάτων είχαν ως αποτέλεσμα την απότομη βύθιση του δείκτη φερεγγυότητας του Δημοσίου από το χρηματοοικονομικά αξιόπιστο καθεστώς του κερδοσκόπου το 2019 στο ασταθές καθεστώς ultra-Ponzi το 2020 και το

2021. Η εξέλιξη αυτή συνεπάγεται ότι τη διετία 2020-2021 ο συνολικός όγκος των εισροών ρευστότητας της Γενικής Κυβέρνησης δεν επαρκούσε για την κάλυψη τόσο των τρεχουσών πρωτογενών δαπανών όσο και για την κάλυψη των υποχρεώσεων για πληρωμές τόκων επί του συσσωρευμένου χρέους της. Η κατάσταση αυτή δημιούργησε πιέσεις για νέο δανεισμό και κεφαλαιοποίηση τόκων με αποτέλεσμα την αύξηση του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης.

Διάγραμμα 3.5: Δείκτης φερεγγυότητας δημόσιου τομέα (2010-2023)

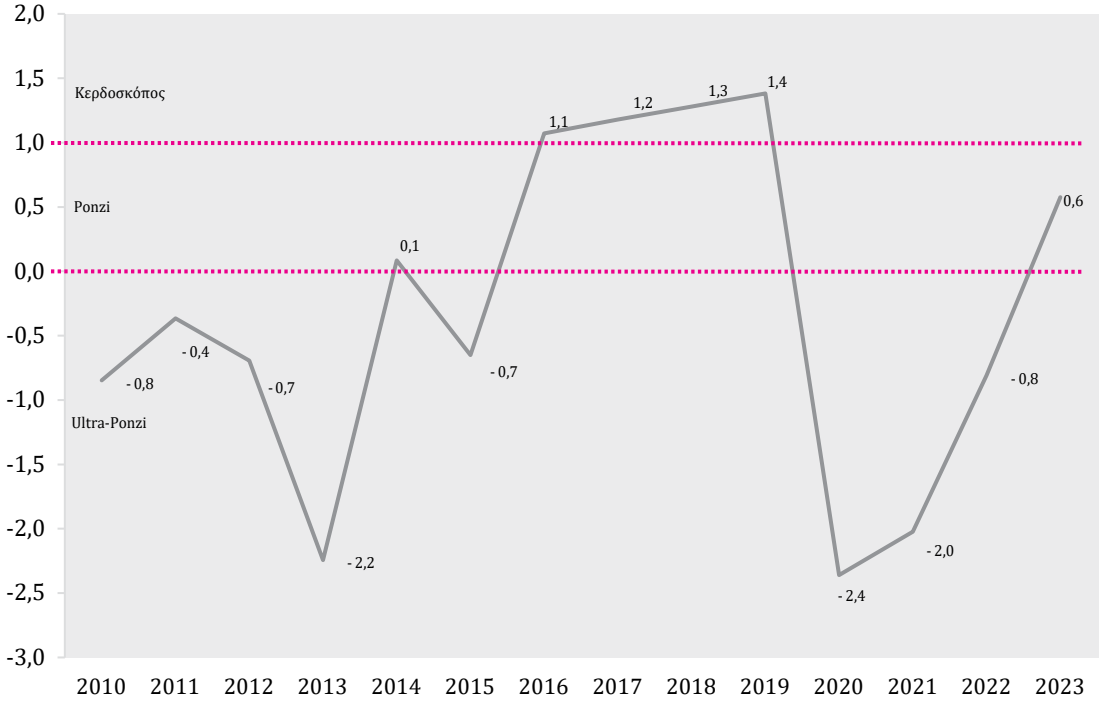

***Πηγή*:** AMECO (Μάιος 2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Με βάση τα επικαιροποιημένα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το δημοσιονομικό σύστημα της ελληνικής οικονομίας αναμένεται και το 2022 να διατηρηθεί στο χρηματοοικονομικά μη αξιόπιστο καθεστώς ultra-Ponzi, ως αποτέλεσμα της εκτίμησης για έλλειμμα πρωτογενούς ισοζυγίου ύψους 3,8 δισ. ευρώ και υποχρεώσεων για πληρωμές τόκων ύψους 4,7 δισ. ευρώ. Η εξέλιξη αυτή αναμένεται να επηρεάσει αρνητικά τις δανειακές ανάγκες του δημόσιου τομέα φέτος. Αντίστοιχη πίεση προβλέπεται και το 2023, δεδομένου ότι το πρωτογενές ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης, αν και θα επανέλθει σε πλεονασματική θέση για πρώτη φορά μετά το 2019, δεν θα επαρκεί για την πλήρη αποπληρωμή των τόκων επί του δημόσιου χρέους της χώρας.

Οι κυριότεροι παράγοντες που θα επηρεάσουν, κατά την άποψή μας, την εξέλιξη του βαθμού φερεγγυότητας του ελληνικού δημόσιου τομέα τα προσεχή έτη είναι οι εξής:

Πρώτον, η βραχυ-μεσοπρόθεσμη επεκτατική δυναμική της οικονομίας. Ενώ οι μέχρι στιγμής προβλέψεις δημιουργούν σχετική αισιοδοξία για την εξέλιξη του πραγματικού ΑΕΠ τουλάχιστον για το 2022, η αύξηση του γεωπολιτικού ρίσκου εξαιτίας του ρωσο-ουκρανικού πολέμου, της επιβολής οικονομικών κυρώσεων στη Ρωσία, των εντάσεων που αυτές έχουν προκαλέσει και των επιπτώσεών τους στην αγορά ενέργειας, στον πληθωρισμό και ευρύτερα στην παραγωγική δραστηριότητα κρίσιμων κλάδων της παγκόσμιας οικονομίας αναμένεται να επηρεάσουν τις προοπτικές ανάπτυξης των οικονομιών διεθνώς, διαρρηγνύοντας περαιτέρω την εφοδιαστική αλυσίδα αγαθών και υπηρεσιών και κρίσιμες δομές χρηματοπιστωτικής λειτουργίας. Η μείωση του ΑΕΠ στις ΗΠΑ και η ισχνή μεγέθυνση της Γερμανίας[17] αποτελούν ήδη σοβαρή αντανάκλαση της νέας διεθνούς οικονομικής πραγματικότητας, που αναμένεται να επηρεάσει και τη διατηρησιμότητα της αναπτυξιακής πορείας της χώρας μας. Η επί τα χείρω αναθεώρηση του ρυθμού μεγέθυνσης του ΑΕΠ[18] της Ελλάδας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και διεθνείς οργανισμούς φαίνεται να επιβεβαιώνουν τον κίνδυνο αυτό.

Δεύτερον, η επίπτωση που θα έχει το πληθωριστικό σοκ στο διαθέσιμο εισόδημα, τη δαπάνη και τη χρηματοπιστωτική συνοχή του ιδιωτικού τομέα. Τα πρόσφατα μέτρα στήριξης του διαθέσιμου εισοδήματος του ιδιωτικού τομέα, σε συνδυασμό με την αύξηση του κατώτατου μισθού δημιούργησαν ένα δίχτυ προστασίας έναντι των επιπτώσεων της ακρίβειας στην αγοραστική δύναμη των πολιτών και στη ρευστότητα των επιχειρήσεων, στηρίζοντας την εγχώρια ζήτηση και τη χρηματοπιστωτική δομή της οικονομίας. Δεδομένης όμως της έντασης των πληθωριστικών πιέσεων, η όποια θετική επίδραση των πρόσφατων μέτρων στήριξης του εισοδήματος ενδέχεται να είναι παροδική, συντηρώντας έτσι τη διαβρωτική επίπτωση του πληθωρισμού στις ροές πραγματικού εισοδήματος του ιδιωτικού τομέα, στην πραγματική του δαπάνη και κατ' επέκταση στο ΑΕΠ και στη φερεγγυότητα του δημόσιου τομέα. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάσχεση των συνεπειών του πληθωρισμού στο πιστωτικό ρίσκο του Δημοσίου απαιτεί, κατά την άποψή μας, συνετή δημοσιονομική διαχείριση που θα πρέπει να αξιολογείται βάσει της επίδρασής της στις ροές ποιοτικής απασχόλησης, στη διατηρησιμότητα του επιπέ-

17. *Σύμφωνα με τα στοιχεία της εθνικής στατιστικής υπηρεσίας των ΗΠΑ, η αμερικανική οικονομία κατέγραψε το α' τρίμηνο του 2022 σε ετήσια βάση ύφεση 1,4%. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η γερμανική οικονομία αναμένεται να αναπτυχθεί φέτος με ρυθμό 1,6%, έναντι αρχικής πρόβλεψης 4,6% το φθινόπωρο του 2021.*

18. *Ενδεικτικά, σύμφωνα με τις εαρινές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ο ρυθμός μεγέθυνσης του πραγματικού ΑΕΠ στην Ελλάδα εκτιμάται φέτος στο 3,5% (έναντι πρόβλεψης 5,2% τον Νοέμβριο του 2021).*

δου του πραγματικού διαθέσιμου εισοδήματος νοικοκυριών και εργαζομένων και στην αναβάθμιση παραγωγικών κλάδων της οικονομίας.

Τρίτον, οι εξελίξεις στο νομισματικό περιβάλλον της χώρας και η επίπτωση που θα έχουν στις πηγές εγγυημένης ρευστότητας της χώρας, στο κόστος αναχρηματοδότησης του Δημοσίου και στις μελλοντικές δανειακές του ανάγκες. Παρά την εξομάλυνση των δανειακών υποχρεώσεων του Δημοσίου σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα, την πρόσφατη αναβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητάς του,[19] την παρουσία επαρκούς αποθεματικού ρευστότητας της Γενικής Κυβέρνησης και την απόφαση της ΕΚΤ για επαναγορά ομολόγων τουλάχιστον μέχρι τον Δεκέμβριο του 2024, ο τερματισμός του προγράμματος PEPP,[20] η σύσφιξη της νομισματικής πολιτικής των κεντρικών τραπεζών και η επαναφορά σε ένα περιβάλλον όπου ο στόχος της μείωσης του πληθωρισμού φαίνεται να προτεραιοποιείται έναντι εκείνου της διασφάλισης της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας έχουν ήδη αφήσει το αποτύπωμά τους στις αγορές κρατικού χρέους και στα επιτόκια δανεισμού, επηρεάζοντας τις προοπτικές φερεγγυότητας του ελληνικού δημόσιου τομέα.

Ενδεικτικό της κατάστασης αυτής είναι η αύξηση της απόδοσης του 10ετούς ομολόγου του Δημοσίου από μόλις 0,59% τον Αύγουστο του 2021 στο 2,86% τον Απρίλιο του 2022.[21] Αν και οι πιέσεις στην αγορά κρατικών ομολόγων δεν επηρεάζουν μόνο τις ελληνικές εκδόσεις χρέους αλλά και εκείνες αρκετών κρατών-μελών της Ευρωζώνης, ο αντίκτυπός τους στην πιστοληπτική αξιοπιστία και στα περιθώρια ασφαλείας νέου δανεισμού του ελληνικού δημόσιου τομέα αναμένεται να είναι σχετικά μεγαλύτερος, με δεδομένη την ήδη επιβαρυμένη –από τις πολιτικές λιτότητας και την πανδημική κρίση– χρηματοπιστωτική κατάσταση της ελληνικής οικονομίας.

Τέταρτον, από εξωγενείς παράγοντες που προβλέπεται να δημιουργήσουν ανελαστικές δαπάνες του κράτους και να προσδιορίσουν βραχυ-μεσοπρόθεσμα τις πιέσεις λιτότητας που θα απαιτηθούν για την επαναφορά της οικονομίας σε κατάσταση δημοσιονομικής ισορροπίας. Σε αυτούς συγκαταλέγεται η εξέλιξη της πανδημίας τους επόμενους μήνες του έτους, με την πιθανότητα αναζωπύρωσής της το προσεχές φθινόπωρο να παραμένει παράγοντας ρίσκου, ειδικά όσον αφορά το εύρος και τον αντίκτυπο των μέτρων αντιμετώπισής της στο δημοσιονομικό ισο-

---

19. Τον Απρίλιο του 2022 η S&P αναβάθμισε την πιστοληπτική ικανότητα του Δημοσίου από BB σε BB+ αφήνοντας σταθερές τις προοπτικές για το μέλλον.

20. Ο τερματισμός του προγράμματος PEPP αφορά τις καθαρές νέες αγορές στοιχείων ενεργητικού. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. σχετικές αποφάσεις νομισματικής πολιτικής των συνεδριάσεων της ΕΚΤ της 10ης Μαρτίου και της 14ης Απριλίου 2022, διαθέσιμες στο: https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2022/html/ecb.mp220310~2d19f8ba60.el.html και https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2022/html/ecb.mp220414~d1b76520c6.el.html, αντίστοιχα.

21. Στοιχεία διαθέσιμα στο: https://fred.stlouisfed.org/

ζύγιο της χώρας. Σημαντικές πηγές αβεβαιότητας παραμένουν επίσης το κόστος της κλιματικής αλλαγής, οι δαπάνες για την αμυντική θωράκιση της χώρας, οι προκλήσεις που δημιουργούν το νέο οικο-τεχνολογικό περιβάλλον, με δεδομένες μάλιστα τις επικείμενες αποφάσεις σχετικά με την αναδιάταξη της δημοσιονομικής αρχιτεκτονικής της ΕΕ.

3.4 Το εξωτερικό χρέος της οικονομίας

Η αύξηση του εξωτερικού χρέους λόγω των πωλήσεων των μη εξυπηρετούμενων δανείων των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών σε χρηματοοικονομικούς οργανισμούς του εξωτερικού έρχεται να προστεθεί στο ήδη υψηλό εξωτερικό χρέος της χώρας, το οποίο αποτελείται κυρίως από το χρέος του δημόσιου τομέα απέναντι στους θεσμικούς δανειστές του. Αυτό γίνεται αντιληπτό στο Διάγραμμα 3.6, το οποίο παρουσιάζει το εξωτερικό χρέος των κύριων θεσμικών τομέων της οικονομίας. Το ξέσπασμα της πανδημίας ανέκοψε τη διαδικασία μείωσης του εξωτερικού δημόσιου χρέους που βρισκόταν σε εξέλιξη από το γ' τρίμηνο του 2019, καθώς μεταξύ β' τριμήνου του 2020 και γ' τριμήνου του 2021 αυξήθηκε κατά περίπου 4 δισ. ευρώ. Περισσότερο ανησυχητική είναι η εξέλιξη του εξωτερικού χρέους των επιχειρήσεων και ακόμα περισσότερο των νοικοκυριών.

Διάγραμμα 3.6: Δάνεια και ομόλογα νοικοκυριών, μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων και δημόσιου τομέα απαιτούμενα από τον εξωτερικό τομέα σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2017:1-2021:3)

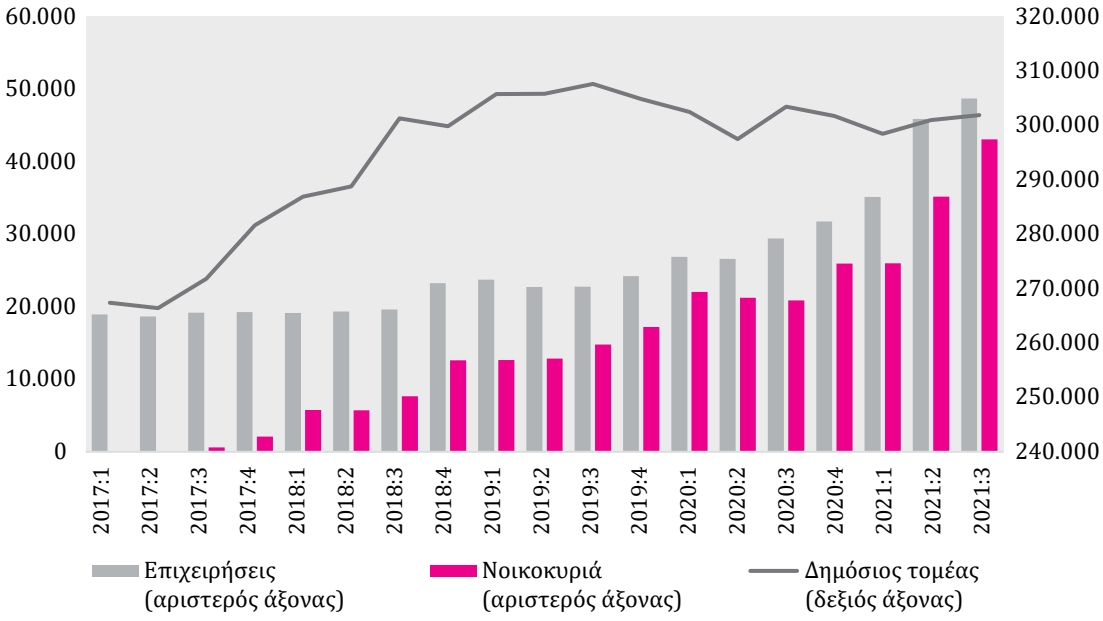

***Πηγή*:** Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 8.4.22)

Ενώ μέχρι και το 2018 το εξωτερικό χρέος των επιχειρήσεων ήταν σχετικά σταθερό (περίπου 19 δισ. ευρώ), το 2019 και ειδικά το 2020 και το 2021 παρουσιάζει ραγδαία αύξηση φτάνοντας το γ' τρίμηνο τα 49 δισ. ευρώ. Τα νοικοκυριά το β' τρίμηνο του 2017 δεν είχαν εξωτερικό χρέος, ενώ το γ' τρίμηνο του 2021 το εξωτερικό τους χρέος ήταν 43 δισ. ευρώ. Οι αυξήσεις αυτές αυξάνουν την εξωτερική ευθραυστότητα της οικονομίας. Το Διάγραμμα 3.7 παρουσιάζει τον λόγο των στοιχείων του ενεργητικού προς τα στοιχεία του παθητικού επιχειρήσεων και νοικοκυριών σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα.

Διάγραμμα 3.7: Στοιχεία ενεργητικού προς στοιχεία παθητικού νοικοκυριών και επιχειρήσεων σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα (Ελλάδα, 2017:1-2021:3)

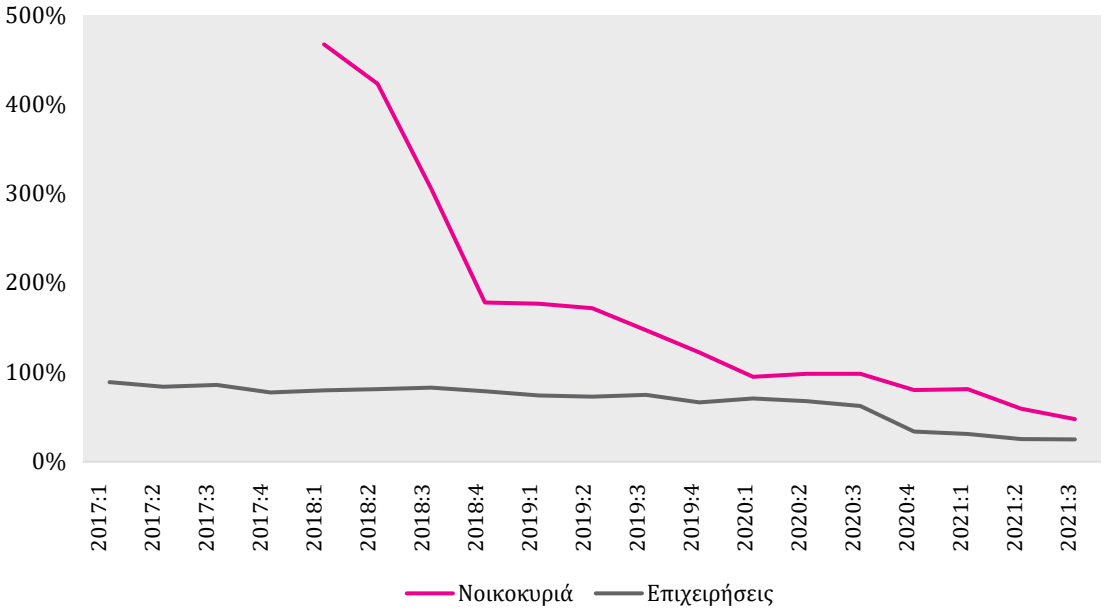

***Πηγή*:** Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 8.4.22)

Ο δείκτης για τις επιχειρήσεις ακολουθεί σταδιακά πτωτική πορεία, η οποία εντείνεται το δ' τρίμηνο του 2020 και αγγίζει το 25% το γ' τρίμηνο του 2021. Ο δείκτης για τα νοικοκυριά μειώνεται απότομα το 2018 και ακολουθεί σταθερά πτωτική τάση. Το 2020 τα νοικοκυριά μετατρέπονται από πιστωτές σε οφειλέτες σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα, ενώ το γ' τρίμηνο του 2021 τα στοιχεία του ενεργητικού τους απέναντι στον εξωτερικό τομέα αντιστοιχούσαν στο 48% των στοιχείων του παθητικού τους.

Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ήταν να αυξηθεί το καθαρό εξωτερικό χρέος του συνόλου της οικονομίας. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.8, η Ελλάδα είχε ήδη το 2019 ένα από τα υψηλότερα καθαρά εξωτερικά χρέη στην ΕΕ, που αντιστοιχούσε στο 141% του ΑΕΠ.[22] Το 2020 το καθαρό εξωτερικό χρέος αυξήθηκε σε 162% του ΑΕΠ και παρέμεινε σχετικά σταθερό το 2021 (163% του ΑΕΠ). Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ελλάδα μαζί με τη Σουηδία ήταν οι μόνες χώρες των οποίων το καθαρό εξωτερικό χρέος δεν μειώθηκε το 2021, αν και το εξωτερικό χρέος της Σουηδίας αντιστοιχούσε μόλις στο 43% του ΑΕΠ.

22. *Συγκεκριμένα, είχε το τρίτο υψηλότερο καθαρό εξωτερικό χρέος. Την πρώτη θέση κατέχει το Λουξεμβούργο, το οποίο δεν αναφέρεται στο διάγραμμα για λόγους οικονομίας χώρου.*

Διάγραμμα 3.8: Καθαρό εξωτερικό χρέος ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (ΕΕ, 2019-2021)

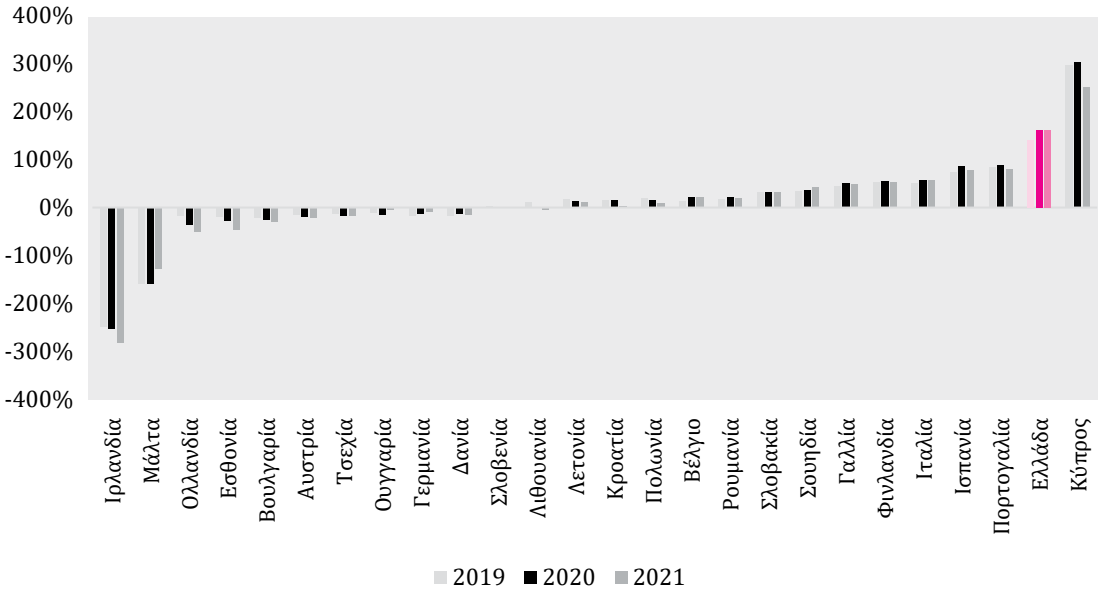

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 9.5.22)

Η εξέλιξη του εξωτερικού χρέους δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα δανεισμού του δημόσιου τομέα και πωλήσεων των μη εξυπηρετούμενων δανείων του ιδιωτικού, αλλά σε αρκετά μικρότερο βαθμό και αποτέλεσμα των εισερχόμενων Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (ΑΞΕ). Στο σύνολό τους οι ΑΞΕ όχι μόνο ανέκαμψαν από τη διαταραχή που προκάλεσε η πανδημία, αλλά ξεπέρασαν το επίπεδο του 2019 (βλ. Διάγραμμα 3.9). Συγκεκριμένα, οι εισερχόμενες ΑΞΕ αυξήθηκαν από περίπου 4,5 δισ. ευρώ το 2019 σε 4,9 δισ. ευρώ το 2021. Μπορεί το γεγονός αυτό να είναι θετικό, όμως η μεταβολή είναι πολύ μικρή για να δημιουργήσει ευνοϊκές συνθήκες στην οικονομία. Επιπλέον, οι ΑΞΕ κατευθύνονται κυρίως σε μη παραγωγικούς κλάδους.

Διάγραμμα 3.9: Εισερχόμενες Άμεσες Ξένες Επενδύσεις σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2017-2021)

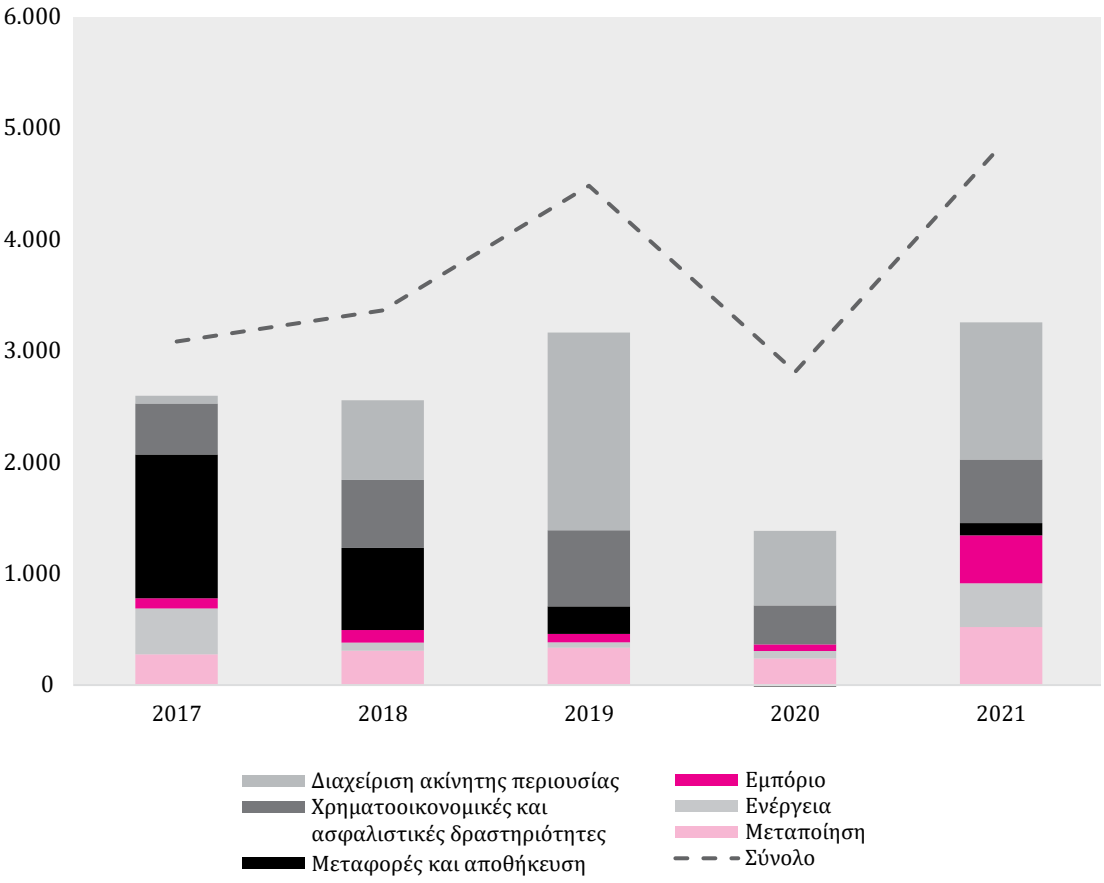

***Πηγή*:** Τράπεζα της Ελλάδος (πρόσβαση:11.5.22)

Ο κλάδος που ελκύει τις περισσότερες ΑΞΕ είναι της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας λόγω της άνθησης της αγοράς ακινήτων και συγκεκριμένα των πλατφορμών ενοικίασης τύπου Airbnb. Το 2021 οι ΑΞΕ σε αυτόν τον κλάδο ήταν ύψους 1,2 δισ. ευρώ από 70 εκατ. ευρώ το 2017. Την αντίθετη τάση ακολουθούν οι ΑΞΕ στον κλάδο «Μεταφορές και αποθήκευση», οι οποίες μειώθηκαν από 1,3 δισ. ευρώ το 2017 σε 111 εκατ. ευρώ το 2021, ενώ σταθερότητα παρατηρείται στις «Χρηματοοικονομικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες». Αύξηση παρατηρείται επίσης στον κλάδο του εμπορίου (430 εκατ. ευρώ το 2021 έναντι 90 εκατ. ευρώ το 2017), ενώ μικρότερη ήταν η αύξηση στη μεταποίηση (520 εκατ. ευρώ το 2021 από 275 εκατ. ευρώ το 2017). Ο μεγαλύτερος όγκος των ΑΞΕ στη μεταποίηση κατευθύνθηκε κυρίως στον κλάδο «Είδη διατροφής, ποτά και προϊόντα καπνού» (369 εκατ. ευρώ). Το 2021 οι ΑΞΕ στον κλάδο της ενέργειας παρουσίασαν επίσης σημαντική

αύξηση σε σχέση με τα δύο προηγούμενα έτη, αλλά υπολείπονται 21 εκατ. ευρώ του επιπέδου του 2017. Όπως προαναφέρθηκε, οι μεταβολές αυτές όχι μόνο είναι μικρές σε σχέση με το μέγεθος της οικονομίας, αλλά το 2021 μόλις τα 915 εκατ. ευρώ σε σύνολο 4,8 δισ. ευρώ κατευθύνθηκαν σε κλάδους άμεσα συνδεδεμένους με την παραγωγική διαδικασία.

Η συνολική αύξηση του εξωτερικού χρέους είχε ως αποτέλεσμα η Ελλάδα να καταγράψει το 2021 τη χειρότερη διεθνή επενδυτική θέση στην ΕΕ, η οποία επί της ουσίας είναι η διαφορά των στοιχείων του ενεργητικού και του παθητικού της οικονομίας σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.10, το 2021 η διεθνής επενδυτική θέση της Ελλάδας αντιστοιχούσε στο -175% του ΑΕΠ, με σχετικά μεγάλη απόσταση από τη δεύτερη χειρότερη θέση που κατείχε η Ιρλανδία (-139% του ΑΕΠ) και ακόμα μεγαλύτερη από τον μέσο όρο, ο οποίος αντιστοιχούσε περίπου στο -20% του ΑΕΠ.

Διάγραμμα 3.10: Διεθνής επενδυτική θέση ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (ΕΕ, 2021)

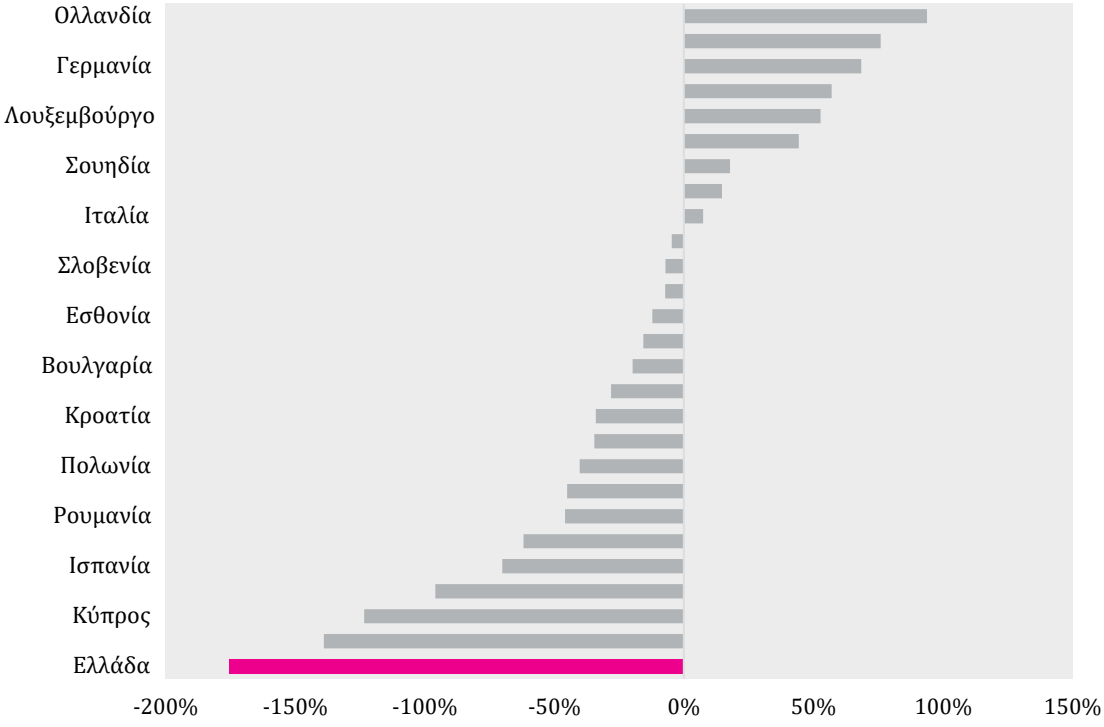

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 9.5.22)

Η αδύναμη παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας, το υψηλό εμπορικό έλλειμμα και ο χαμηλός όγκος των παραγωγικών ΑΞΕ επιδεινώνουν την ήδη εύθραυστη χρηματοοικονομική θέση της οικονομίας, λόγω του υψηλού εξωτερικού δημόσιου χρέους. Στο Διάγραμμα 3.11 παρουσιάζεται ο δείκτης φερεγγυότητας της οικονομίας σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα, ο οποίος εξετάζει τη δυνατότητά της να επιτύχει εισροές ρευστότητας ικανές να χρηματοδοτήσουν τις εισαγωγές και τις καταβολές τόκων στον εξωτερικό τομέα. Παρατηρούμε ότι διαχρονικά η τιμή του δείκτη βρίσκεται στο καθεστώς φερεγγυότητας Ponzi, αποτυπώνοντας την ευθραυστότητα του συνόλου της ελληνικής οικονομίας.

Διάγραμμα 3.11: Δείκτης φερεγγυότητας του συνόλου της οικονομίας σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα (2010-2021)

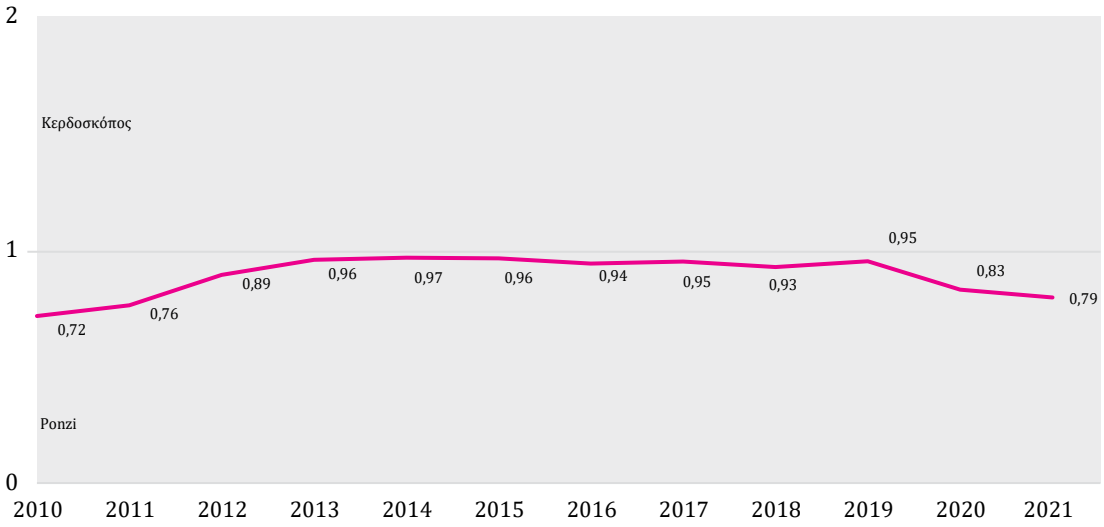

***Πηγή*:** Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 10.5.22)

Σημείωση: Το 2021 αποτελεί εκτίμηση όσον αφορά την εξέλιξη των τόκων προ FISIM.

Επίσης, ο δείκτης παρουσιάζει επιδείνωση τα δύο τελευταία έτη εξαιτίας της αύξησης του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Ενδιαφέρον εύρημα είναι επιπρόσθετα το γεγονός ότι, παρά τη μεγάλη προσαρμογή του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών την περίοδο 2010-2014, ο δείκτης φερεγγυότητας εξακολουθούσε να βρίσκεται στο καθεστώς Ponzi. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει την αδυναμία της οικονομίας να επιτύχει μια καθαρή εισροή ρευστότητας από τον εξωτερικό τομέα μέσω της αύξησης των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών. Η βελτίωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στη διάρκεια των Μνημονίων ήταν αποτέλεσμα πρωτίστως της κατάρρευσης των εισαγωγών.

Καταλήγοντας, η κατάσταση των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων της οικονομίας και ειδικότερα τα πλεονασματικά ισοζύγια του επιχειρηματικού τομέα και του εξωτερικού τομέα αποτελούν αιτίες εμπλοκής της μετάβασης της ελληνικής οικονομίας σε ένα νέο, βιώσιμο και διατηρήσιμο αναπτυξιακό υπόδειγμα. Παράλληλα, τα δύο αυτά δεδομένα, σε συνδυασμό με την προοπτική επίτευξης ισοσκελισμένου και πλεονασματικού δημοσιονομικού ισοζυγίου και της αρνητικής επίδρασης της ακρίβειας στην κατανάλωση, δεν δημιουργούν ισχυρές θετικές προσδοκίες ως προς τη βραχυμεσοπρόθεσμη προοπτική της οικονομίας. Όπως έχουμε ήδη υπογραμμίσει στο Κεφάλαιο 1, η μετάβαση της χώρας σε ένα νέο αναπτυξιακό υπόδειγμα είναι ζωτικής εθνικής σημασίας και μπορεί να συμβεί μόνο μέσα από τη σημαντική αύξηση των ιδιωτικών και των δημόσιων επενδύσεων, την αύξηση της απασχόλησης και την παραγωγική αναδιάρθρωση της οικονομίας.

Κεφάλαιο 4
Η κατάσταση στην αγορά εργασίας

Η κατάσταση στην αγορά εργασίας

4.1 Εισαγωγή

Η αγορά εργασίας, στην ποσοτική της διάσταση, εμφανίζει σε βασικά μεγέθη της σημάδια ανάκαμψης από το σοκ που προκάλεσε η πανδημία. Το 2021 η απασχόληση αυξήθηκε και το ποσοστό ανεργίας συνέχισε να μειώνεται με τον ρυθμό που είχε πριν το 2020. Θετικό στοιχείο αποτελεί επίσης η σχετική υποχώρηση της μερικής και της εκ περιτροπής απασχόλησης όσον αφορά τις νέες θέσεις εργασίας. Αντίθετα, το 2021 η εξέλιξη των μισθών δεν ήταν το ίδιο θετική με την απασχόληση, καθώς το β' και το γ' τρίμηνο ο μέσος μισθός στο σύνολο της οικονομίας αλλά και στον ιδιωτικό τομέα δεν είχε ανακάμψει στο επίπεδο του 2019 και παρουσιάζει δυναμική σημαντικής απόκλισης από τον μέσο όρο της ΕΕ, η οποία δεν αιτιολογείται βάσει της εξέλιξης της παραγωγικότητας. Παράλληλα, το κύμα ακρίβειας μειώνει σημαντικά την αγοραστική δύναμη των μισθών. Η αύξηση του κατώτατου μισθού θα μετριάσει ως έναν βαθμό τη μείωση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων, η οποία τον Απρίλιο εκτοξεύτηκε στο 18%. Σημαντική επίσης απόκλιση από την ΕΕ υπάρχει και σε κύρια ποιοτικά στοιχεία της αγοράς εργασίας, όπως η προστασία των εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας.

4.2 Η εξέλιξη της απασχόλησης και της ανεργίας

Η ανάκαμψη της αγοράς εργασίας αποτυπώνεται στο ισοζύγιο των ροών μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα, το οποίο στο σύνολο του έτους ήταν θετικό και διαμορφώθηκε σε 133.082 (Διάγραμμα 4.1). Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε κυρίως η θετική επίδοση που καταγράφηκε τους πρώτους επτά μήνες του έτους και ιδιαίτερα το διάστημα Απρίλιος-Ιούλιος, όταν το ισοζύγιο διαμορφώθηκε σε 226.273.

Διάγραμμα 4.1: Ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα (μηνιαία βάση, Ιανουάριος 2021-Απρίλιος 2022)

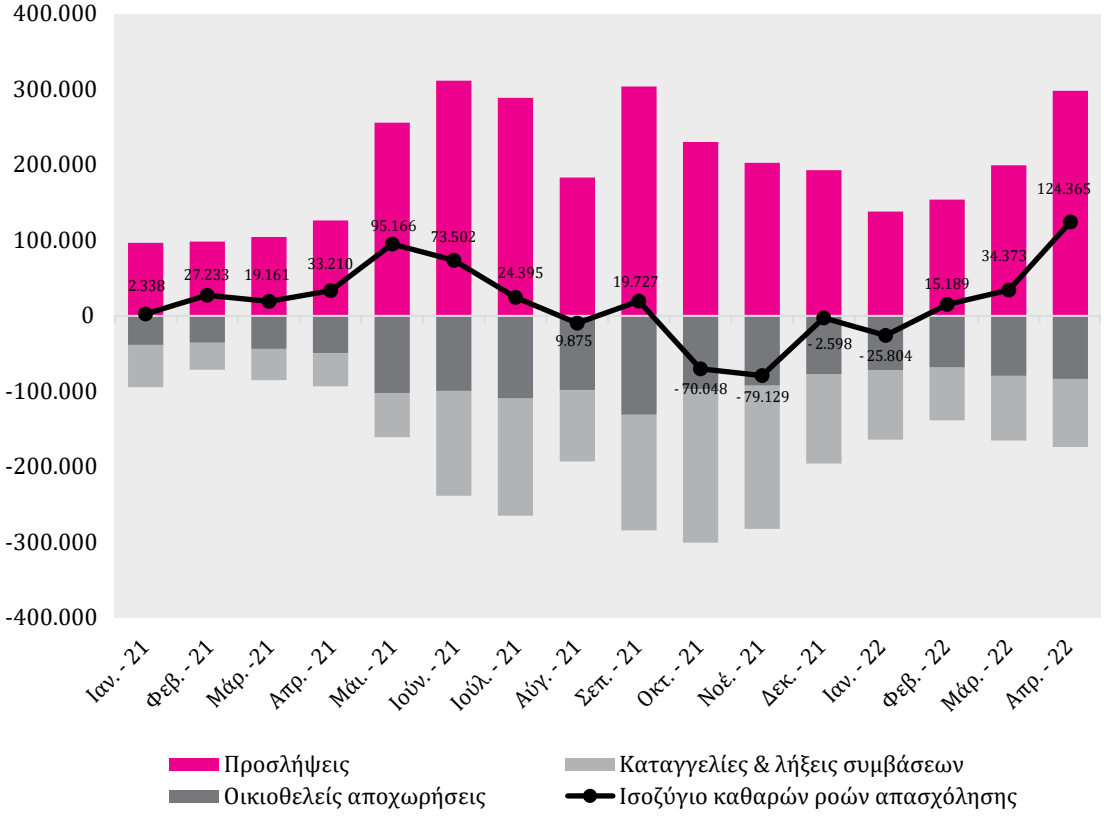

***Πηγή*:** Πληροφοριακό σύστημα ΕΡΓΑΝΗ

Το πεντάμηνο Αύγουστος-Δεκέμβριος του 2021 το ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα επανήλθε σε αρνητικό επίπεδο και διαμορφώθηκε σε -141.923, αποτυπώνοντας αφενός την έντονη εποχικότητα που χαρακτηρίζει την ελληνική αγορά εργασίας λόγω, κυρίως, της υψηλής εξάρτησής της από δραστηριότητες που σχετίζονται με τον κλάδο του τουρισμού-επισιτισμού. Τέλος, τους τέσσερις πρώτους μήνες του 2022 το ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα στη χώρα μας παρέμεινε θετικό και ανήλθε σε 148.123, καταγράφοντας ωστόσο πτώση κατά 66.181 συγκριτικά με το διάστημα Ιανουάριος-Απρίλιος του 2021.

Όσον αφορά τις προσλήψεις το 2021, ανήλθαν σε 2.395.429, αυξημένες κατά 408.987 ή 20,6% έναντι του 2020. Από το σύνολο αυτό, οι 993.596 (ή το 41,5%) πραγματοποιήθηκαν το α΄ εξάμηνο του έτους, ενώ οι υπόλοιπες 1.401.833 το β΄ εξάμηνο, γεγονός που, με δεδομένη την εποχικότητά της, αποτυπώνει μια τάση

ανάκαμψης της αγοράς εργασίας τουλάχιστον όσον αφορά τις προσλήψεις σε θέσεις μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα. Αναφορικά με τις αποχωρήσεις, αυτές στο σύνολο του έτους ανήλθαν σε 2.262.347 (έναντι 1.893.439 το 2020), με τις περισσότερες εξ αυτών (1.519.361 ή 67,2% του συνόλου) να πραγματοποιούνται το β΄ εξάμηνο του 2021. Από το σύνολο των αποχωρήσεων, οι 1.287.005 (ή το 56,9%) οφείλονται σε καταγγελίες ή λήξεις συμβάσεων, ενώ οι υπόλοιπες αφορούν οικειοθελείς αποχωρήσεις. Αντίστοιχα, τους πρώτους τέσσερις μήνες του 2022 οι προσλήψεις ανήλθαν σε 789.235, ενώ οι αποχωρήσεις σε 641.112.

Διάγραμμα 4.2: Ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης γυναικών και ανδρών στον ιδιωτικό τομέα (μηνιαία βάση, Ιανουάριος 2021-Απρίλιος 2022)

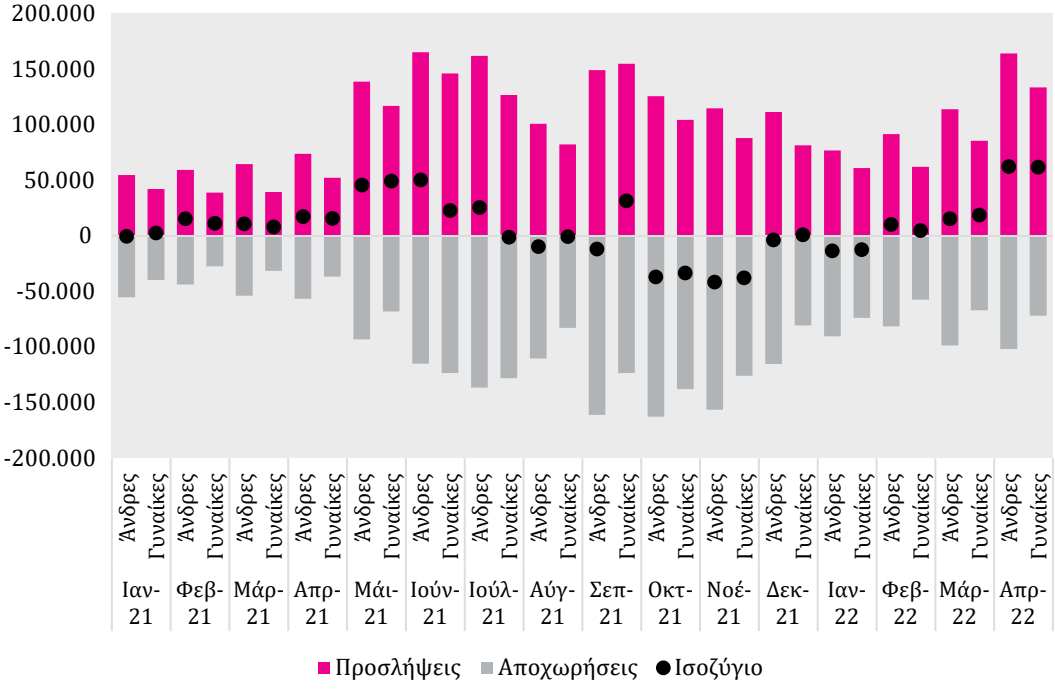

***Πηγή*:** Πληροφοριακό σύστημα ΕΡΓΑΝΗ

Αναφορικά με την εξέλιξη των ροών μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα μεταξύ γυναικών και ανδρών (Διάγραμμα 4.2), το 2021 το ισοζύγιο για τις γυναίκες ήταν θετικό (70.240), λόγω της θετικής πορείας του το α΄ εξάμηνο του έτους (110.330) που αντιστάθμισε την αρνητική εικόνα του β΄ εξάμηνου, κατά το οποίο το ισοζύγιο ροών απασχόλησης ήταν αρνητικό (-40.090). Στο σύνολο του έτους ο αριθμός των νέων προσλήψεων στον ιδιωτικό τομέα όσον αφορά τις γυναίκες

ανήλθε σε 1.074.317, εκ των οποίων οι 436.553 έγιναν το α΄ εξάμηνο του 2021 και οι υπόλοιπες 637.764 το β΄ εξάμηνο. Αντίστοιχα, οι αποχωρήσεις ανήλθαν σε 1.004.077. Όσον αφορά τους άνδρες, το ισοζύγιο ροών απασχόλησης το 2021 ήταν επίσης θετικό και διαμορφώθηκε σε 62.842, με τον αριθμό των προσλήψεων να ανέρχεται σε 1.321.112 και των αποχωρήσεων σε 1.258.270. Όπως παρατηρούμε στο Διάγραμμα 4.2, το ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα παρέμεινε αθροιστικά θετικό και το διάστημα Ιανουάριος-Απρίλιος του 2022 τόσο στις γυναίκες (73.146) όσο και στους άνδρες (74.977).

Στο Διάγραμμα 4.3 παρατηρούμε ότι από τις 133.082 καθαρές ροές μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα το 2021 οι 93.672 (ή το 70,4% του συνόλου) αφορούσαν την ηλιακή ομάδα 15-29 ετών, με τις προσλήψεις στη συγκεκριμένη ομάδα πληθυσμού να ανέρχονται σε 891.399 και τις αποχωρήσεις σε 797.727. Όσον αφορά την ηλιακή ομάδα 30-44 ετών, το ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα διαμορφώθηκε για το σύνολο του έτους επίσης σε θετικό επίπεδο (27.918 ή 21% του συνόλου) λόγω της θετικής πορείας το α΄ εξάμηνο του 2021. Τέλος, για τα άτομα ηλικίας άνω των 45 ετών το μερίδιό τους στις καθαρές ροές μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα ανήλθε μόλις στο 8,6% του συνόλου.

Το ποσοστό αυτό μεταφράζεται σε ισοζύγιο 11.492, με τις προσλήψεις να διαμορφώνονται σε 642.079 και τις αποχωρήσεις σε 630.587. Σημειώνεται ότι και στις τρεις ηλικιακές ομάδες το ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα παρέμεινε αθροιστικά θετικό και κατά τους τέσσερις πρώτους μήνες του 2022. Ειδικότερα, στους νέους ηλικίας 15-29 ετών το ισοζύγιο διαμορφώθηκε σε 53.559 (ή 36,2% του συνόλου), στα άτομα ηλικίας 33-44 ετών σε 47.068 (ή 31,8% του συνόλου), ενώ στην ηλικιακή ομάδα 45 και άνω σε 47.456 (ή 32% του συνόλου).

Διάγραμμα 4.3: Ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης ανά ηλικιακή ομάδα στον ιδιωτικό τομέα (μηνιαία βάση, Ιανουάριος 2021-Απρίλιος 2022)

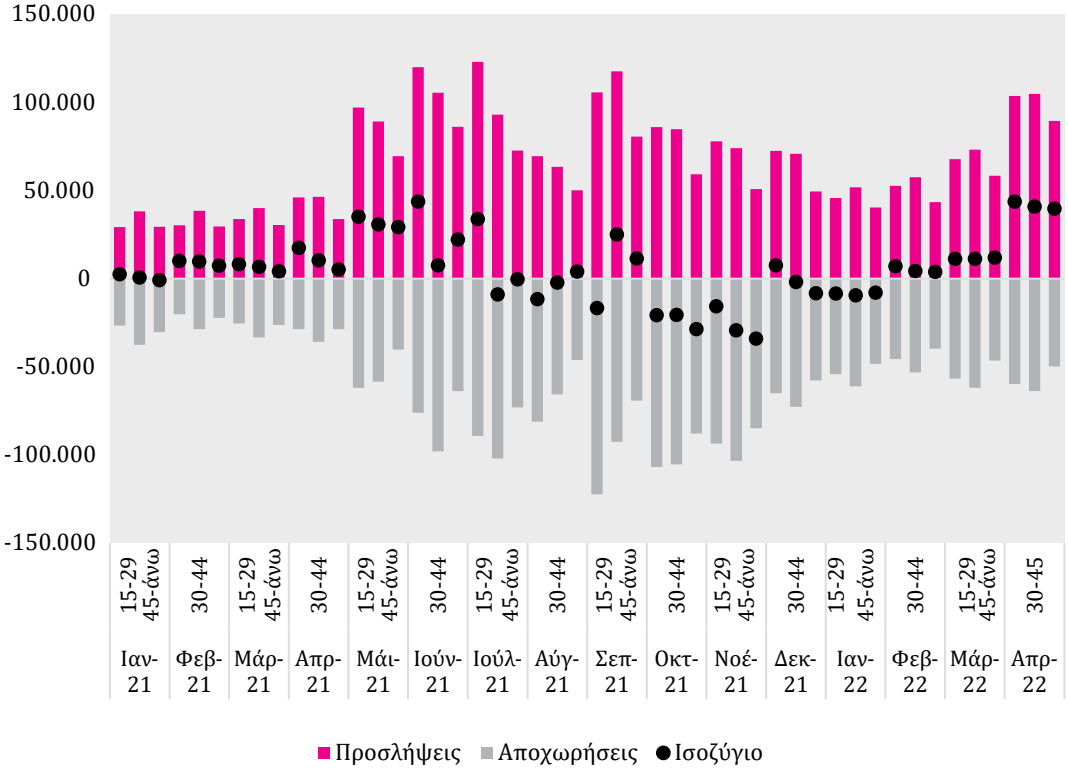

***Πηγή*:** Πληροφοριακό σύστημα ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ο Πίνακας 4.1 εμφανίζει τη διαχρονική εξέλιξη της κατανομής των προσλήψεων στον ιδιωτικό τομέα ανά είδος σύμβασης. Από τα στοιχεία παρατηρούμε ότι από τις 2.395.429 προσλήψεις που έλαβαν χώρα το 2021 στον ιδιωτικό τομέα η πλειονότητά τους (1.280.211 ή 53,4% του συνόλου) έγινε με συμβάσεις πλήρους απασχόλησης. Από τις υπόλοιπες 1.115.218 συμβάσεις, οι 934.526 (ή 83,8%) αφορούσαν συμβάσεις μερικής απασχόλησης και οι 180.692 συμβάσεις εκ περιτροπής απασχόλησης. Ως συνέπεια, το ποσοστό των νέων προσλήψεων που αφορούσαν επισφαλείς θέσεις εργασίας ανήλθε το 2021 στη χώρα μας στο 46,6%. Συγκριτικά με το 2020 το ποσοστό αυτό είναι κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερο, με τις προσλήψεις που αφορούσαν συμβάσεις πλήρους απασχόλησης να αυξάνονται το 2021 κατά 257.422 ή 25,2% έναντι του 2020. Αντίστοιχα, οι προσλήψεις που αφορούσαν συμβάσεις μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής απασχόλησης κατέγραψαν ηπιότερη άνοδο, κατά 138.184 (ή 17,4%) και 13.381 (ή 8%) αντίστοιχα.

Πίνακας 4.1: Νέες προσλήψεις ανά μορφή σύμβασης/απασχόλησης

Έτος	Πλήρης απασχόληση (1)	Μερική απασχόληση (2)	Εκ περιτροπής απασχόληση (3)	Σύνολο (1+2+3)	Συνολό μερικής και εκ περιτροπής απασχόλησης (2+3)	Ποσοστό (%) επισφαλούς απασχόλησης
2021	1.280.211	934.526	180.692	2.395.429	1.115.218	46,6
2020	1.022.789	796.342	167.311	1.986.442	963.653	48,5
2019	1.277.396	1.203.794	349.695	2.830.885	1.553.489	54,9
2018	1.218.566	1.110.239	340.118	2.668.923	1.450.357	54,3
2017	1.083.418	981.758	335.222	2.400.398	1.316.980	54,9
2016	969.965	859.439	313.570	2.142.974	1.173.009	54,7
2015	805.064	677.521	326.967	1.809.552	1.004.488	55,5
2014	775.221	566.373	224.545	1.566.139	790.918	50,5
2013	560.546	386.513	93.845	1.040.904	480.358	46,1
2012	375.843	241.985	66.615	684.443	308.600	45,1
2011	460.706	233.558	68.300	762.564	301.858	39,6
2010	586.281	228.994	60.677	875.952	289.671	33,1
2009	746.911	157.738	40.489	945.138	198.227	21,0
Μεταβολή 2009-2021	533.300	776.788	140.203	1.450.291	916.991	25,6
Ποσοστιαία (%) μεταβολή 2009-2021	71,4	492,5	346,3	153,4	462,6	
Μεταβολή 2020-2021	257.422	138.184	13.381	408.987	151.565	-2,0
Ποσοστιαία (%) μεταβολή 2020-2021	25,2	17,4	8,0	20,6	15,7	

***Πηγή*:** Πληροφοριακό σύστημα ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ, την περίοδο Ιανουάριος-Απρίλιος του 2022 από το σύνολο των 789.235 προσλήψεων, οι 57,6% αφορούσαν συμβάσεις πλήρους απασχόλησης, με το ποσοστό των προσλήψεων που αντιστοιχούσαν σε επισφαλείς θέσεις απασχόλησης να περιορίζεται στο 42,4%. Το ποσοστό αυτό όμως είναι αρκετά υψηλότερο έναντι της αντίστοιχης περιόδου του 2021 (36,9%).

Ενδείξεις σταθεροποίησης της αγοράς εργασίας προκύπτουν και από τα στοιχεία του Διαγράμματος 4.4, το οποίο αποτυπώνει το ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα και στα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Παρατηρούμε ότι στη χώρα μας το 2021 το ποσοστό απασχόλησης μεταξύ των ατόμων ηλικίας 15-64 ετών παρουσίασε πολύ οριακή αύξηση 0,9 ποσοστιαίων μονάδων έναντι του 2020 και διαμορφώθηκε στο 57,2%. Το 2021 ο αριθμός των εργαζομένων ηλικίας 15-64

ετών ανήλθε σε 3.823 χιλ. εργαζομένους ηλικίας 15-64 ετών, αριθμός υψηλότερος κατά 216 χιλ. άτομα έναντι του 2020 και κατά 23 χιλ. άτομα έναντι του 2019, δηλαδή πριν από το ξέσπασμα της πανδημικής κρίσης.

Διάγραμμα 4.4: Απόκλιση ποσοστού απασχόλησης στην Ελλάδα και στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (ηλικία 15-64 ετών)

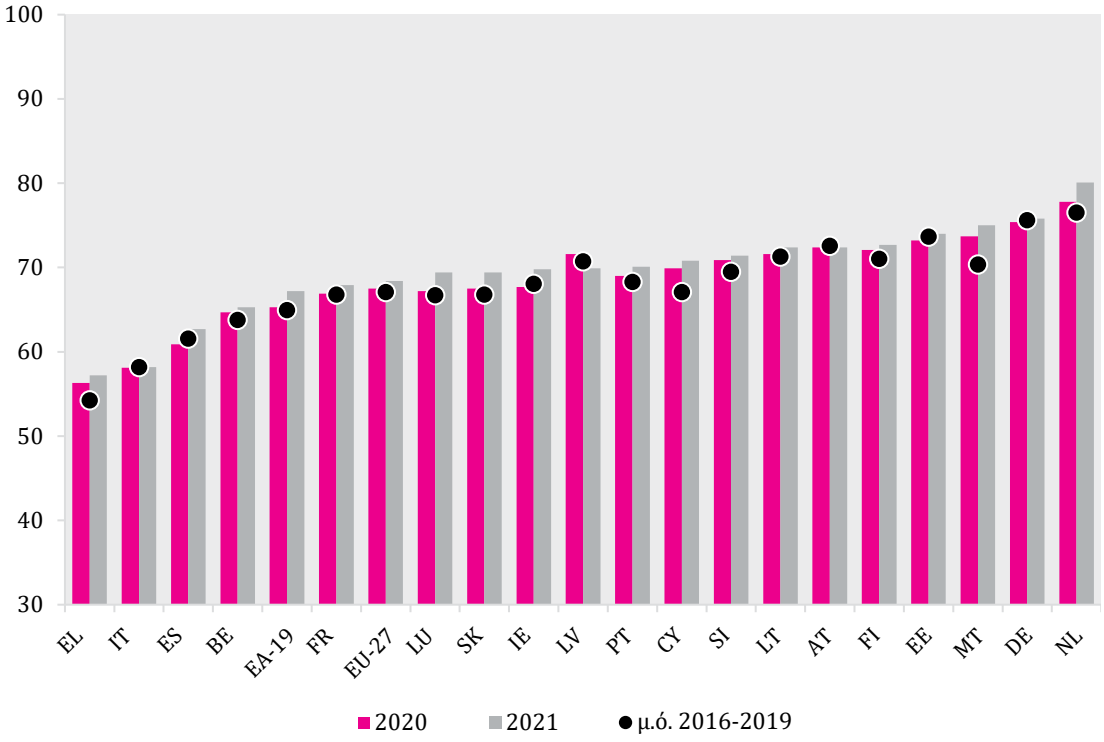

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 29.04.2022)(επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Παρ' όλα αυτά, το ποσοστό απασχόλησης στη χώρα μας εξακολουθεί να είναι αρκετά χαμηλότερο έναντι όλων των υπόλοιπων οικονομιών της Ευρωζώνης, γεγονός που αναδεικνύει το δομικό πρόβλημα της οικονομίας και την αναποτελεσματικότητα της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής στη δημιουργία απασχόλησης. Έτσι, συγκριτικά με άλλες περιφερειακές οικονομίες του Νότου, η απόκλιση κυμαίνεται μεταξύ 1 ποσοστιαίας μονάδας (έναντι της Ιταλίας) και 17,8 ποσοστιαίων μονάδων (έναντι της Μάλτας). Οι αποκλίσεις αυτές διευρύνονται σημαντικά συγκριτικά με τις πλουσιότερες οικονομίες της Ευρωζώνης. Ενδεικτικά, στη χώρα μας το ποσοστό απασχόλησης το 2021 ήταν χαμηλότερο κατά 22,9 ποσοστιαίες μονάδες έναντι της Ολλανδίας, 18,6 ποσοστιαίες μονάδες έναντι της Γερμανίας και 15,5 ποσοστιαίες μονάδες έναντι της Φινλανδίας.

Ιδιαίτερα ανησυχητική είναι η απόκλιση του ποσοστού απασχόλησης στην Ελλάδα έναντι των άλλων κρατών-μελών της Ευρωζώνης όσον αφορά τους αποφοίτους διαφορετικής εκπαιδευτικής βαθμίδας (Διάγραμμα 4.5).

Διάγραμμα 4.5: Απόκλιση ποσοστό απασχόλησης μεταξύ κρατών-μελών της Ευρωζώνης και Ελλάδας ανά εκπαιδευτική βαθμίδα το 2021 (ηλικιακή ομάδα 15-64 ετών)

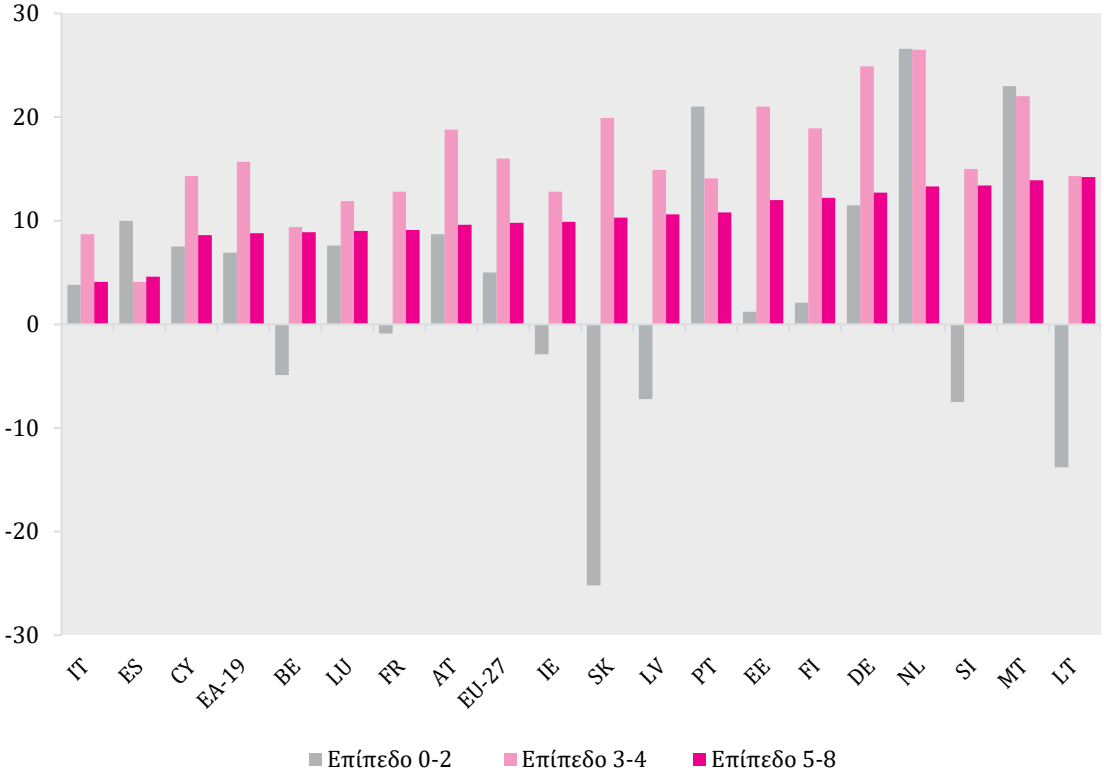

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 29.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Το επίπεδο εκπαίδευσης 0-2 αναφέρεται σε όσους δεν πήγαν σχολείο, στην πρωτοβάθμια και την κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το επίπεδο εκπαίδευσης 3-4 στην ανώτερη δευτεροβάθμια και μετα-δευτεροβάθμια μη τριτοβάθμια εκπαίδευση και το επίπεδο εκπαίδευσης 5-8 στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Παρατηρούμε ότι το 2021, το ποσοστό απασχόλησης για τους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (επίπεδο 5-8) ήταν το χαμηλότερο στην Ευρωζώνη με την απόκλιση να είναι μεταξύ 4,1 ποσοστιαίων μονάδων (έναντι της Ιταλίας) και να φτάνει τις 14,2 ποσοστιαίες μονάδες (έναντι της Λιθουανίας). Ακόμη μεγαλύτερη είναι η απόκλιση στα ποσοστά απασχόλησης μεταξύ των αποφοίτων ανώτερης δευτεροβάθμιας και μετα-δευτεροβάθμιας μη τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (επί-

πεδο 3-4), η οποία προσεγγίζει τις 24,9 (συγκριτικά με τη Γερμανία) και τις 26,5 (συγκριτικά με την Ολλανδία) ποσοστιαίες μονάδες.

Η μοναδική πληθυσμιακή ομάδα στην οποία υπάρχουν περιπτώσεις χωρών (π.χ. Σλοβακία, Λιθουανία, Σλοβενία) όπου το ποσοστό απασχόλησης το 2021 ήταν χαμηλότερο έναντι της Ελλάδας είναι αυτό όσων δεν έχουν πάει σχολείο και των αποφοίτων πρωτοβάθμιας και κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (επίπεδο 0-2). Συγκριτικά όμως με τις περισσότερες οικονομίες της Ευρωζώνης και σε αυτή την κατηγορία καταγράφονται σημαντικές αποκλίσεις, οι οποίες κυμαίνονται από 1,2 ποσοστιαίες μονάδες (σε σχέση με τη Εσθονία) έως και 26,6 ποσοστιαίες μονάδες (συγκριτικά με την Ολλανδία).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία σχετικά με την εξέλιξη της απασχόλησης ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα σε σχέση με την προ-πανδημίας περίοδο. Ειδικότερα, στο Διάγραμμα 4.6 βλέπουμε ότι 8 από τους συνολικά 21 κλάδους οικονομικής δραστηριότητας κατέγραψαν το 2021, συγκριτικά με το 2019, αύξηση της απασχόλησης. Τη μεγαλύτερη άνοδο εμφανίζει ο κλάδος «Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση» (+38,3 χιλ. άτομα), ο κλάδος «Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες» (+34,3 χιλ. άτομα), οι «Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα» (+31,3 χιλ. άτομα) και η «Μεταποίηση» (+12,3 χιλ. άτομα). Στον αντίποδα, μείωση της απασχόλησης εμφάνισαν 12 κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας με τη μεγαλύτερη να εντοπίζεται στις «Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης» (-57,6 χιλ. άτομα), στις «Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες» (-12,9 χιλ. άτομα), στην «Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης» (-12,3 χιλ. άτομα) και στη «Γεωργία, δασοπονία και αλιεία» (-10,7 χιλ. άτομα). Τέλος, αμετάβλητο ήταν το διάστημα 2019-2021 το επίπεδο της απασχόλησης στον κλάδο «Μεταφορά και αποθήκευση».

Αξιοσημείωτο είναι ότι, συγκριτικά με το 2009, ο αριθμός των απασχολουμένων στο σύνολο των κλάδων ήταν το 2021 μικρότερος κατά 647,5 χιλ. άτομα (Διάγραμμα 4.6), εύρημα που δείχνει ότι ο δρόμος της ανάκαμψης της οικονομίας στο προ-κρίση επίπεδο είναι ακόμη μακρύς. Οι κλάδοι όπου εντοπίζεται η μεγαλύτερη μείωση της απασχόλησης το διάστημα 2009-2021 είναι οι ακόλουθοι: «Κατασκευές» (-228,4 χιλ. άτομα), «Μεταποίηση» (-130,2 χιλ. άτομα), «Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και η επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών» (-130 χιλ. άτομα), «Γεωργία, δασοπονία και αλιεία» (-85,2 χιλ. άτομα) και «Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών κ.λπ.» (-71 χιλ. άτομα). Από τους συνολικά 21 κλάδους οικονομικής δραστηριότητας μόνο 8 κατέγραψαν το 2021 υψηλότερα επίπεδα απασχόλησης συγκριτικά με το 2009. Τη μεγαλύτερη άνοδο εμφάνισε

ο κλάδος «Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα» (+42,2 χιλ. άτομα) και ακολουθούν οι «Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες» (+16,6 χιλ. άτομα) και η «Ενημέρωση και επικοινωνία» (+14,9 χιλ. άτομα).

Διάγραμμα 4.6: Μεταβολή απασχόλησης ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (χιλ. άτομα, ηλικιακή ομάδα 15-64 ετών)

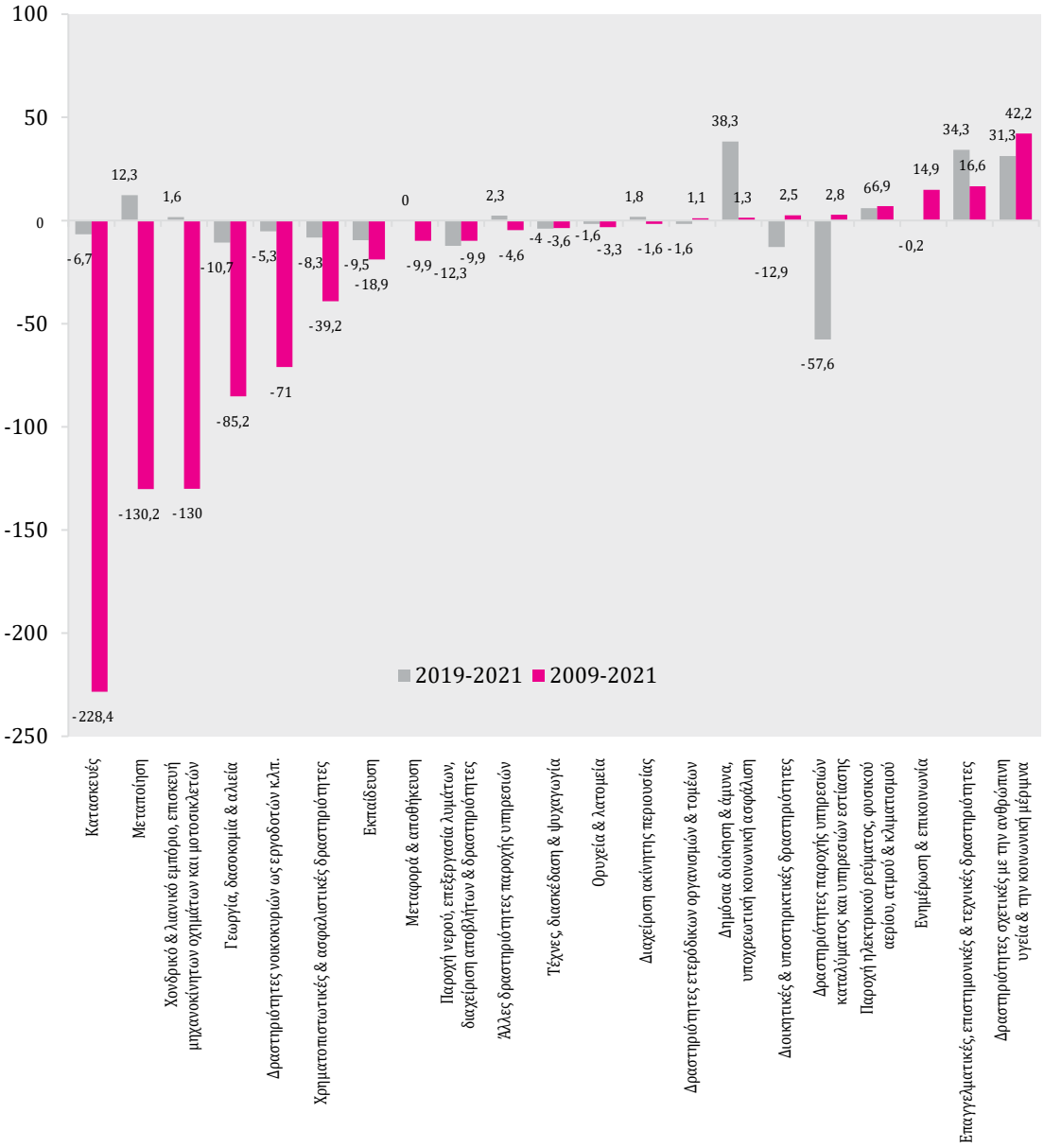

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 29.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Η οριακή βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης στην Ελλάδα το τελευταίο διάστημα αποτυπώνεται και στην εξέλιξη του ποσοστού υποαπασχόλησης, το οποίο διαμορφώθηκε το 2021 στο 22,2% (Διάγραμμα 4.7), 1,7 και 5,8 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερα έναντι του 2020 και του μέσου όρου της περιόδου 2016-2019 αντίστοιχα.

Διάγραμμα 4.7: Ποσοστό υποαπασχόλησης στην Ελλάδα και στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (ως ποσοστό [%] διευρυμένου εργατικού δυναμικού, ηλικιακή ομάδα 15-74 ετών)

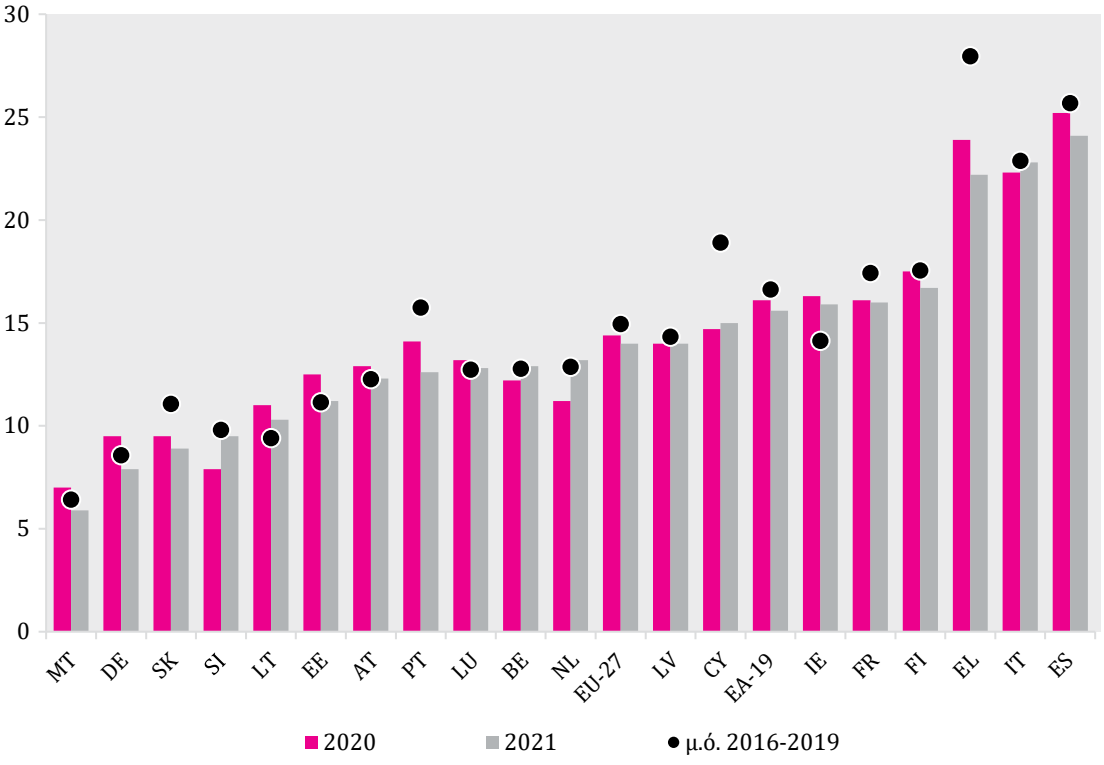

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 29.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Ως ποσοστό υποαπασχόλησης λογίζεται το σύνολο των ανέργων, των ατόμων που είναι διαθέσιμοι να εργαστούν αλλά δεν αναζητούν εργασία, των ατόμων που αναζητούν εργασία αλλά δεν είναι άμεσα διαθέσιμοι να εργαστούν και των υποαπασχολούμενων μερικής απασχόλησης ως ποσοστό στο διευρυμένο εργατικό δυναμικό. Το διευρυμένο εργατικό δυναμικό περιλαμβάνει τους ανέργους, τους απασχολουμένους, όσους αναζητούν εργασία αλλά δεν είναι άμεσα διαθέσιμοι, καθώς και όσους είναι διαθέσιμοι αλλά δεν αναζητούν εργασία. Σχετικά βλ. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/EN/lfsi_esms.htm

Το ποσοστό αυτό είναι το τρίτο υψηλότερο στη ζώνη του ευρώ και υπολείπεται μόνο του αντίστοιχου στην Ιταλία και στην Ισπανία. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη χώρα μας, συμβολή στη μείωση του ποσοστού υποαπασχόλησης το 2021 –έναντι του 2020– είχαν όλοι οι προσδιοριστικοί του παράγοντες, με τη μεγαλύτερη να είναι εκείνη του αριθμού των ανέργων, το ποσοστό των οποίων στο διευρυμένο εργατικό δυναμικό μειώθηκε από 16,7% το 2020 σε 14,1% το 2021. Σημειώνεται ότι το ποσοστό των ανέργων στο εργατικό δυναμικό το 2021 διαμορφώθηκε στο 14,7% (έναντι 17,6% το 2020), επίδοση που για πρώτη φορά μετά το 2011 δεν είναι η χειρότερη μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης.[23]

Σημαντικές ασυμμετρίες ωστόσο εμφανίζονται όσον αφορά τα ποσοστά υποαπασχόλησης μεταξύ συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων. Ειδικότερα, όσον αφορά την απόκλιση του ποσοστού υποαπασχόλησης μεταξύ γυναικών και ανδρών (βλ. Διάγραμμα 4.8), αυτή διαμορφώθηκε το 2021 στη χώρα μας στις 11,7 ποσοστιαίες μονάδες, 1 ποσοστιαία μονάδα υψηλότερα έναντι του 2020 και 0,6 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερα έναντι του μέσου όρου της περιόδου 2016-2019.

Η απόκλιση των 11,7 ποσοστιαίων μονάδων είναι η μεγαλύτερη που παρατηρείται ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Με εξαίρεση την Ισπανία και την Ιταλία, όπου η διαφορά του ποσοστού υποαπασχόλησης μεταξύ γυναικών και ανδρών, αν και χαμηλότερη από την Ελλάδα, κυμαίνεται σε εξίσου υψηλά επίπεδα, η χώρα μας καταγράφει αποκλίσεις υπερδιπλάσιες συγκριτικά με τις περισσότερες οικονομίες της Ευρωζώνης. Ενδεικτικά, ενώ στην Ελλάδα το 2021 η απόκλιση, όπως αναφέρθηκε, ήταν 11,7 ποσοστιαίες μονάδες, στο Λουξεμβούργο ήταν 4,9 ποσοστιαίες μονάδες, στην Ολλανδία 4,6 μονάδες, στη Γαλλία 4,4 μονάδες, ενώ στη Μάλτα και στη Σλοβακία μόλις 0,7 μονάδες, ενώ στην Εσθονία μηδενική.

23. Τη χειρότερη επίδοση στην Ευρωζώνη όσον αφορά το ποσοστό ανεργίας το 2021 κατέχει η Ισπανία με 14,8%.

Διάγραμμα 4.8: Απόκλιση ποσοστού υποαπασχόλησης μεταξύ γυναικών και ανδρών (ως ποσοστό [%] διευρυμένου εργατικού δυναμικού, ηλικιακή ομάδα 15-74 ετών)

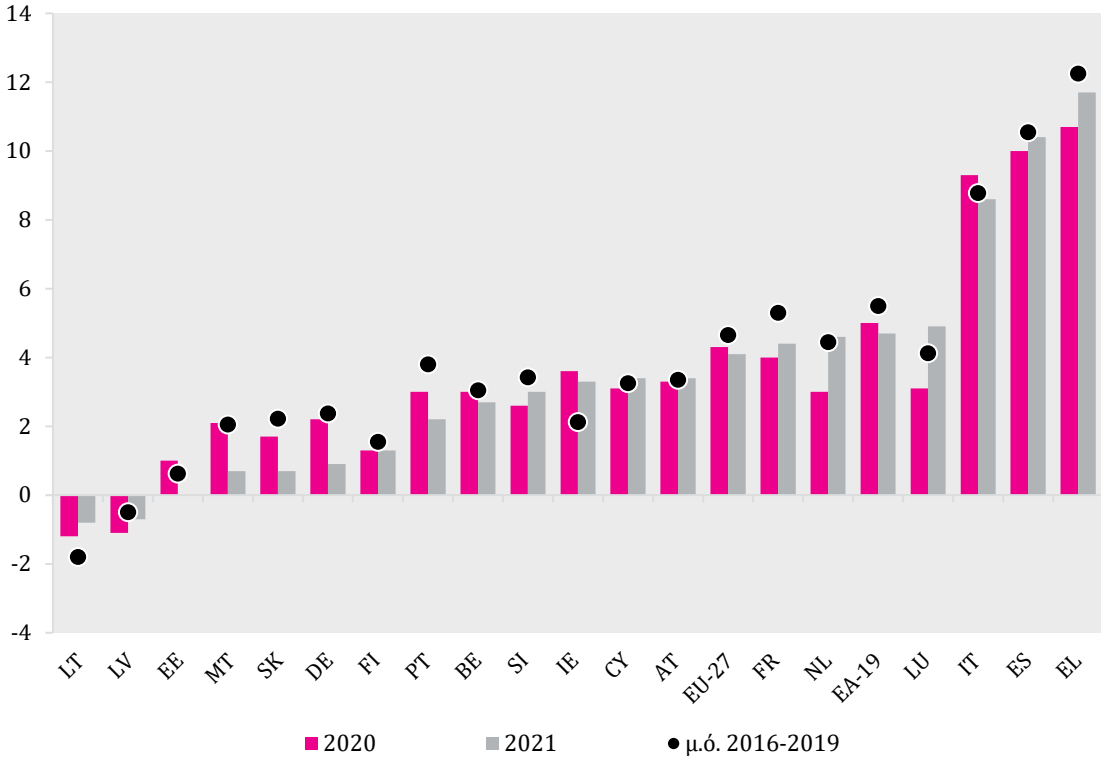

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 29.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αντίστοιχα μεγάλες αποκλίσεις στο ποσοστό υποαπασχόλησης παρατηρούνται και μεταξύ διαφορετικών ηλικιακών ομάδων (Διάγραμμα 4.9). Στην Ελλάδα το 2021 η απόκλιση του ποσοστού υποαπασχόλησης μεταξύ αυτών που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 15-24 ετών και εκείνων που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 25-74 ετών ήταν 28,4 ποσοστιαίες μονάδες (η 4η μεγαλύτερη στην Ευρωζώνη), ενώ την ίδια στιγμή η αντίστοιχη απόκλιση στην Πορτογαλία ήταν 27,4 ποσοστιαίες μονάδες, στο Βέλγιο 25,1 και στη Φινλανδία 24,9 ποσοστιαίες μονάδες. Όπως παρατηρούμε στα στοιχεία του διαγράμματος, οι μικρότερες αποκλίσεις το 2021 καταγράφηκαν στη Γερμανία (8 ποσοστιαίες μονάδες), στη Λιθουανία (9,3 ποσοστιαίες μονάδες) και στην Αυστρία (10,1 ποσοστιαίες μονάδες).

Διάγραμμα 4.9: Απόκλιση ποσοστού υποαπασχόλησης μεταξύ ηλικιακής ομάδας 15-24 ετών και 25-74 ετών (ως ποσοστό [%] διευρυμένου εργατικού δυναμικού)

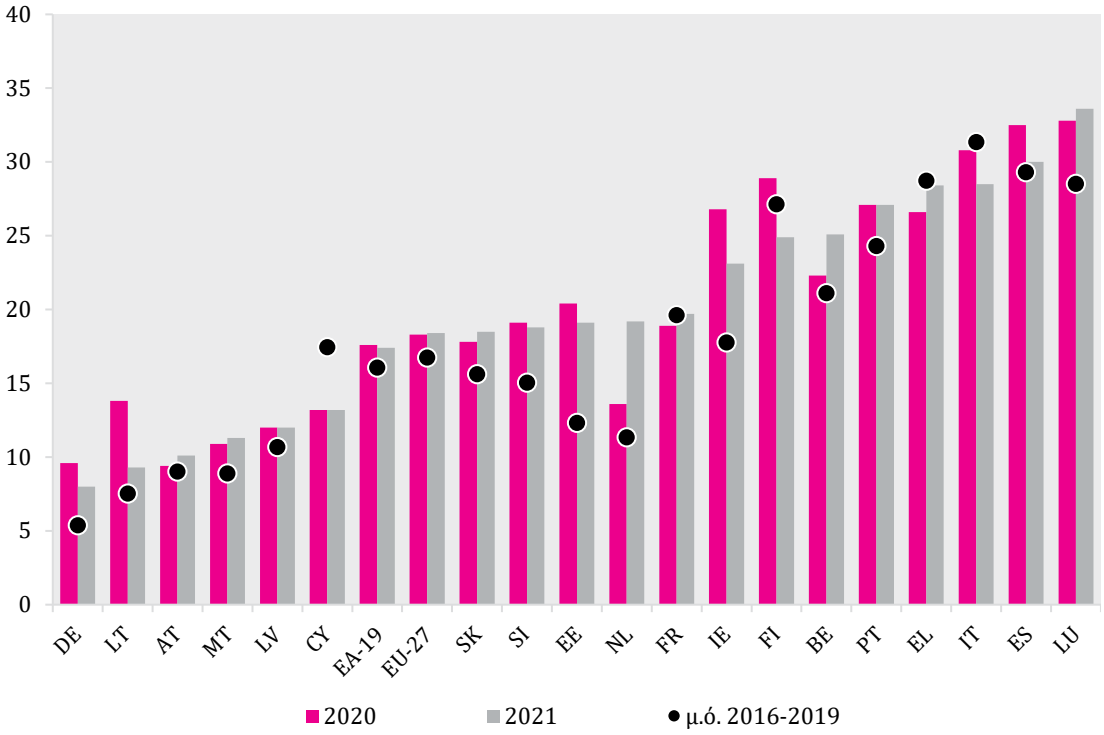

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 29.04.2022) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Όσον αφορά την ανεργία, φαίνεται επίσης ότι η αγορά εργασίας ανέκαμψε από τη διαταραχή της πανδημίας, καθώς τους τελευταίους μήνες του 2021 το ποσοστό ανεργίας συνέχισε να μειώνεται ακολουθώντας την τάση που επικρατούσε πριν το 2020 (βλ. Διάγραμμα 4.10). Ωστόσο, τον Ιανουάριο του 2022 υπήρξε μια μικρή πτώση της απασχόλησης με παράλληλη αύξηση των οικονομικά μη ενεργών, με αποτέλεσμα το ποσοστό ανεργίας να αυξηθεί σε 13% από 12,8% τον Δεκέμβριο του 2021. Τον Φεβρουάριο αυξήθηκε ο αριθμός των απασχολουμένων και των ανέργων και ταυτόχρονα μειώθηκε ο αριθμός των οικονομικά μη ενεργών. Η αύξηση των απασχολουμένων ήταν μεγαλύτερη από των ανέργων, οπότε το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε σε 12,7%. Τον Μάρτιο, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε περαιτέρω σε 12,2%. Όμως, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, το ποσοστό ανεργίας όχι μόνο δεν βελτιώθηκε, αλλά αντιθέτως αυξήθηκε σε 12,9%. Αξίζει να σημειωθεί ότι, τουλάχιστον από το 2010, είναι η πρώτη φορά που παρατηρείται τόσο μεγάλη απόκλιση σε σχέση με

τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ.[24] Οι εκτιμήσεις του ποσοστού ανεργίας για τον Μάρτιο αναμένεται να αναθεωρηθούν και γι' αυτόν τον λόγο τα δεδομένα δεν μπορούν να συμβάλουν στην αξιολόγηση των επιπτώσεων του πληθωρισμού στην αγορά εργασίας.

Διάγραμμα 4.10: Ποσοστό ανεργίας
(Ελλάδα, Ιανουάριος 2010-Φεβρουάριος 2022)

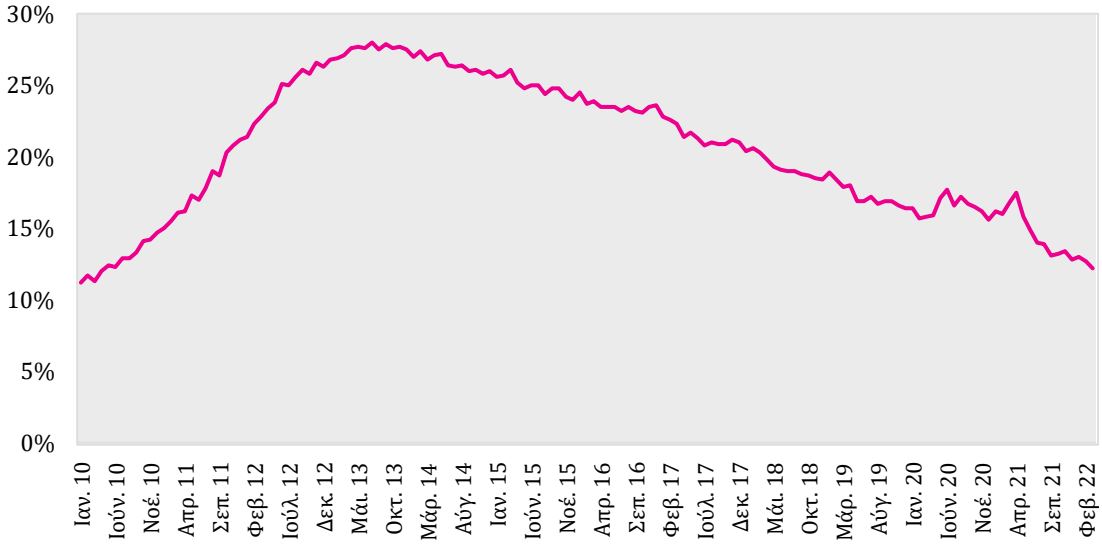

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 10.5.22)

Το α' τρίμηνο του 2022 σημειώθηκε αθροιστική αύξηση της ροής των ατόμων που αναζητούν εργασία, η οποία αναμένεται να επιφέρει μεγαλύτερη πίεση στην αγορά εργασίας, καθώς οι νέες θέσεις απασχόλησης που δημιουργούνται στην οικονομία είναι πολύ λίγες σε σχέση με τον αυξημένο αριθμό των ανέργων. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4.11, το δ' τρίμηνο του 2021 η Ελλάδα κατέγραψε μαζί με την Ισπανία τη χειρότερη επίδοση στην ΕΕ, αφού οι κενές θέσεις εργασίας που θα καλύπτονταν στο αμέσως επόμενο τρίμηνο, αντιστοιχούσαν μόλις στο 0,7% του συνόλου των θέσεων εργασίας, όταν το αντίστοιχο ποσοστό στον μέσο όρο της Ευρωζώνης ήταν 2,8%, ενώ σε αρκετά κράτη-μέλη το ποσοστό ξεπερνούσε το 4,5%.

24. Οι αποκλίσεις μεταξύ των εκτιμήσεων των δύο στατιστικών υπηρεσιών είναι συνηθισμένες, αλλά κυμαίνονται πάντα μεταξύ -0,1% και 0,1%. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η απόκλιση είναι της τάξης του 0,7%.

Διάγραμμα 4.11: Ποσοστό (%) κενών θέσεων εργασίας (ΕΕ, 2021:4)

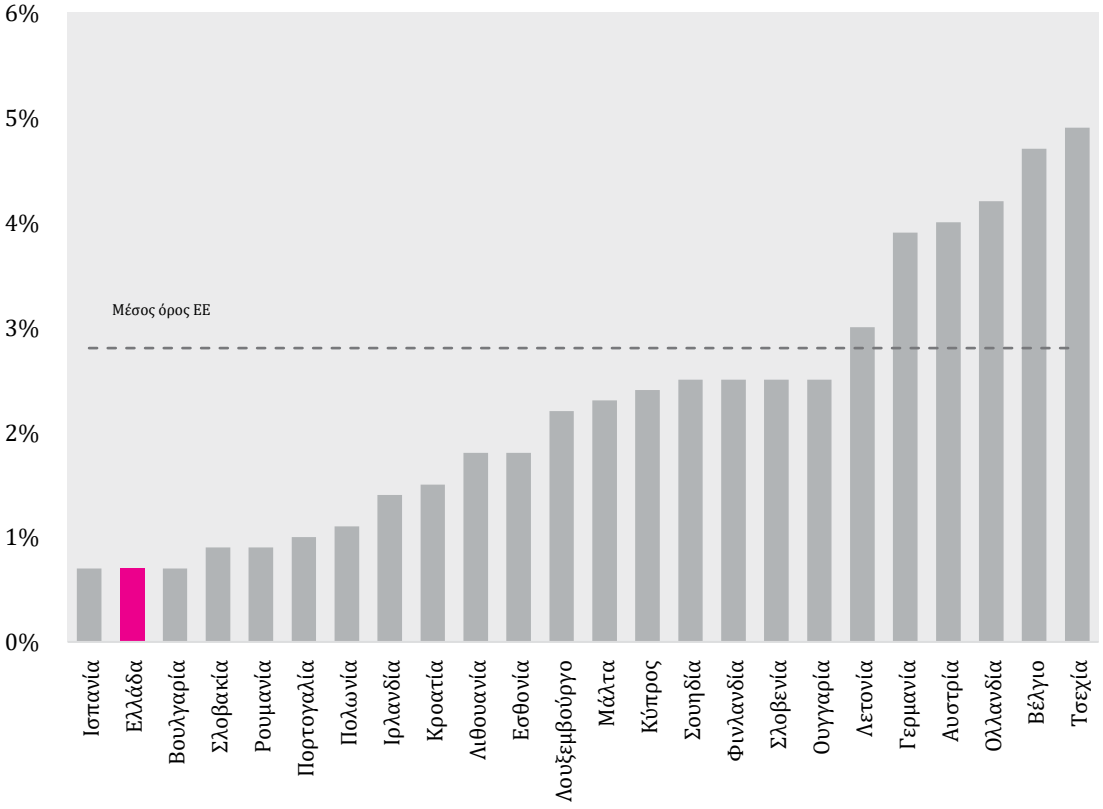

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 21.4.2022)

Σημείωση: Το ποσοστό αφορά τις κενές θέσεις εργασίας στον μη αγροτικό ιδιωτικό τομέα που πρόκειται να καλυφθούν το προσεχές τρίμηνο και είναι εκφρασμένο ως προς το άθροισμα του συνόλου των θέσεων απασχόλησης και των θέσεων απασχόλησης που πρόκειται να καλυφθούν το επόμενο τρίμηνο.

Η εξέλιξη του δείκτη εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί η Ελλάδα και η Ισπανία διατηρούν τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας στην ΕΕ. Η αποκλιμάκωση του ποσοστού ανεργίας και του ποσοστού του αναξιοποίητου εργατικού δυναμικού είναι εξαιρετικά αργή και επιδεινώνει το βιοτικό επίπεδο και την ψυχολογία των ανέργων, κυρίως των μακροχρόνια ανέργων. Η ενίσχυση των πολιτικών άμεσης και έμμεσης δημιουργίας θέσεων απασχόλησης κρίνεται επιβεβλημένη, ειδικότερα όταν η αγορά εργασίας αναμένεται να επηρεαστεί αρνητικά από το τρέχον πληθωριστικό περιβάλλον.

Τα παραπάνω αποτυπώνονται στους δείκτες οικονομικής μιζέριας που παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 4.12. Ο πρώτος δείκτης –δείκτης οικονομικής μιζέριας του Okun–, που λαμβάνει υπόψη τον πληθωρισμό και το ποσοστό ανεργίας, παρουσί-

ασε μικρή βελτίωση το 2020, αφού η στασιμότητα του ποσοστού ανεργίας συνοδεύτηκε από έναν ήπιο αποπληθωρισμό. Αξίζει να σημειωθεί ότι πριν ξεσπάσει το κύμα ακρίβειας, ο δείκτης βρισκόταν ήδη σε υψηλό σημείο, αφού κυμαινόταν μεταξύ 15% και 17%, όταν στον μέσο όρο της ΕΕ ήταν ίσος με 9,6%. Από τον Σεπτέμβριο του 2021 κι ύστερα ο δείκτης αυξάνεται σταθερά λόγω των έντονων πληθωριστικών πιέσεων και της ουσιαστικής στασιμότητας του ποσοστού ανεργίας.

Η εξέλιξη του δεύτερου δείκτη μιζέριας –του Calmfors & Driffill–, που λαμβάνει υπόψη τις επιπτώσεις του πληθωρισμού και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στην αγορά εργασίας, είναι εξίσου ανησυχητική. Ο δείκτης βρισκόταν σε χαμηλό επίπεδο πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας. Το 2020 και το α' τρίμηνο του 2021 η επιδείνωση του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών αντισταθμίστηκε από τον αποπληθωρισμό. Ωστόσο, από το γ' τρίμηνο του ίδιου έτους κι ύστερα ο δείκτης εκτινάσσεται λόγω της ταυτόχρονης μεγάλης αύξησης του πληθωρισμού και του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Οι προοπτικές είναι το ίδιο δυσμενείς και στην περίπτωση αυτού του δείκτη, καθώς οι πληθωριστικές πιέσεις σε διεθνές και εγχώριο επίπεδο αναμένεται να διατηρήσουν σε υψηλό επίπεδο το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και συνεπώς να οδηγήσουν σε ακόμα μεγαλύτερη αύξηση του δείκτη.

Διάγραμμα 4.12: Δείκτες οικονομικής μιζέριας (Ελλάδα)

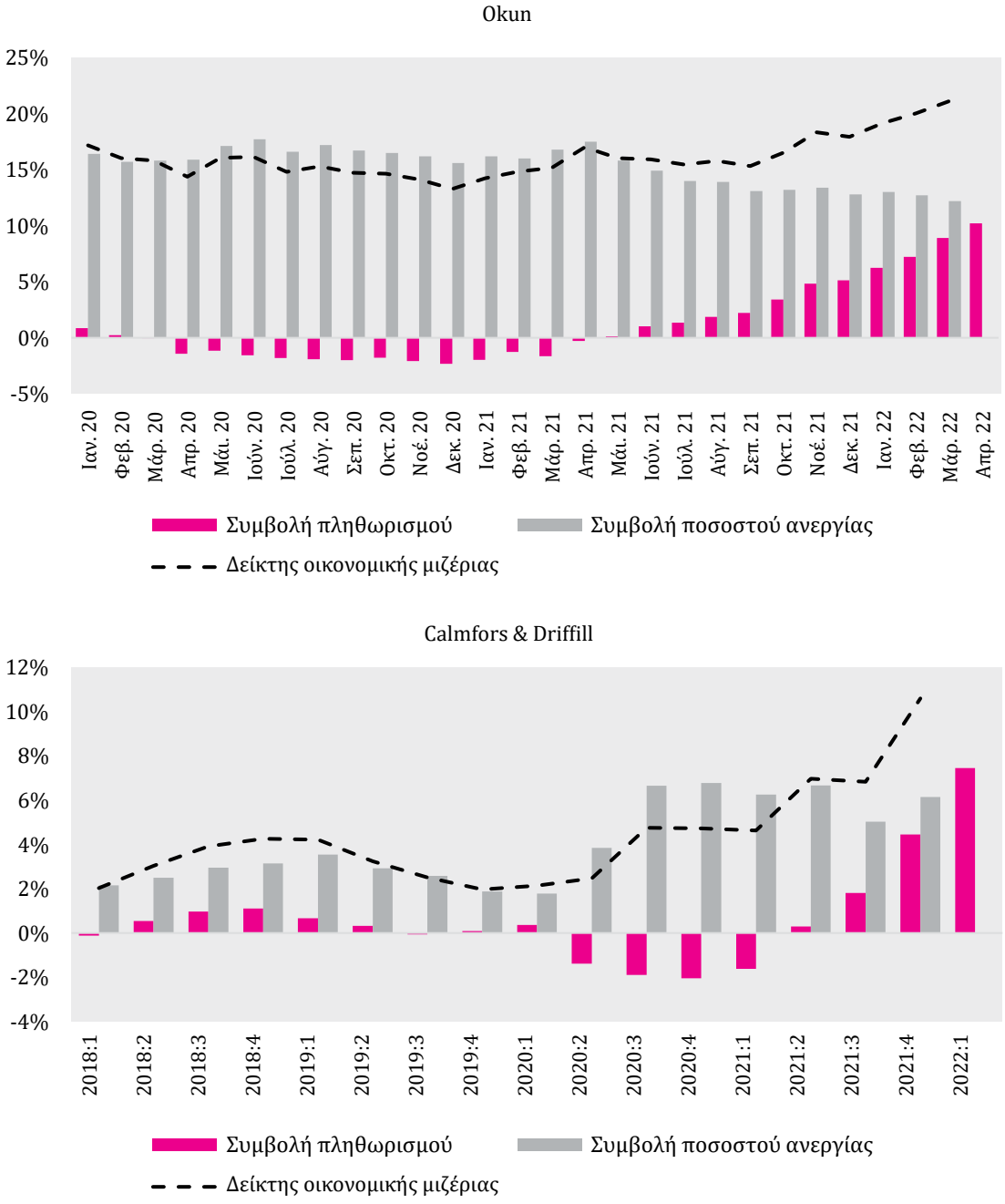

***Πηγή*:** Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 30.4.2022)

Σημείωση: Ο δείκτης οικονομικής μιζέριας Okun συνυπολογίζει την πίεση που ασκούν στην αγορά εργασίας ο πληθωρισμός και το ποσοστό ανεργίας, ενώ ο δείκτης Calmfors & Driffill αντίστοιχα την επίδραση που ασκεί ο πληθωρισμός και το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

4.3 Η εξέλιξη των μισθών στην Ελλάδα και στην ΕΕ

Η επίπτωση της πανδημικής κρίσης στους μέσους πραγματικούς μισθούς στην ΕΕ ήταν ασύμμετρη, καθώς σε κάποια κράτη-μέλη ο μέσος μισθός αυξανόταν σταθερά μέχρι και το 2021, ενώ σε άλλα δεν έχει επανέλθει ακόμα στο επίπεδο του 2019. Οι γεωπολιτικές εξελίξεις και οι συνέπειες της ακρίβειας αναμένεται να διατηρήσουν και να ενισχύσουν αυτή την ασυμμετρία όσον αφορά το ύψος των αποδοχών, την αγοραστική δύναμη και το βιοτικό επίπεδο των πολιτών ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ.

Οι έως τώρα αποκλίσεις καθώς και η προοπτική ανάκαμψης και περαιτέρω αύξησης των πραγματικών μέσων μισθών στην ΕΕ γίνεται αντιληπτή στο Διάγραμμα 4.13, το οποίο παρουσιάζει την ποσοστιαία μεταβολή τους το β' και το γ' τρίμηνο του 2021 σε σχέση με τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2019. Το β' τρίμηνο του 2021 ο πραγματικός μέσος μισθός στην ΕΕ βρισκόταν περίπου στο ίδιο επίπεδο με το β΄ τρίμηνο του 2019 (αύξηση 0,2%), ενώ το γ' τρίμηνο υπήρξε μικρή αύξηση κατά 0,7% αντίστοιχα. Οι μεταβολές στην Ευρωζώνη ήταν περίπου ίδιου μεγέθους (0,3% και 0,9% για το β' και το γ΄ τρίμηνο του 2021 έναντι των αντίστοιχων τριμήνων του 2019).

Το β' τρίμηνο του 2021 η Ελλάδα κατέγραψε τη δεύτερη χειρότερη επίδοση στην ΕΕ μετά την Αυστρία, καθώς ο πραγματικός μέσος μισθός ήταν μειωμένος κατά 4,4% έναντι του ίδιου τριμήνου του 2019. Το γ' τρίμηνο η διαφορά περιορίστηκε στο -0,6%, αποτελώντας την 7η χειρότερη επίδοση στην ΕΕ.[25] Επιπλέον, η Ελλάδα είναι το μοναδικό κράτος-μέλος στο οποίο ο πραγματικός μέσος μισθός είναι χαμηλότερος του επιπέδου του 2019 και στα δύο υπό εξέταση τρίμηνα.

25. *Λόγω μη εποχικής διόρθωσης των στοιχείων, η μεταβολή του γ' τριμήνου είναι ενδεικτική, καθώς η εποχική διόρθωση ενδέχεται να μεταβάλει το σχετικό μέγεθος λόγω της επιρροής των τουριστικών ροών στην οικονομία και ειδικότερα στις αποδοχές.*

Διάγραμμα 4.13: Ποσοστιαία (%) μεταβολή του πραγματικού μέσου μισθού το β' και το γ' τρίμηνο του 2021 σε σχέση με τα ίδια τρίμηνα του 2019 (ΕΕ, σταθερές τιμές 2015)

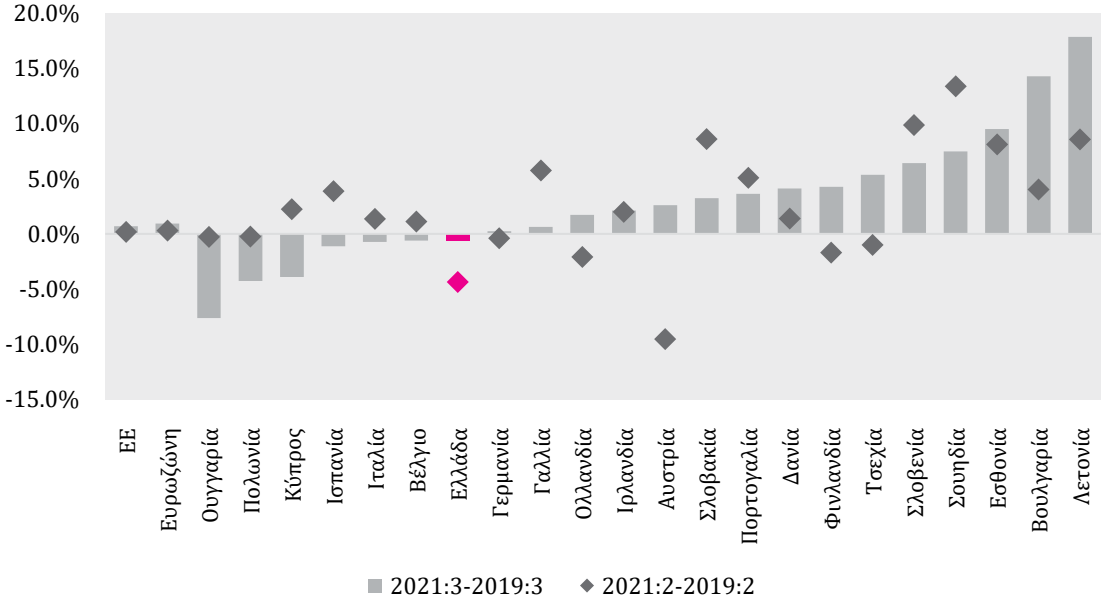

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 11.4.22)

Σημείωση: Μη εποχικά διορθωμένα στοιχεία. Αποπληθωρισμός των μέσων μισθών με βάση τον Εναρμονισμένο Δείκτη Τιμών Καταναλωτή. Δεν υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία για την Κροατία, τη Λιθουανία, το Λουξεμβούργο, τη Μάλτα και τη Ρουμανία.

Η εικόνα είναι περίπου ίδια όσον αφορά την εξέλιξη του μέσου πραγματικού μισθού στον ιδιωτικό τομέα (βλ. Διάγραμμα 4.14). Η Ελλάδα κατέγραψε την 6η χειρότερη επίδοση το β' τρίμηνο του 2021 και την 7η χειρότερη το γ' τρίμηνο ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ. Συγκεκριμένα, το β' τρίμηνο ο πραγματικός μέσος μισθός ήταν χαμηλότερος του ίδιου τριμήνου του 2019 κατά 2%, ενώ το γ' τρίμηνο ήταν χαμηλότερος κατά 1,7%, όταν στον μέσο όρο της ΕΕ το β' τρίμηνο δεν υπήρξε μεταβολή, ενώ το γ' τρίμηνο μειώθηκε -1%.

Διάγραμμα 4.14: Ποσοστιαία (%) μεταβολή του πραγματικού μέσου μισθού στον ιδιωτικό τομέα το β' και το γ' τρίμηνο του 2021 σε σχέση με τα ίδια τρίμηνα του 2019 (ΕΕ, σταθερές τιμές 2015)

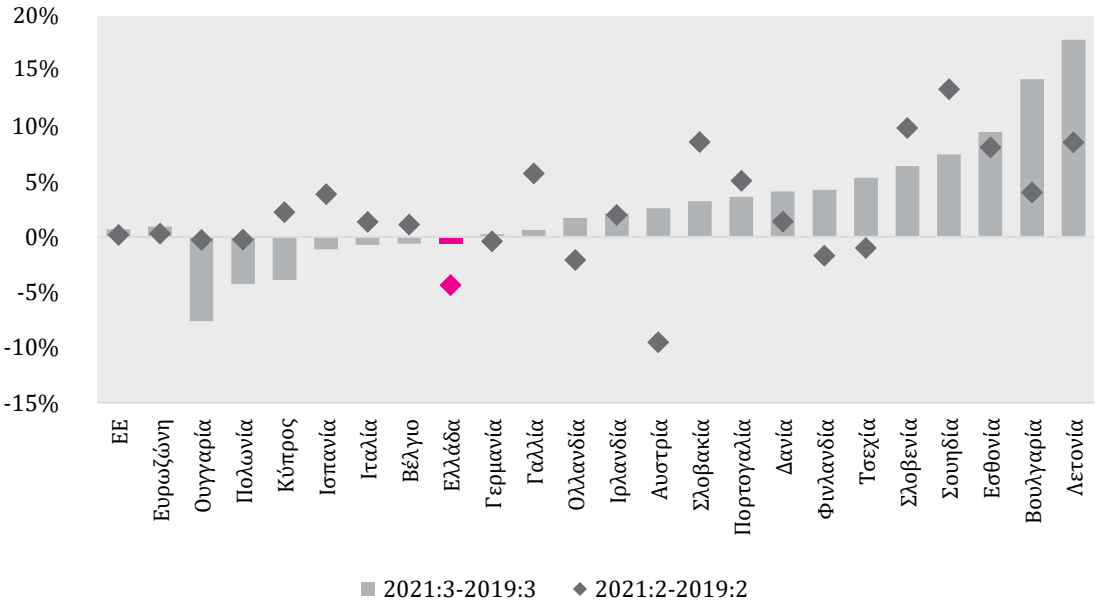

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 11.4.22)

Σημείωση: Μη εποχικά διορθωμένα στοιχεία. Αποπληθωρισμός των μέσων μισθών με βάση τον Εναρμονισμένο Δείκτη Τιμών Καταναλωτή. Δεν υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία για την Κροατία, τη Λιθουανία, το Λουξεμβούργο, τη Μάλτα και τη Ρουμανία. Επιπλέον, δεν υπήρχαν στοιχεία για τις αμοιβές των δημόσιων υπαλλήλων στη Γερμανία, την Πορτογαλία και τη Φινλανδία ώστε να αφαιρεθούν από το σύνολο των αμοιβών.

Το Διάγραμμα 4.15 επικεντρώνεται στην εξέλιξη του πραγματικού μέσου μισθού και της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ελλάδα και στον μέσο όρο της ΕΕ. Ο μέσος μισθός στην ΕΕ ακολουθεί μια σταθερά ανοδική πορεία, η οποία περιορίζεται παροδικά κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης. Το γ' τρίμηνο του 2021 ο μέσος μισθός φαίνεται να έχει επανέλθει στην τάση που κυριαρχούσε πριν από το 2020. Αντιθέτως, στην Ελλάδα ο μέσος μισθός ήταν σχετικά στάσιμος πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας, με μεγάλη δυναμική απόκλισης από τον μέσο όρο της ΕΕ. Από το ξέσπασμα της πανδημίας κι ύστερα, ο μέσος πραγματικός μισθός στην Ελλάδα αρχικά μειώνεται και κατόπιν σταθεροποιείται σε επίπεδο χαμηλότερο του 2019. Ταυτόχρονα, η απόκλιση από τον μέσο όρο της ΕΕ είναι ακόμα μεγαλύτερη, γεγονός που σε καμία περίπτωση δεν δικαιολογείται με βάση την εξέλιξη της παραγωγικότητας. Πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα αυξανόταν με μεγαλύτερο ρυθμό από αυτόν του μέσου όρου της ΕΕ, όταν ο μέσος μισθός στην Ελλάδα αυξανόταν με μικρότερο ρυθμό

από αυτόν στην ΕΕ. Επιπλέον, η πανδημία επηρέασε την εξέλιξη της παραγωγικότητας στην Ελλάδα και στην ΕΕ με τον ίδιο τρόπο, ενώ το γ' τρίμηνο του 2021, η μεγάλη αύξησή της στην Ελλάδα δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχη αύξηση του μέσου μισθού. Η εξέλιξη αυτή έχει σαφή αναδιανεμητική επίδραση σε βάρος της εργασίας.

Η διαρκής απόκλιση των μισθών, η οποία εντάθηκε τα δύο τελευταία έτη, είχε επίσης ως αποτέλεσμα τη δραστική μείωση της αγοραστικής δύναμης και την πτώση του βιοτικού επιπέδου των νοικοκυριών στην Ελλάδα, καθιστώντας τα πιο ευάλωτα στο κύμα της ακρίβειας. Αυτό γίνεται εμφανές στο Διάγραμμα 4.16 το οποίο αποτυπώνει το κατά κεφαλήν πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών στην ΕΕ σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPS). Παρά τα κυβερνητικά μέτρα στήριξης της απασχόλησης και των εισοδημάτων, το 2020 η Ελλάδα είχε τη 2η χαμηλότερη αγοραστική δύναμη στην ΕΕ, ξεπερνώντας μόνο την Κροατία. Αναμφίβολα, στο αποτέλεσμα αυτό συνέβαλε και η σημαντική πτώση του εισοδήματος της αυτοαπασχόλησης, το οποίο συμπεριλαμβάνεται στο διαθέσιμο εισόδημα. Ωστόσο, η αγοραστική δύναμη του διαθέσιμου εισοδήματος διατηρείται σε ιδιαίτερα χαμηλό επίπεδο και λόγω της μεγάλης απόκλισης του μέσου μισθού μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ, την οποία σημειώσαμε παραπάνω.

Διάγραμμα 4.15: Δείκτης εξέλιξης του πραγματικού μέσου μισθού και της παραγωγικότητας της εργασίας στην ΕΕ και στην Ελλάδα (2019:1-2021:3, 2018:1=100, σταθερές τιμές 2015)

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 11.4.22)

Σημείωση: Τα στοιχεία για τους μέσους μισθούς δεν έχουν εποχική διόρθωση και γι' αυτό παρουσιάζονται ως κυλιόμενοι μέσοι όροι τεσσάρων περιόδων.

Διάγραμμα 4.16: Κατά κεφαλήν πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα σε χιλ. PPS (ΕΕ, 2020)

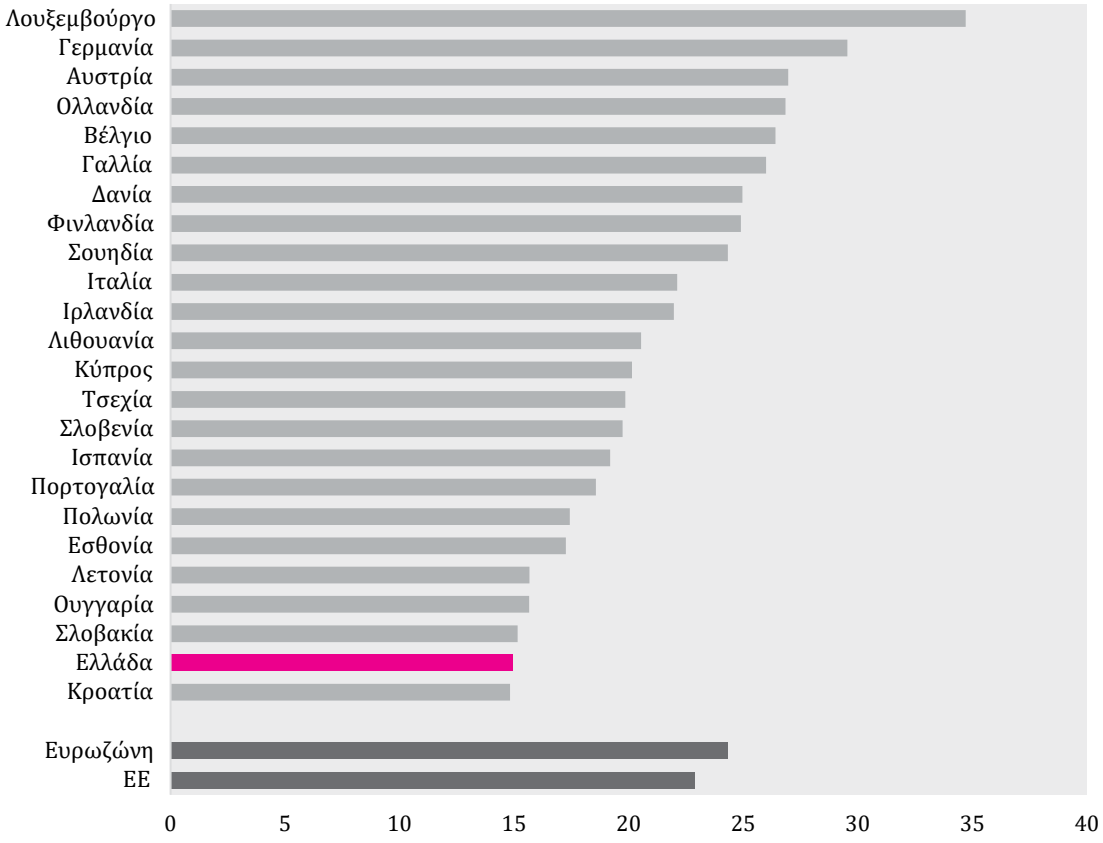

***Πηγή*:** Eurostat (πρόσβαση: 8.4.22)

Στο συμπέρασμα αυτό συνηγορούν και τα στοιχεία του Διαγράμματος 4.17, το οποίο παρουσιάζει την αγοραστική δύναμη του καθαρού εισοδήματος στην ΕΕ και στην Ελλάδα μιας τετραμελούς οικογένειας, της οποίας δύο μέλη είναι ενήλικες και λαμβάνουν τον μέσο μισθό και δύο είναι εξαρτώμενα μέλη. Η απόκλιση ήταν σταθερά ανοδική από το 2014 μέχρι το 2019 και ενισχύθηκε το 2020 και το 2021. Το 2020, ενώ η αγοραστική δύναμη του καθαρού οικογενειακού εισοδήματος στην ΕΕ αυξήθηκε κατά 1%, στην Ελλάδα μειώθηκε κατά 6,8%, με την αγοραστική δύναμη στην ΕΕ να είναι υψηλότερη κατά 41% από αυτή στην Ελλάδα, όταν η διαφορά το 2019 ήταν 30%. Το 2021 η αγοραστική δύναμη του οικογενειακού εισοδήματος στην ΕΕ ενισχύθηκε παραπάνω κατά 4,2% σε σχέση με το 2020, ενώ στην Ελλάδα κατά 2,2%. Ο λόγος του ετήσιου καθαρού εισοδήματος στην ΕΕ προς το αντίστοιχο της Ελλάδας αυξήθηκε κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες.

Διάγραμμα 4.17: Ετήσιο καθαρό εισόδημα μέσου νοικοκυριού στον μέσο όρο της ΕΕ και στην Ελλάδα και απόκλισή τους (2013-2021)

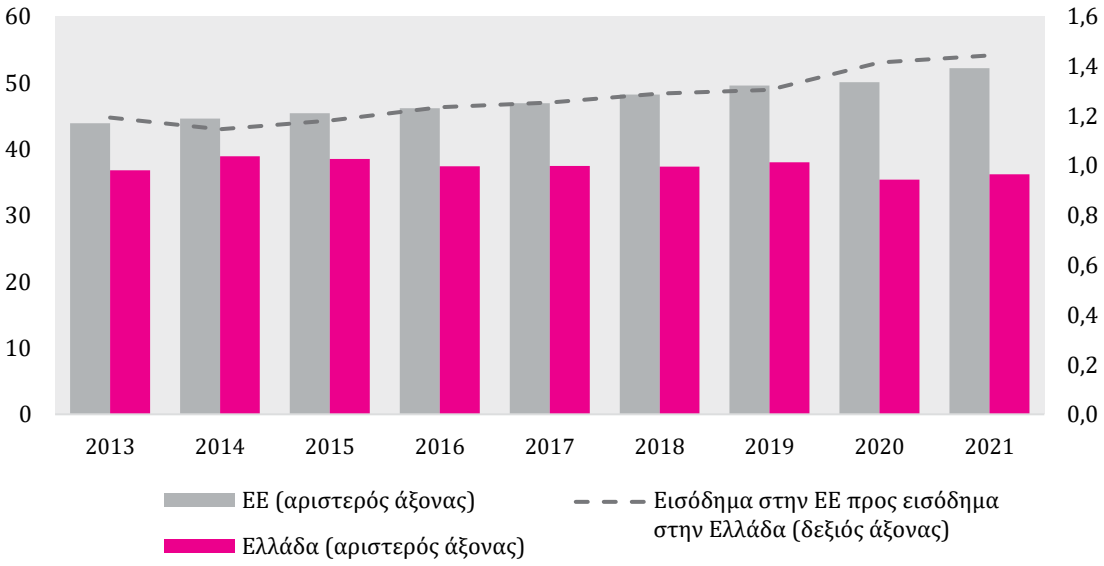

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 8.4.22)

Σημείωση: Τα στοιχεία αφορούν μια τετραμελή οικογένεια με δύο εργαζόμενα μέλη που αμείβονται με τον μέσο μισθό και δύο εξαρτώμενα μέλη.

Κρίσιμοι παράγοντες για την ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού στην Ελλάδα, τη σύγκλισή του με αυτόν στην ΕΕ και τη διατηρησιμότητα του βιοτικού επιπέδου των μισθωτών είναι: α) το κατά πόσο θα επηρεάσει η αύξηση του ονομαστικού κατώτατου μισθού το 2022 τον πραγματικό μέσο μισθό, β) το αν θα μπορέσει η αύξηση του κατώτατου μισθού να περιορίσει τη συνεχιζόμενη απώλεια αγοραστικής δύναμης λόγω του κύματος ακρίβειας και γ) η επίπτωση που θα έχει η ακρίβεια στην αγοραστική δύναμη όλων των μισθολογικών κλιμακίων.

Όσον αφορά την εξέλιξη του κατώτατου μισθού, το Διάγραμμα 4.18 παρουσιάζει το ύψος των κατώτατων μισθών στα κράτη-μέλη της ΕΕ για τα οποία υπάρχει καθολική ισχύς του, όπως διαμορφώθηκε την 1η Ιανουαρίου του 2022. Εξαίρεση αποτελούν η Βουλγαρία και η Ελλάδα, στις οποίες υπήρξε αύξηση κατά τη διάρκεια του 2022, ενώ σε άλλες χώρες, όπως στην Ολλανδία, αναμένεται μεταβολή του κατώτατου μισθού το β' εξάμηνο του ίδιου έτους. Η αύξηση του κατώτατου μισθού κατά 7,5% τον Μάιο ήταν η έβδομη υψηλότερη στην ΕΕ, όταν η αύξηση 2% στην αρχή του έτους κατέτασσε την Ελλάδα στην 3η χειρότερη θέση ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ.

Διάγραμμα 4.18: Μηνιαίος κατώτατος μισθός σε ευρώ το α' εξάμηνο του 2022 και ποσοστιαία (%) μεταβολή σε σχέση με ίδιο εξάμηνο του 2021 (ΕΕ)

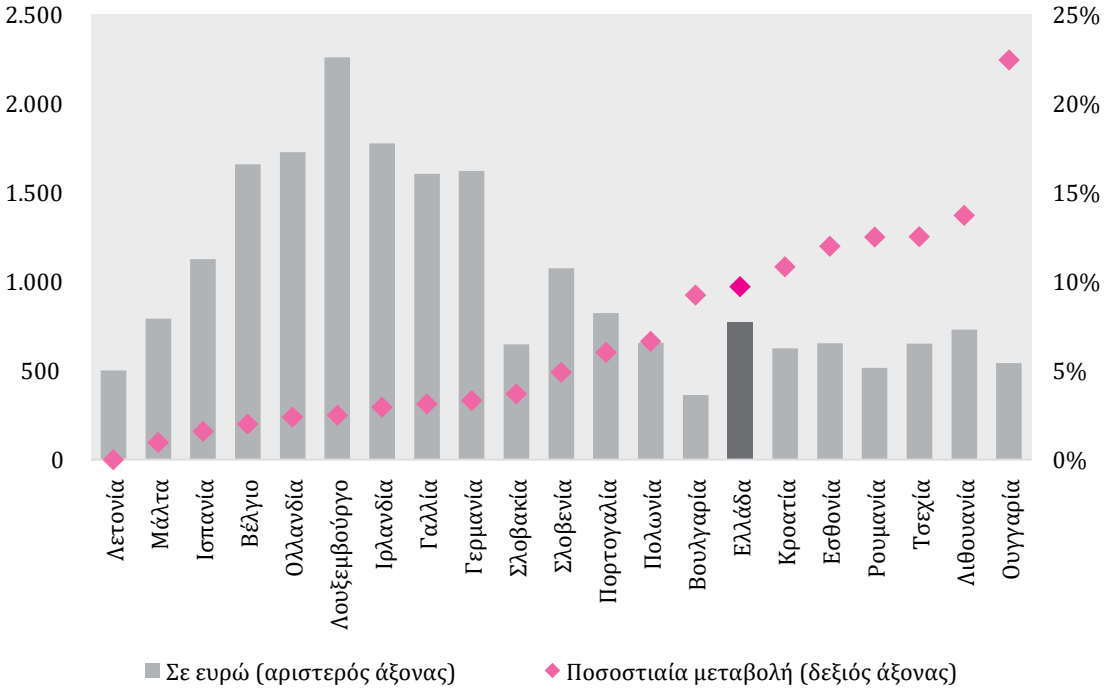

***Πηγή*:** Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 19.4.22)

Σημείωση: Οι κατώτατοι μισθοί έχουν υπολογιστεί σε δωδεκάμηνη βάση.

Όσον αφορά την έως τώρα εξέλιξη της απώλειας αγοραστικής δύναμης των μισθών στην Ελλάδα, τον Απρίλιο του 2022 ο κατώτατος μισθός είχε απολέσει σχεδόν το 18% της αγοραστικής του δύναμης από 14,7% τον Μάρτιο (βλ. Διάγραμμα 4.19). Η αθροιστική αύξηση του κατώτατου μισθού αντισταθμίζει ως έναν βαθμό τη σωρευτική απώλεια αγοραστικής δύναμης του κατώτατου μισθού στη χώρα μας. Ωστόσο, η συνεχιζόμενη δυναμική του κύματος της ακρίβειας θα εξανεμίσει πολύ γρήγορα τα όποια οφέλη της αύξησης του κατώτατου μισθού. Ελλείψει στοιχείων για την εξέλιξη της ακρίβειας τον Μάιο, αν κάνουμε την υπόθεση ότι η αύξηση του κατώτατου μισθού κατά 7,5% είχε γίνει τον Απρίλιο, τότε η απώλεια αγοραστικής δύναμής του θα ήταν ίση με 9%.

Διάγραμμα 4.19: Ετήσια απώλεια αγοραστικής δύναμης του ακαθάριστου κατώτατου μισθού, του μέσου μισθού μερικής απασχόλησης και του μέσου μισθού στον ιδιωτικό τομέα (Ελλάδα, Αύγουστος 2021-Απρίλιος 2022)

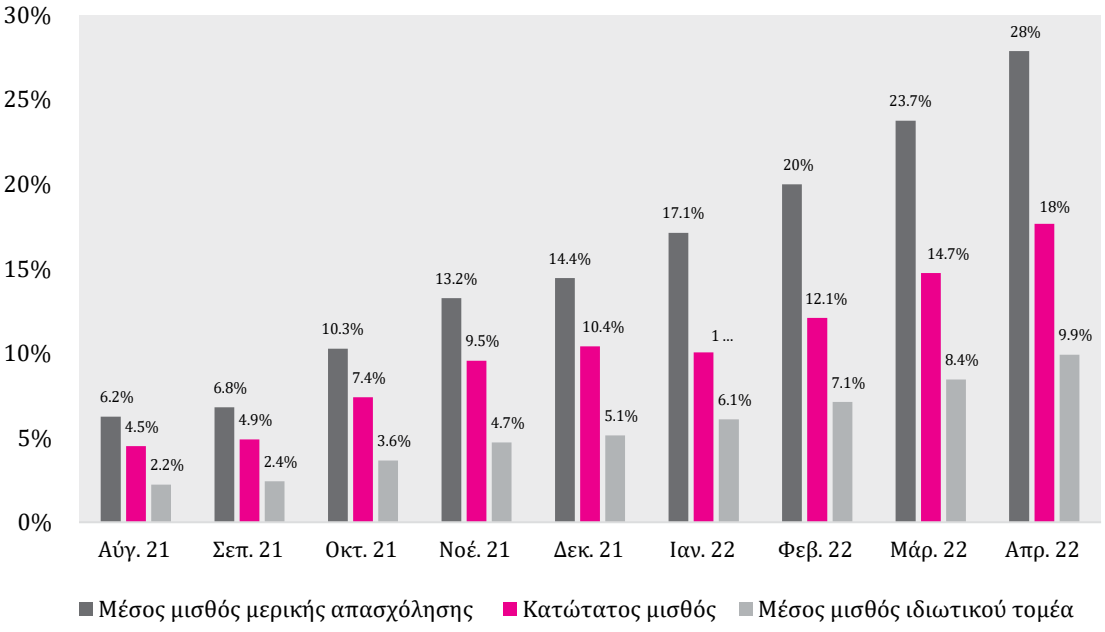

***Πηγή*:** ΕΛΣΤΑΤ, ΕΦΚΑ και Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 23.4.22)

Σημείωση: Τα στοιχεία της μέσης κατανάλωσης, με βάση τα οποία εκτιμάται η απώλεια αγοραστικής δύναμης, ανακτήθηκαν από την Έρευνα Οικογενειακού Προϋπολογισμού.

Η μείωση της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού του ιδιωτικού τομέα και ειδικότερα του μέσου μισθού μερικής απασχόλησης είναι επίσης αξιοσημείωτη. Τον Απρίλιο του 2022 η απώλεια αγοραστικής δύναμης του ακαθάριστου μέσου μισθού στον ιδιωτικό τομέα ήταν ίση με 10%, αυξημένη κατά 1,6 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με τον Μάρτιο του ίδιου έτους. Αντίστοιχα, τον Απρίλιο ο μέσος μισθός μερικής απασχόλησης απώλεσε το 28% της αγοραστικής του δύναμης έναντι 23,7% τον Μάρτιο του 2022. Τα παραπάνω συνηγορούν στο ότι οι επιπτώσεις της ακρίβειας δεν είναι συμμετρικές στο βιοτικό επίπεδο διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Οι μισθολογικές ανισότητες μεταξύ κοινωνικών ομάδων και καθεστώτων απασχόλησης θα προσδιορίσουν ως έναν βαθμό το κοινωνικό κόστος της ακρίβειας.

Χαρακτηριστική είναι η μισθολογική ανισότητα που υπάρχει μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθώς και μεταξύ εργαζομένων πλήρους και μερικής απασχόλησης όταν συνυπολογίζεται ο χρόνος εργασίας. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4.20,

τον Μάρτιο του 2021 οι μισθωτοί μερικής απασχόλησης εργάζονταν το 76% του χρόνου πλήρους απασχόλησης, αλλά λάμβαναν μόλις το 38% του μέσου μισθού πλήρους απασχόλησης. Μπορεί σε σχέση με τον Μάρτιο του 2019 η μισθολογική διαφορά πλήρους και μερικής απασχόλησης να περιορίστηκε κατά 3,7%, αλλά ο χρόνος των ημιαπασχολούμενων αυξήθηκε κατά 4,6% σε σχέση με των μισθωτών πλήρους απασχόλησης.

Διάγραμμα 4.20: Χάσμα μισθού και χρόνου εργασίας μεταξύ μερικής-πλήρους απασχόλησης και μεταξύ ανδρών-γυναικών (Ελλάδα, Μάρτιος 2021και Μάρτιος 2019)

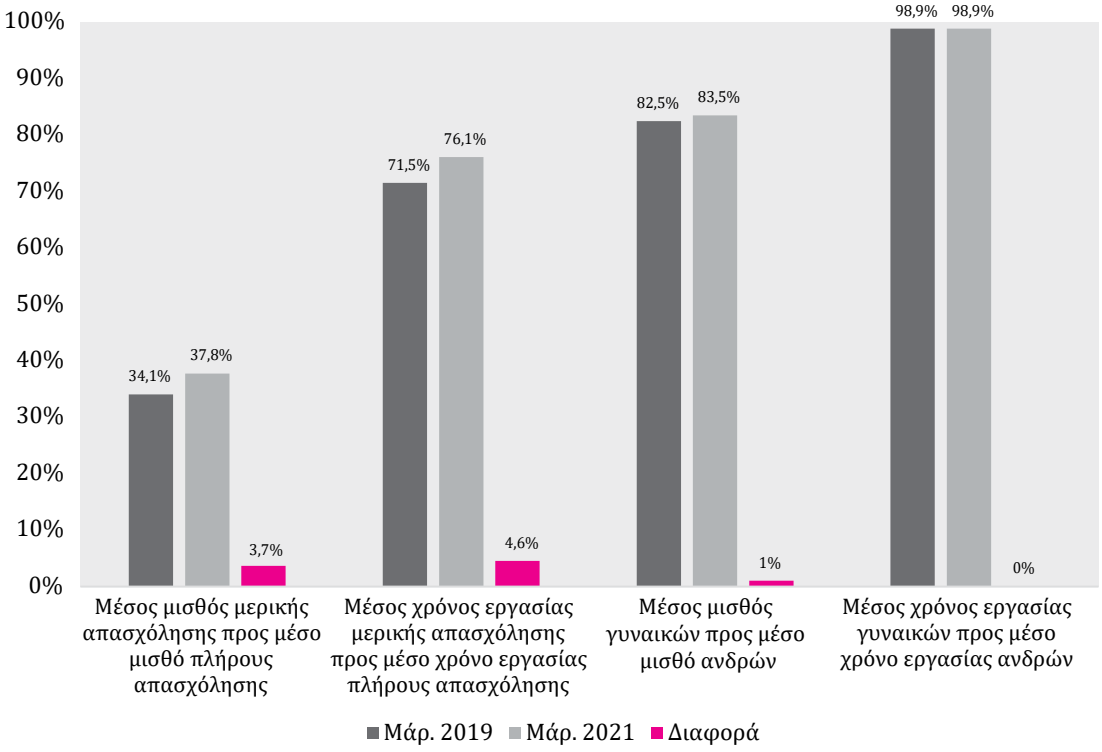

***Πηγή*:** ΕΦΚΑ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 4.5.22)

Αντίστοιχα, τον Μάρτιο του 2021 οι γυναίκες εργάζονταν σχεδόν τον ίδιο χρόνο με τους άνδρες, αλλά λάμβαναν 16,5% χαμηλότερο μισθό. Τον Μάρτιο του 2019 οι γυναίκες εργάζονταν πάλι σχεδόν τον ίδιο χρόνο σε σχέση με τους άντρες, αλλά λάμβαναν 17,5% χαμηλότερο μέσο μισθό. Αν και η διαφορά μεταξύ 2019 και 2021 αντανακλά μια μικρή αύξηση στις μισθολογικές αποδοχές των γυναικών, αυτή σε καμία περίπτωση δεν είναι ικανή να περιορίσει το μισθολογικό χάσμα που παρα-

τηρείται σε σχέση με τους άνδρες. Μία από τις κύριες αιτίες ύπαρξης αυτού του χάσματος είναι η υψηλή απασχόληση των γυναικών σε χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας. Σε κάθε περίπτωση, εκτιμάται ότι από το τρέχον κύμα ακρίβειας θα επηρεαστούν άνισα τόσο οι μερικώς απασχολούμενοι σε σχέση με τους εργαζομένους πλήρους απασχόλησης όσο και οι γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες, εξέλιξη που θα αυξήσει περαιτέρω τον κατακερματισμό της ελληνικής αγοράς εργασίας.

4.4 Οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας κατά το έτος 2021

Παρατηρώντας την ετήσια διαχρονική εξέλιξη από το 2010 και μετά των διαθέσιμων στοιχείων του Υπουργείου Εργασίας και του ΟΜΕΔ[26] αναφορικά με τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας (Πίνακας 4.2), διαπιστώνουμε ότι και το 2021 παρατηρείται αποδυνάμωση των ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων και μείωση του αριθμού των συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Ειδικότερα, κατά το 2021 υπογράφηκαν 16 εθνικές κλαδικές και ομοιοεπαγγελματικές συμβάσεις εργασίας, 9 τοπικές ομοιοεπαγγελματικές και 182 επιχειρησιακές.

Με βάση τις μηνιαίες εκθέσεις του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ του έτους 2021 οι 182 νέες επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις εργασίας καλύπτουν 152.077 μισθωτούς. Από αυτές, 141 επιχειρησιακές συμβάσεις (77%), οι οποίες καλύπτουν 86.171 εργαζομένους, διατηρούν αμετάβλητες τις αποδοχές, 33 επιχειρησιακές συμβάσεις (18%), οι οποίες αφορούν 60.263 εργαζομένους, προβλέπουν συγκρατημένες μισθολογικές αυξήσεις, και οι υπόλοιπες 8, οι οποίες αφορούν 5.733 εργαζομένους, προβλέπουν μείωση αποδοχών.

Σε σχέση με την παραπάνω εικόνα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, κατά τη διάρκεια του 2021, ήταν σε ισχύ συνολικά 34 συλλογικές συμβάσεις εργασίας, συμπεριλαμβανομένης και της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας (ΕΓΣΣΕ). Εκτός από τις 25 νέες κλαδικές και ομοιοεπαγγελματικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας που υπογράφτηκαν το 2021, βρίσκονταν σε ισχύ επιπλέον 8 συλλογικές συμβάσεις, οι οποίες είχαν συναφθεί τα έτη 2018, 2019 και 2020.

Οι 34 συλλογικές συμβάσεις εργασίας (κλαδικές και ομοιοεπαγγελματικές) που βρίσκονται σε ισχύ καλύπτουν δυνητικά έναν σχετικά μεγάλο αριθμό εργαζομένων, περίπου 625.000 άτομα,[27] ο οποίος αντιστοιχεί στο 27% του συνόλου των μισθωτών εργαζομένων, όπως αυτοί έχουν αποτυπωθεί στην ετήσια έκθεση του

26. *Βλ. https://ypergasias.gov.gr/category/sillogikes_rythmiseis_ergasias/ και https://www.omed.gr/el/syllogikes-rythmiseis (αναρτήσεις – δημοσιοποιήσεις των συλλογικών συμβάσεων εργασίας και των διαιτητικών αποφάσεων του ΟΜΕΔ)*

27. *Είναι περίπου ο ίδιος αριθμός όπως και το 2020.*

πληροφοριακού συστήματος «Εργάνη» του έτους 2021 (2.278.394 άτομα).[28] Ωστόσο, το ποσοστό κάλυψης των εργαζομένων μειώνεται σε 23%, αν υπολογιστεί με βάση τον αριθμό των μισθωτών της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ (2.656.500 άτομα).[29]

Πίνακας 4.2: Συλλογικές συμβάσεις εργασίας (2010-2021)

Έτος	Κλαδικές /εθνικές/ ομοιο-επαγγελματικές συμβάσεις	Επιχειρησιακές συμβάσεις	Τοπικές ομοιο-επαγγελματικές συμβάσεις	Σύνολο	Ποσοστό (%) συμμετοχής επιχειρησιακών συμβάσεων στο σύνολο των συλλογικών συμβάσεων
2010	65	227	14	306	74,2%
2011	38	170	7	215	79,1%
2012	23	976	6	1005	97,1%
2013	14	409	0	423	96,7%
2014	14	286	5	305	93,8%
2015	12	263	7	282	93,3%
2016	10	318	6	334	95,2%
2017	15	244	6	265	92,1%
2018	30	300	9	339	83,3%
2019	20	193	4	217	88,9%
2020	15	174	3	192	90,6%
2021	17	182	9	208	87,5%

***Πηγή*:** Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Το πραγματικό ποσοστό κάλυψης μειώνεται ακόμα περισσότερο, αν ληφθεί υπόψη ότι από το σύνολο των κλαδικών και των ομοιοεπαγγελματικών συμβάσεων εργασίας, μόνο 5 συλλογικές συμβάσεις έχουν κηρυχτεί γενικά υποχρεωτικές, δηλαδή υποχρεωτικά εφαρμοστέες σε όλους τους εργαζομένους από το σύνολο των επιχειρήσεων του κλάδου ή του επαγγέλματος. Αυτές οι συλλογικές συμβάσεις αφορούν: ξενοδοχεία, τουριστικά καταλύματα, τράπεζες, διαχειρίστριες εταιρείες ποντοπόρων πλοίων και ηλεκτροτεχνίτες ανελκυστήρων. Οι υπόλοιπες συλλογικές συμβάσεις είναι υποχρεωτικές μόνο για τα μέλη των συμβαλλόμενων μερών (εργοδοτών και εργαζομένων). Τέλος, και σε ό,τι αφορά τους μισθολογικούς όρους των συλλογικών συμβάσεων που υπογράφτηκαν, με βάση

28. *Τα δεδομένα αυτά προέρχονται από τα στοιχεία που χορηγήθηκαν από τα συνδικάτα και τους εκπροσώπους των συνδικαλιστικών οργανώσεων σε συνδυασμό με τον αριθμό των καταγεγραμμένων μισθωτών του ιδιωτικού τομέα στο πληροφοριακό σύστημα «ΕΡΓΑΝΗ» του έτους 2021. Βλ. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων (2021).*

29. *ΕΛΣΤΑΤ (2021).*

την ανάλυση του περιεχομένου τους, προκύπτει ότι στο μεγαλύτερο ποσοστό τους διατηρούν αμετάβλητες τις αποδοχές με βάση τις προηγούμενες συμβάσεις (μόνο 5 από τις 25 συμβάσεις που υπογράφηκαν το 2021 προβλέπουν αύξηση των αποδοχών).

Η τάση αυτή της σημαντικής μείωσης του αριθμού των συλλογικών συμβάσεων εργασίας (ιδίως των κλαδικών), όπως και της παρεπόμενης μείωσης του ποσοστού κάλυψης των εργαζομένων από αυτές, δεν συνιστά αποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο, αν και στη χώρα μας, η αποδυνάμωση του θεσμού των συλλογικών διαπραγματεύσεων υπήρξε λόγω των Μνημονίων ταχύτερη και περισσότερο «βίαιη». Με βάση τα ευρήματα της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO)[30] για το ποσοστό κάλυψης των εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας στην ΕΕ (Διάγραμμα 4.21), παρατηρούμε ότι μόνο 12 χώρες, κυρίως της δυτικής και της βόρειας Ευρώπης, παρουσιάζουν ποσοστά κάλυψης των εργαζομένων υψηλότερα του 50%. Στον αντίποδα, μικρά ποσοστά κάλυψης παρουσιάζονται κυρίως στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, το 2018 το ποσοστό κάλυψης των εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας ήταν στο 25,8%. Το εύρημα αυτό σαφώς σχετίζεται με τις εκτεταμένες νομοθετικές αλλαγές του συστήματος των συλλογικών διαπραγματεύσεων κατά την περίοδο των Μνημονίων –οι οποίες είχαν στόχο την αποκέντρωση των συλλογικών συμβάσεων από το εθνικό και κλαδικό επίπεδο στο επιχειρησιακό επίπεδο– και ιδιαίτερα με την αυστηροποίηση του μηχανισμού της επεκτασιμότητας, δηλαδή της κήρυξης των εθνικών και κλαδικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας ως γενικά υποχρεωτικών. Συνέπειες των αλλαγών αυτών ήταν επίσης η δραστική μείωση του ίδιου του αριθμού των κλαδικών συλλογικών συμβάσεων, η αντικατάσταση της ΕΓΣΣΕ ως μηχανισμού διαμόρφωσης του κατώτατου μισθού από το νέο σύστημα του νομοθετικά καθοριζόμενου κατώτατου μισθού ύστερα από διαδικασίες διαβούλευσης (άρθρο 103, Ν. 4172/2013), καθώς και η αυστηροποίηση των διαδικασιών της Διαιτησίας του ΟΜΕΔ. Αξιοσημείωτο είναι ότι, σύμφωνα με τα ευρήματα του ILO, το 2000 οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας κάλυπταν σε επίπεδο ΕΕ κατά μέσο όρο το 66% των εργαζομένων, ενώ το 2018 το ποσοστό αυτό είχε υποχωρήσει στο 56%, δηλαδή κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες. Το γεγονός αυτό δηλώνει αναμφισβήτητα τη βαθμιαία υποχώρηση της συλλογικής μισθολογικής και εργασιακής προστασίας των εργαζομένων μέσα από τον θεσμό των συλλογικών διαπραγματεύσεων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον τέλος παρουσιάζει και η πρόσφατη έρευνα της Συνομοσπονδίας Ευρωπαϊκών Συνδικάτων (ΣΕΣ) σχετικά με τη συνολική εκτιμώμενη τάση αποδυνάμωσης των συλλογικών διαπραγματεύσεων στις χώρες της ΕΕ και της φθίνουσας προστασίας των εργαζομένων από τις συλλογικές συμβάσεις

30. Βλ. ILO, https://ilostat.ilo.org/topics/collective-bargaining/

εργασίας.[31] Όπως παρατηρούμε στον Πίνακα 4.3, εκτός από δύο χώρες (Φιλανδία, Δανία), σε όλες τις υπόλοιπες χώρες είναι εμφανής η μείωση του ποσοστού κάλυψης των εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας, με τη χώρα μας να σημειώνει δραματικά ποσοστά μείωσης.

Διάγραμμα 4.21: Ποσοστό (%) κάλυψης εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας στην ΕΕ (2019)

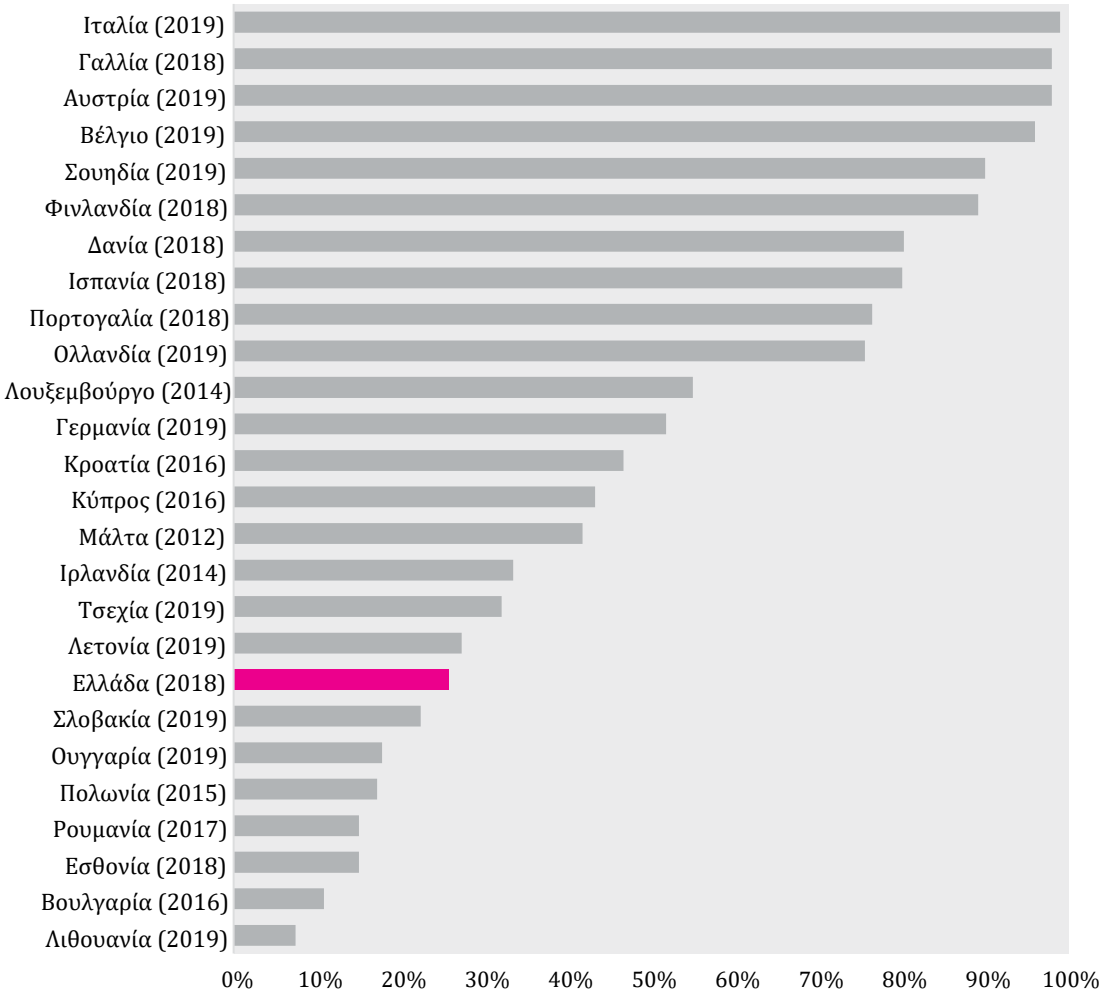

Πηγή: ILO (2022) (πρόσβαση:10.5.22)

Σημείωση: Τα στοιχεία του διαγράμματος καλύπτουν το 2019. Ωστόσο, η διαθεσιμότητα των στοιχείων διαφέρει ανάμεσα στα κράτη-μέλη. Για την Ελλάδα τα πιο πρόσφατα στοιχεία είναι του 2018.

31. *Βλ. σχετικά https://www.etuc.org/en/pressrelease/eu-countries-weak-collective-bargaining-have-lowest-wages. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα στοιχεία της ΣΕΣ αφορούν συνολικά τον αριθμό των εργαζομένων μισθωτών, δηλαδή του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα μαζί.*

Πίνακας 4.3: Κάλυψη εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας το 2020 και μεταβολή έναντι του 2000

Χώρες ΕΕ	Ποσοστό κάλυψης εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας (2020)	Μεταβολή έναντι του 2000	Εκτιμώμενος αριθμός εργαζομένων που καλύπτονται από συλλογικές συμβάσεις εργασίας	Εκτιμώμενος αριθμός εργαζομένων που δεν καλύπτονται από συλλογικές συμβάσεις εργασίας
Βουλγαρία	23%	- 33%	718.405	2,4 εκατ.
Ρουμανία	23%	- 77%	1,9 εκατ.	6,4 εκατ.
Λιθουανία	7%	- 8%	9.,834	1,2 εκατ.
Λετονία	14%	- 4%	121.968	749.200
Ουγγαρία	21%	-17%	931.896	3,5 εκατ.
Πολωνία	17%	-8%	2,7 εκατ.	13,3 εκατ.
Σλοβακία	25%	-26%	637.150	1,9 εκατ.
Τσεχία	30%	-5%	1,5 εκατ.	3,6 εκατ.
Κροατία	45%	-19%	741.330	906.100
Εσθονία	19%	-4%	121.752	519.000
Πορτογαλία	74%	-4%	3,4 εκατ.	1,2 εκατ.
Σλοβενία	71%	-29%	687.067	280.600
Ελλάδα	25%	-75%	952.650	2,8 εκατ.
Κύπρος	44%	-19%	179.960	229.000
Μάλτα	50%	-7%	128.100	128.100
Ισπανία	68%	-7%	13,4 εκατ.	6,3. εκατ.
Ιταλία	80%	+/- 0%	18,1 εκατ.	4,5 εκατ.
Αυστρία	98%	+/- 0%	4,2 εκατ.	86.100
Γαλλία	94%	-4% (σύγκριση με 2014)	25,2 εκατ.	1,6 εκατ.
Γερμανία	54%	-14%	22,4 εκατ.	19,1 εκατ.
Ολλανδία	78%	-4%	6,8 εκατ.	1,9 εκατ.
Φινλανδία	91%	+6%	2,2 εκατ.	222.700
Βέλγιο	93%	-3%	4,4 εκατ.	334.600
Λουξεμβούργο	59%	-1%	169.389	117.700
Σουηδία	90%	-4%	4,4 εκατ.	492.400
Ιρλανδία	34%	-8%	771.426	1,4 εκατ.
Δανία	82%	+5	2,2 εκατ.	503.400

***Πηγή*:** ETUC (2022), https://www.etuc.org/en/pressrelease/eu-countries-weak-collective-bargaining-have-lowest-wages

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να αναφέρουμε μερικά από τα συμπεράσματα της τελευταίας Έκθεσης του ILO (2022) για τη σημασία του κοινωνικού διαλόγου και των συλλογικών διαπραγματεύσεων και συμβάσεων εργασίας. Υπογραμμίζοντας το γεγονός ότι οι συλλογικές διαπραγματεύσεις έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον μετριασμό των επιπτώσεων της πανδημικής κρίσης στην απασχόληση, στις αποδοχές των εργαζομένων και στην ανθεκτικότητα των επιχειρήσεων, η Έκθεση υποστηρίζει ότι οι συλλογικές διαπραγματεύσεις διευκολύνουν τη συμπερίληψη της εργασίας και τη χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη. Επίσης, συμβάλλουν στην οικονομική και την κοινωνική σταθερότητα και στη μείωση της ανισότητας των αποδοχών, προωθώντας την ισότητα των φύλων και τη βελτίωση των εργασιακών συνθηκών των γυναικών, των νέων, των μεταναστών και άλλων ευάλωτων κατηγοριών εργαζομένων παρέχοντας περισσότερες ευκαιρίες για αξιοπρεπή εργασία. Επιπλέον, οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας μπορούν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη των δεξιοτήτων των εργαζομένων και να συμπληρώσουν τα συστήματα κοινωνικής προστασίας όσον αφορά την υγειονομική περίθαλψη, τις συντάξεις, το δημογραφικό κ.ά. Στο πλαίσιο αυτό, για το συνδικαλιστικό κίνημα, η πλήρης και χωρίς περιορισμούς επαναφορά και υποχρεωτικότητα της ΕΓΣΣΕ –με καθορισμό κατώτατου μισθού από τους κοινωνικούς εταίρους– και των κλαδικών συμβάσεων εργασίας αποτελούν μείζονα προτεραιότητα της διαδικασίας επαναρρύθμισης των εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα στην προοπτική της μετάβασης σε ένα ανθρωποκεντρικό υπόδειγμα ανάπτυξης.

Κεφάλαιο 5
Δείκτες κοινωνικής βιωσιμότητας

Δείκτες κοινωνικής βιωσιμότητας

5.1 Εισαγωγή

Η μετάβαση της Ελλάδας σε ένα νέο βιώσιμο υπόδειγμα ανάπτυξης προϋποθέτει, πέραν του μετασχηματισμού βασικών υποσυστημάτων της οικονομίας, και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και δικαιοσύνης. Η Ατζέντα 2030 του ΟΗΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί ένα εποικοδομητικό πλαίσιο αξιολόγησης της κοινωνικής βιωσιμότητας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, καθώς και των αναγκαίων παρεμβάσεων οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής για είναι η ανάπτυξη όχι μόνο βιώσιμη, αλλά επίσης δίκαιη και ανθρωποκεντρική. Είναι ένα σχέδιο δράσης και παρεμβάσεων πολιτικής που, μέσω αλληλεξαρτώμενων στόχων, προσδιορίζουν το ισόπλευρο τρίγωνο της βιώσιμης ανάπτυξης «κοινωνία – οικονομία – περιβάλλον». Ειδικότερα, μέσω της υλοποίησης των 17 βασικών Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης (στο εξής ΣΒΑ) και των 169 σχετικών υποστόχων, επιδιώκεται η διαμόρφωση εκείνων των κοινωνικών και των οικονομικών συνθηκών, οι οποίες θα διασφαλίσουν την αξιοπρέπεια και την ευημερία των ανθρώπων, την περιβαλλοντική ισορροπία και την κοινωνική συνοχή.

Στο πλαίσιο αυτό η αξιολόγηση της εξέλιξης των ΣΒΑ στην Ελλάδα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς μας παρέχει σημαντική πληροφόρηση για τους οικονομικούς και τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που συντελούνται στην κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης. Επίσης, και καθώς το θεσμικό πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου οικονομικής διακυβέρνησης περιλαμβάνει πλέον και στόχους της Ατζέντας 2030, η αξιολόγηση της εξέλιξης των ΣΒΑ αποκαλύπτει πεδία σύγκλισης ή απόκλισης της χώρας μας από τον μέσο όρο της ΕΕ. Στην ανάλυση που ακολουθεί θα επικεντρωθούμε ενδεικτικά στην εκτίμηση ορισμένων δεικτών των Στόχων 1, 8 και 10, που αφορούν την εξέλιξη της φτώχειας, της ανισότητας και της αξιοπρεπούς απασχόλησης στη χώρα μας για την περίοδο 2005-2020.

5.2 Φτώχεια

Η φτώχεια δεν αφορά μόνο την έλλειψη εισοδήματος για την κάλυψη βασικών αναγκών και την εξασφάλιση μιας βιώσιμης διαβίωσης. Η φτώχεια δημιουργεί πολλές και σημαντικές παράπλευρες συνέπειες, όπως ο υποσιτισμός, η περιορισμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση και σε άλλες βασικές υπηρεσίες, η κοινωνική διάκριση και ο αποκλεισμός, καθώς και η περιθωριοποίηση από κάθε επίσημο μηχανισμό λήψης αποφάσεων. Ο στόχος της Ατζέντας 2030 για τη μείωση της

φτώχειας δεν αφορά μόνο τον περιορισμό του αριθμού των ατόμων που ζουν σε συνθήκες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, αλλά παράλληλα και τη διαμόρφωση εκείνων των συνθηκών σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο που θα αποτρέψουν την ενδεχόμενη μετακύλιση στη φτώχεια. Η ανάλυση ορισμένων δεικτών φτώχειας, η οποία ακολουθεί, δείχνει την αναγκαιότητα αναδιαμόρφωσης του οικονομικού και του κοινωνικού μοντέλου ανάπτυξης της χώρας μας.

Πιο συγκεκριμένα, το Διάγραμμα 5.1 δείχνει το ποσοστό των ατόμων σε κίνδυνο σχετικής εισοδηματικής φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις. Παρατηρούμε ότι το εν λόγω ποσοστό[32] είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό στην ΕΕ-27 καθ΄ όλη την υπό εξέταση περίοδο. Τα πρώτα χρόνια της κρίσης (2010-2015), το 21,8% των ατόμων σε κίνδυνο σχετικής εισοδηματικής φτώχειας στην Ελλάδα είχε ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο σχετικού κινδύνου φτώχειας, ενώ για την ίδια περίοδο το αντίστοιχο ποσοστό στην ΕΕ-27 ήταν 16,9%. Μια αποκλιμάκωση παρατηρείται στην Ελλάδα μετά το 2015, ενώ μετά το 2018 φαίνεται να επιτυγχάνεται μια σχετική σύγκλιση με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά ποσοστά. Το 2020 το ποσοστό των ατόμων σε κίνδυνο σχετικής εισοδηματικής φτώχειας στη χώρα μας ήταν 17,7%, μία ποσοστιαία μονάδα υψηλότερο από το αντίστοιχο ευρωπαϊκό.

32. Το ποσοστό κινδύνου σχετικής εισοδηματικής φτώχειας είναι το μερίδιο των ατόμων με ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα (μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις) κάτω από το όριο του σχετικού κινδύνου φτώχειας, το οποίο καθορίζεται στο 60% του εθνικού μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις. Αυτός ο δείκτης δεν μετρά τον πλούτο ή τη φτώχεια, αλλά το εισόδημα σε σύγκριση με άλλους κατοίκους της χώρας.

Διάγραμμα 5.1: Ποσοστό ατόμων σε κίνδυνο σχετικής εισοδηματικής φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (2005-2020)

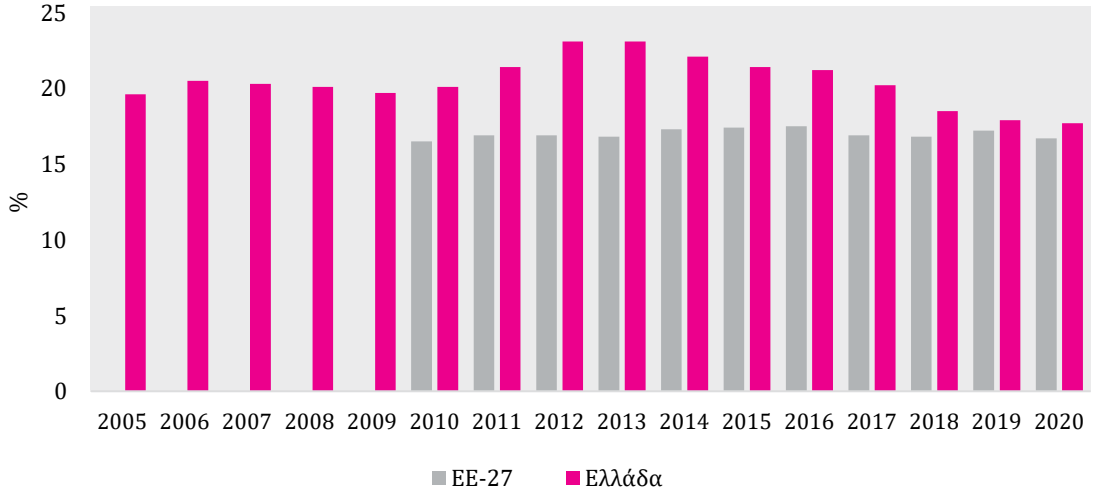

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Για την ΕΕ τα δεδομένα είναι διαθέσιμα από το 2010.

Εξαιρετικά υψηλό είναι το ποσοστό των ανέργων σε κίνδυνο σχετικής εισοδηματικής φτώχειας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ (Διάγραμμα 5.2). Ειδικότερα, από το 2011 μέχρι και το 2018 το διάμεσο διαθέσιμο εισόδημα του 45,3% των ανέργων στη χώρα μας ήταν κάτω από το όριο της σχετικής εισοδηματικής φτώχειας. Εξίσου ανησυχητικά ήταν και τα σχετικά ποσοστά στην ΕΕ-27, όπου για την περίοδο 2010-2018 το 46,9% των άνεργων πολιτών της ζούσε με εισοδήματα με τα οποία δεν μπορούσε να εξασφαλίσει αξιοπρεπή διαβίωση. Το 2019 σχεδόν το 50% των ανέργων στην ΕΕ ζούσε με εισοδήματα κάτω από το όριο της σχετικής φτώχειας. Το 2020 το ποσοστό των ανέργων κάτω από το όριο της φτώχειας στην ΕΕ-27 ήταν 47%, ενώ στην Ελλάδα 45,3%. Σημαντικά χαμηλότερο είναι το ποσοστό των συνταξιούχων με εισοδήματα κάτω από το όριο της σχετικής φτώχειας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ. Ειδικότερα, στην Ελλάδα το υψηλότερο ποσοστό (20%) σημειώθηκε το 2011. Έκτοτε παρατηρείται σταδιακή βελτίωση. Το 2020 το 10% των συνταξιούχων στη χώρα μας είχε εισοδήματα κάτω από το όριο της σχετικής φτώχειας. Υψηλότερα είναι τα ποσοστά των συνταξιούχων σε κίνδυνο σχετικής φτώχειας στην ΕΕ-27. Την περίοδο 2010-2019 το 13% των συνταξιούχων στην ΕΕ βρέθηκε σε κίνδυνο σχετικής φτώχειας, ενώ το 2020 το εν λόγω ποσοστό ήταν 16,1%.

Διάγραμμα 5.2: Ποσοστό ανέργων και συνταξιούχων σε κίνδυνο σχετικής εισοδηματικής φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (2009-2020)

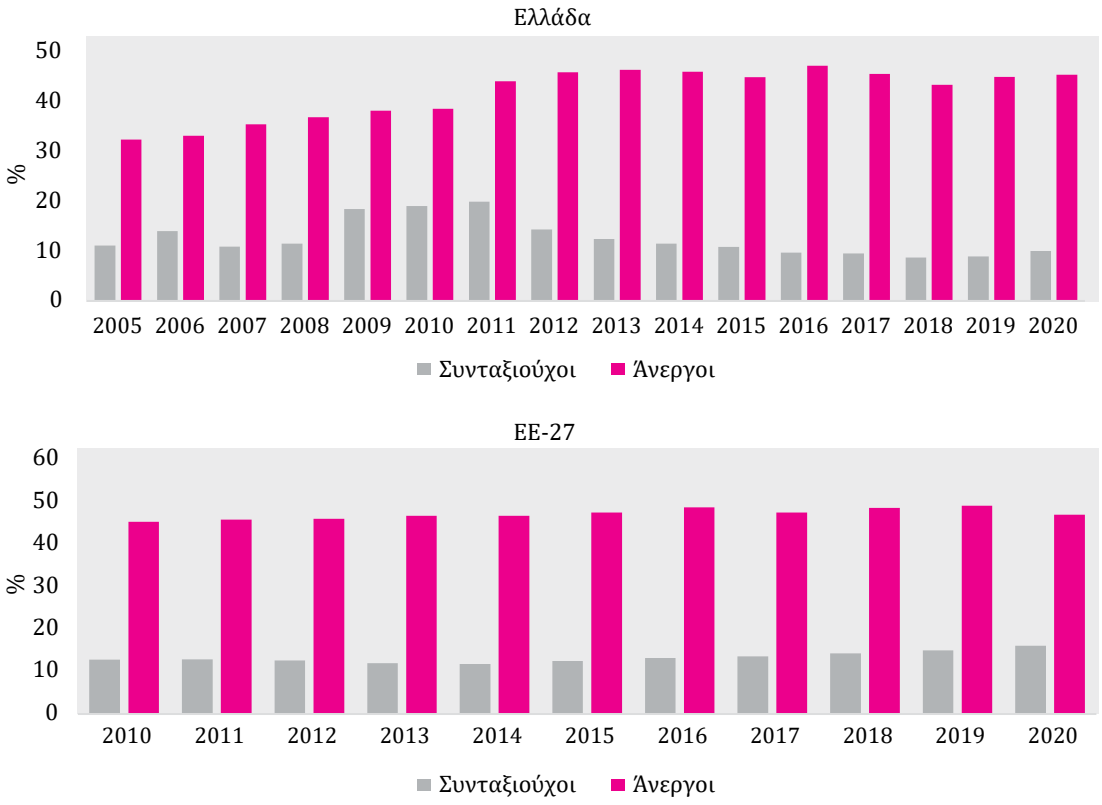

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Για την ΕΕ τα δεδομένα είναι διαθέσιμα από το 2010.

Κάτω από το όριο της σχετικής εισοδηματικής φτώχειας βρίσκεται και ένα σημαντικό ποσοστό αλλοδαπών που ζουν τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ-27 (Διάγραμμα 5.3). Ειδικότερα, το 2013 σχεδόν το 58,4% των αλλοδαπών που ζούσε στην Ελλάδα είχε ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο της σχετικής φτώχειας, ενώ την περίοδο 2014-2018 σε κίνδυνο σχετικής εισοδηματικής φτώχειας βρέθηκε το 45,5% των αλλοδαπών. Σημαντική μείωση παρατηρείται την περίοδο 2019-2020, κατά την οποία το εν λόγω ποσοστό έφτασε στο 34,5%. Στην ΕΕ την περίοδο 2010-2015 το 38,5% των αλλοδαπών ζούσε με εισοδήματα κάτω από το όριο της σχετικής φτώχειας. Τα υψηλά ποσοστά των αλλοδαπών που βρίσκονταν σε κίνδυνο σχετικής φτώχειας στην ΕΕ-27 διατηρήθηκαν και μετά το 2015. Το 2020 σχεδόν το 38% των αλλοδαπών στην ΕΕ ζούσε με εισοδήματα κάτω από το όριο της σχετικής φτώχειας.

Διάγραμμα 5.3: Ποσοστό αλλοδαπών σε κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (2009-2020)

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Τα δεδομένα για την Ελλάδα είναι διαθέσιμα από το 2009 και για την ΕΕ από το 2010. Ο δείκτης αφορά άτομα άνω των 18 ετών με ιθαγένεια εκτός των χωρών της ΕΕ-27.

Στο Διάγραμμα 5.4 παρατηρούμε πως η ηλικιακή ομάδα 18-24 ετών είναι αντιμέτωπη με τον κίνδυνο της επίμονης εισοδηματικής φτώχειας.[33] Βάσει των διαθέσιμων στοιχείων, το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 18-24 ετών με διάμεσο ισοδύναμο εισόδημα κάτω από το όριο της σχετικής εισοδηματικής φτώχειας για τουλάχιστον 2 χρόνια είναι υψηλότερο σε σχέση με τις ηλικιακές ομάδες 25-49 ετών και 50-64 ετών σε όλη την υπό εξέταση περίοδο τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ. Στην περίπτωση της Ελλάδας το 2012 το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 18-24 ετών που βρισκόταν σε κατάσταση επίμονης φτώχειας έφτασε το 20%, ενώ την περίοδο 2015-2019 το 19,8%. Την ίδια περίοδο το αντίστοιχο ποσοστό για την ηλικιακή ομάδα 25-49 ετών ήταν 14,2% και για την ηλικιακή ομάδα 50-64 ετών 12,4%. Το 2020 στην Ελλάδα σε κίνδυνο μόνιμης φτώχειας βρέθηκε το 16,2% των νέων ηλικίας 18-24 ετών. Στην ΕΕ το διάστημα 2010-2018 κίνδυνο μόνιμης φτώχειας αντιμετώπισε το 13,2% των νέων ηλικίας 18-24 ετών, ενώ το 2019 το ποσοστό τους ανήλθε στο 15,8%. Στις ηλικιακές ομάδες 25-49 ετών και 50-64 ετών σε

33. *Ο δείκτης δείχνει το ποσοστό του πληθυσμού του οποίου το ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα ήταν κάτω από το «όριο κινδύνου φτώχειας» για το τρέχον έτος και για τουλάχιστον 2 από τα προηγούμενα 3 χρόνια.*

κίνδυνο μόνιμης φτώχειας βρέθηκε την περίοδο 2010-2019 το 9,7% και το 10% αντίστοιχα.

Διάγραμμα 5.4: Ποσοστό ατόμων σε κίνδυνο επίμονης φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα (2009-2020)

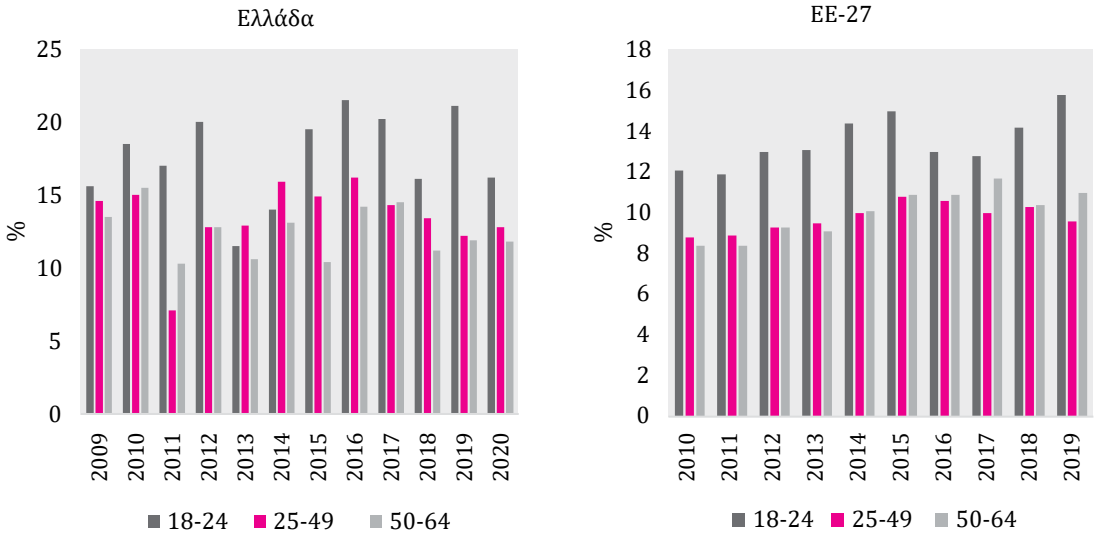

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Τα δεδομένα για την Ελλάδα είναι διαθέσιμα από το 2009 και για την ΕΕ για την περίοδο 2010-2019.

Αντίστοιχη είναι και η εικόνα που μας δίνει το Διάγραμμα 5.5, το οποίο εκτιμά την εξέλιξη του αριθμού των ατόμων με σοβαρή αποστέρηση υλικών αγαθών. Παρατηρούμε ότι το ποσοστό των ατόμων στη χώρα μας που αντιμετώπισαν σοβαρή υλική αποστέρηση[34] εμφανίζει συστηματική αύξηση από το 2010 έως και το 2016, δηλαδή την περίοδο της οικονομικής κρίσης και των Μνημονίων. Ειδικότερα, το ποσοστό των ατόμων που δεν μπορούσαν να καλύψουν βασικές υλικές ανάγκες στη χώρα μας από 11,6% το 2010 έφτασε στο 22,2% το 2015 και στο 22,4% το 2016, ενώ την ίδια χρονιά σε παρόμοια κατάσταση βρέθηκε μόλις το 7,9% των κατοίκων της ΕΕ-27. Αν και παρατηρείται σταδιακή μείωση του ποσοστού από το 2016 τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ, εντούτοις το ποσοστό των ατόμων στην

34. Ο δείκτης σοβαρής αποστέρησης σε υλικά αγαθά μετρά το ποσοστό των ατόμων που αντιμετωπίζουν τουλάχιστον 4 από τα 9 ακόλουθα είδη στέρησης. Δεν μπορούν να αντέξουν οικονομικά: i) να πληρώσουν ενοίκια ή λογαριασμούς κοινής ωφέλειας, ii) να διατηρήσουν το σπίτι αρκετά ζεστό, iii) να αντιμετωπίσουν απρόσμενα έξοδα, iv) να τρώνε κρέας, ψάρι ή ισοδύναμο πρωτεΐνης κάθε δεύτερη μέρα, v) εβδομαδιαίες διακοπές μακριά από το σπίτι, vi) αυτοκίνητο, vii) πλυντήριο ρούχων, viii) έγχρωμη τηλεόραση, ix) τηλέφωνο.

Ελλάδα που αντιμετωπίζουν σοβαρή υλική αποστέρηση παραμένει σε σχετικά υψηλά επίπεδα. Το 2020, στην πανδημική κρίση, το 16,6% των ατόμων στη χώρα μας δεν μπορούσε να καλύψει τη δαπάνη για βασικά αγαθά, ενώ την ίδια χρονιά στην ίδια κατάσταση βρέθηκε το 5,9% των κατοίκων της ΕΕ.

Διάγραμμα 5.5: Άτομα με σοβαρή αποστέρηση υλικών αγαθών (2005-2020)

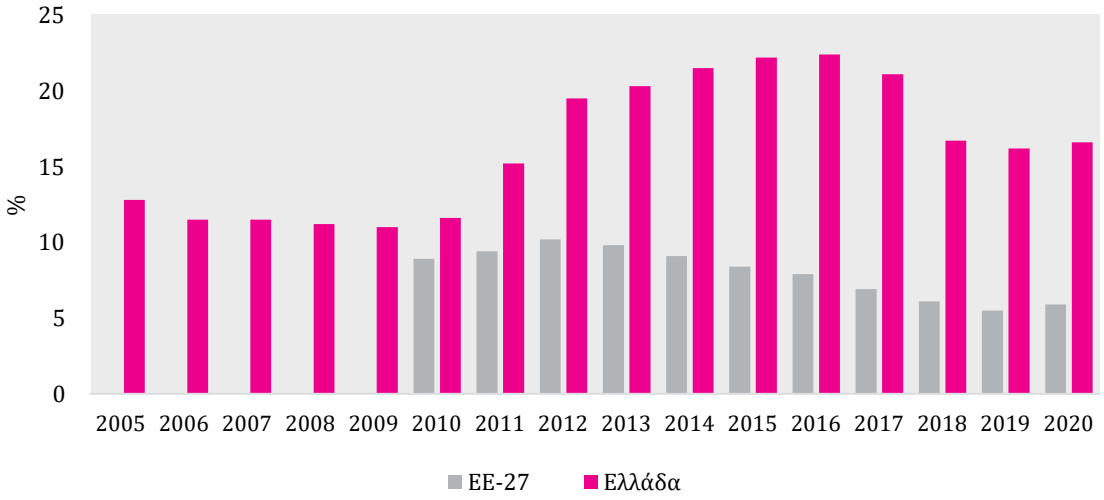

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Τα δεδομένα για την ΕΕ είναι διαθέσιμα από το 2010.

Ένας βασικός πυλώνας της βιώσιμης ανάπτυξης για την αντιμετώπιση των συνθηκών φτώχειας και υλικής αποστέρησης είναι η εκπαίδευση. Η απόκτηση ποιοτικής εκπαίδευσης αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους της Ατζέντας 2030, καθώς θεωρείται η βάση για τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής και της εργασίας.[35] Υποστηρίζεται ότι η απόκτηση γνώσης, η καλλιέργεια νέων δεξιοτήτων, αλλά και η αναβάθμιση των υφιστάμενων θα μπορούσαν να αποτελέσουν κινητήρια δύναμη για έναν πιο βιώσιμο τρόπο ζωής που θα συνδυάζει την κάλυψη βασικών υλικών αγαθών με παράλληλη προστασία θεμελιακών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ισότητα των δύο φύλων, κοινωνική συνοχή και περιβαλλοντική προστασία. Το Διάγραμμα 5.6 αποτυπώνει το ποσοστό των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, δηλαδή εκείνων που είτε κινδυνεύουν από φτώχεια είτε αντιμετωπίζουν σοβαρή υλική αποστέρηση και κοινωνική περιθωριοποίηση είτε ζουν σε νοικοκυριό με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας, ανά επίπεδο εκπαίδευ-

35 *Βλ. United Nations (2015).*

σης.[36] Παρατηρούμε ότι ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού είναι υψηλότερος για τα άτομα με επίπεδο εκπαίδευσης 0-2 τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ σε όλη την υπό εξέταση περίοδο (2005-2020). Μεταξύ 2005-2010 σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού βρέθηκε το 37,4% των ατόμων στη χώρα μας με επίπεδο εκπαίδευσης 0-2. Στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης σημειώθηκε αύξηση του ποσοστού των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού για όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης.

Ειδικότερα, την περίοδο 2011-2017 τα σχετικά ποσοστά για τα άτομα με επίπεδο εκπαίδευσης 0-2 και 3-4 ήταν 41% και 37,2% αντίστοιχα. Η κρίση έπληξε σημαντικά και τα άτομα με ανώτατη εκπαίδευση, καθώς συγκριτικά με το 2010, το 2016 το ποσοστό των ατόμων με ανώτατη εκπαίδευση που βρέθηκαν σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε από 10,1% σε 21,1%. Αυτός ο κοινωνικός και οικονομικός αποκλεισμός των ατόμων ανώτατης εκπαίδευσης δικαιολογεί εν μέρει το φαινόμενο του brain drain που παρατηρήθηκε έντονα στη χώρα μας την περίοδο της «μεγάλης» οικονομικής κρίσης. Μετά το 2016, αν και παρατηρείται σχετική αποκλιμάκωση των ποσοστών όλων των επιπέδων εκπαίδευσης, εντούτοις παραμένει υψηλό κυρίως στα δύο πρώτα επίπεδα εκπαίδευσης.

36. Το επίπεδο εκπαίδευσης 0-2 αναφέρεται σε όσους δεν πήγαν σχολείο, στην πρωτοβάθμια και την κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το επίπεδο εκπαίδευσης 3-4 στην ανώτερη δευτεροβάθμια και μεταδευτεροβάθμια μη τριτοβάθμια εκπαίδευση και το επίπεδο εκπαίδευσης 5-8 στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Διάγραμμα 5.6: Ποσοστό ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανά επίπεδο εκπαίδευσης (2005-2020)

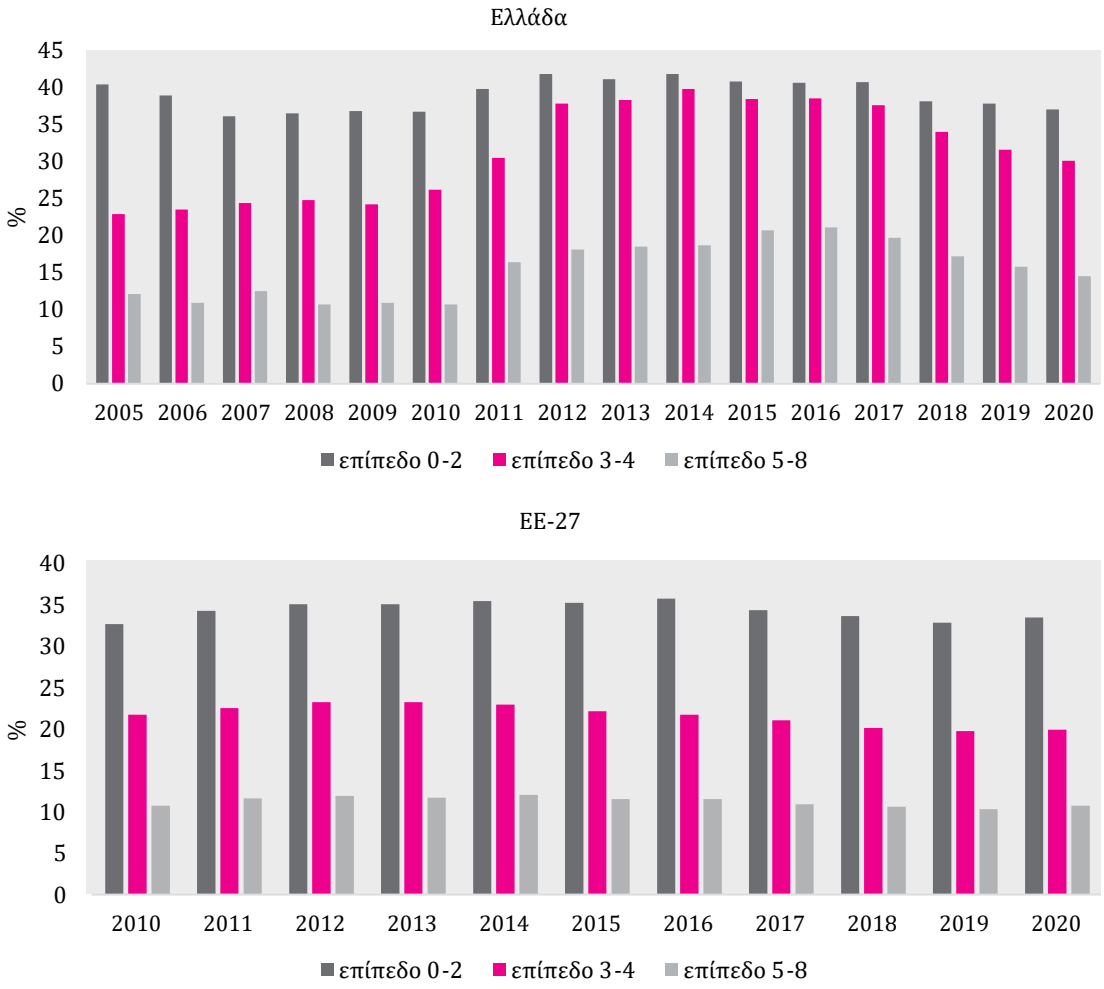

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Τα δεδομένα αφορούν άτομα ηλικίας 18 ετών και άνω. Για την ΕΕ είναι διαθέσιμα από το 2010.

Το 2020 το 37% των ατόμων με επίπεδο εκπαίδευσης 0-2 είχαν διάμεσο ισοδύναμο εισόδημα κάτω από το όριο της σχετικής φτώχειας και δεν μπορούσαν να καλύψουν ανάγκες που εξασφαλίζουν μια αξιοπρεπή διαβίωση, ενώ τα σχετικά ποσοστά για τα επίπεδα εκπαίδευσης 3-4 και 5-8 ήταν 30,1% και 14,5% αντίστοιχα. Συγκριτικά με την Ελλάδα, στην ΕΕ-27 η εικόνα είναι καλύτερη ιδιαίτερα για τα άτομα που έχουν επίπεδο εκπαίδευσης 3-4 ή κατέχουν τίτλο ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος. Την περίοδο 2010-2018 σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού βρέθηκε το 22,4% των πολιτών της ΕΕ με επίπεδο εκπαίδευσης 3-4 και μόνο το 11,7% με επίπεδο εκπαίδευσης 5-8. Βέβαια, και στην ΕΕ ο κίνδυνος φτώχειας αποτελεί μια σοβαρή πρόκληση κυρίως για τα άτομα χαμηλής εκπαίδευσης. Το 2020 το 33,4% των ατόμων με επίπεδο εκπαίδευσης 0-2 δεν κατάφεραν να εξασφαλίσουν αξιοπρεπή διαβίωση.

Σημαντικός δείκτης φτώχειας είναι και το ποσοστό των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά χαμηλής έντασης εργασίας[37] (Διάγραμμα 5.7). Στην Ελλάδα το εν λόγω ποσοστό την περίοδο 2005-2010 ήταν σχεδόν 7,6%. Μετά το 2010, περίοδος κατά την οποία η ανεργία αυξήθηκε δραματικά, παρατηρούμε σταδιακή αύξηση των ατόμων που ζούσαν σε νοικοκυριά στα οποία οι ενήλικες εργάζονταν συνολικά κάθε έτος μέχρι το 20% της συνολικής τους εργασιακής δυνατότητας. Ενδεικτικό είναι ότι συγκριτικά με το 2010 το ποσοστό αυξήθηκε το 2013 από 7,6% σε 18,2% για να βρεθεί το 2016 στο 17,2%. Μικρή μείωση παρατηρείται τα επόμενα χρόνια. Την περίοδο 2019-2020 το 13,2% των ατόμων ηλικίας 18-59 ετών στην Ελλάδα ζούσαν σε νοικοκυριά χαμηλής έντασης εργασίας.

37. *Ο δείκτης ορίζεται ως το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 18-59 ετών που ζουν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας. Πρόκειται για νοικοκυριά στα οποία κατά μέσο όρο οι ενήλικες (ηλικίας 18-59 ετών, εξαιρουμένων των μαθητών) εργάστηκαν στη διάρκεια του περασμένου έτους κατά το 20% ή και λιγότερο της συνολικής εργασιακής τους δυνατότητας.*

Διάγραμμα 5.7: Άτομα που ζουν σε νοικοκυριά χαμηλής έντασης εργασίας (2005-2020)

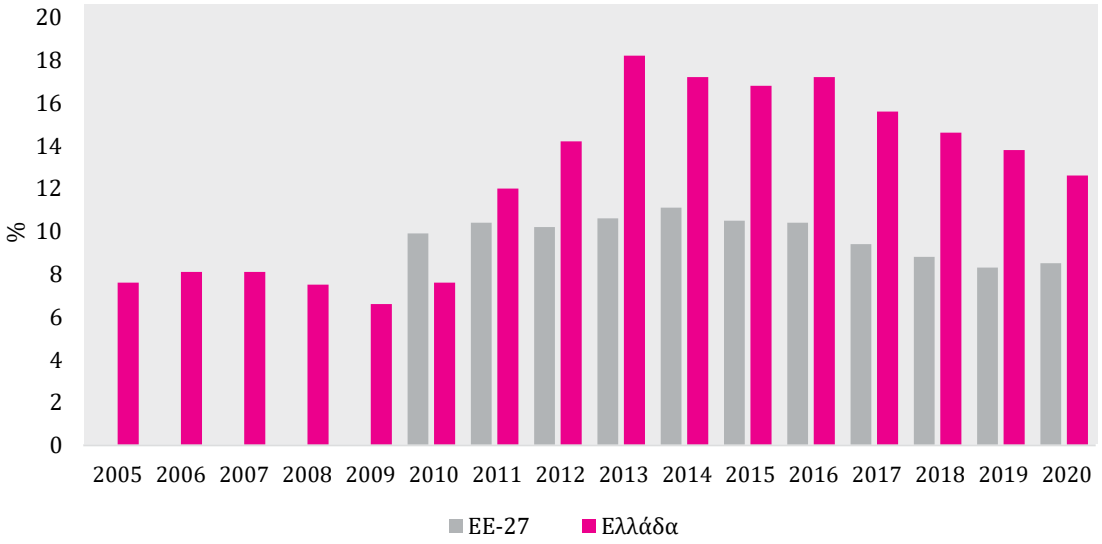

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Τα δεδομένα για την ΕΕ είναι διαθέσιμα από το 2010.

Στην ΕΕ το ποσοστό είναι συγκριτικά χαμηλότερο σε όλη την υπό εξέταση περίοδο. Ενδεικτικά, την περίοδο 2011-2016 το ποσοστό στην ΕΕ ήταν 10,4%, ενώ το αντίστοιχο στην Ελλάδα ήταν 15,9%. Μετά το 2016 το ποσοστό στην ΕΕ κυμάνθηκε κάτω από το 9,5%, ενώ το 2020 σε νοικοκυριά χαμηλής έντασης εργασίας ζούσε το 8,5% των ενηλίκων 18-59 ετών.

Το Διάγραμμα 5.8 δείχνει την ποσοστιαία διαφορά μεταξύ του μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος των ατόμων και του ορίου της σχετικής εισοδηματικής φτώχειας, μας δίνει δηλαδή μια πρώτη εικόνα του «πόσο φτωχοί είναι οι φτωχοί».[38]

38. Ο δείκτης υπολογίζεται ως η απόσταση μεταξύ του μέσου ισοδύναμου συνολικού καθαρού εισοδήματος ατόμων που βρίσκονται κάτω από το όριο κινδύνου φτώχειας και του ίδιου του ορίου κινδύνου φτώχειας, εκφρασμένου ως ποσοστό του ορίου της σχετικής φτώχειας. Αυτό το όριο ορίζεται στο 60% του εθνικού μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος όλων των ανθρώπων σε μια χώρα.

Διάγραμμα 5.8: Σχετικό διάμεσο χάσμα κινδύνου φτώχειας (2005-2020)

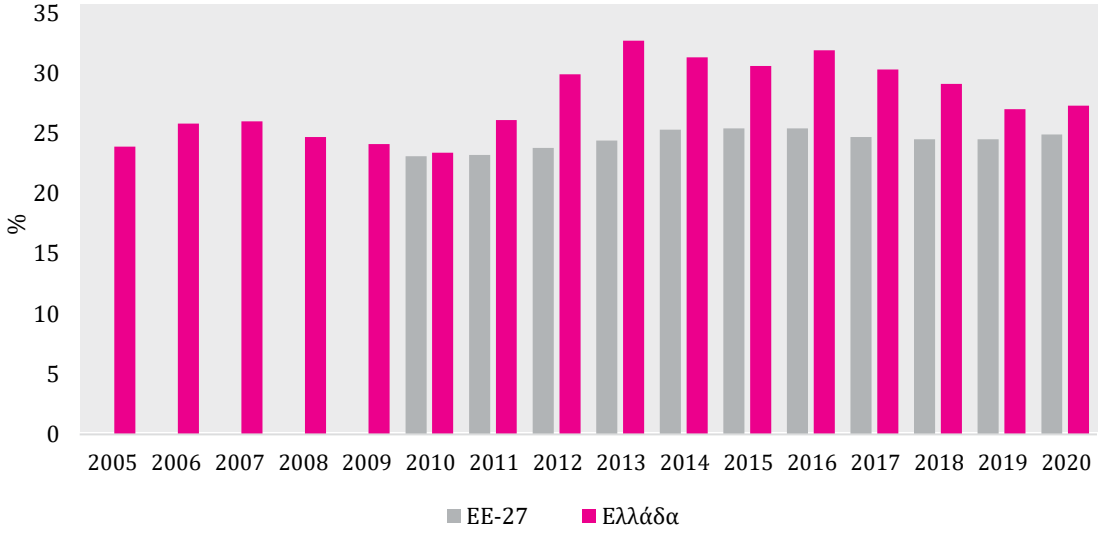

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Τα δεδομένα για την ΕΕ είναι διαθέσιμα από το 2010.

Παρατηρούμε ότι στην Ελλάδα την περίοδο 2005-2010 το μέσο ισοδύναμο καθαρό εισόδημα των ατόμων σε κίνδυνο σχετικής φτώχειας ήταν 24,6% πιο χαμηλό από το εισοδηματικό όριο της φτώχειας. Το μέγεθος της φτώχειας αυξήθηκε μετά την κρίση το 2010. Το 2016 το μέσο καθαρό εισόδημα των ατόμων σε κίνδυνο σχετικής φτώχειας στην Ελλάδα ήταν 31,9% πιο χαμηλό από το όριο της σχετικής φτώχειας. Τα επόμενα χρόνια σημειώθηκε μια μικρή μείωση του εν λόγω ποσοστού, αλλά παρ' όλα αυτά παρέμεινε αρκετά υψηλό. Το 2020 το μέσο ισοδύναμο συνολικό καθαρό εισόδημα θα έπρεπε να αυξηθεί κατά 27,3% για να φτάσει το όριο της σχετικής φτώχειας. Πιο χαμηλά από της Ελλάδας αλλά σχετικά υψηλά είναι και τα αντίστοιχα ποσοστά της ΕΕ.

5.3 Οικονομική ανισότητα

Στο Διάγραμμα 5.9 παρατηρούμε ότι η εισοδηματική ανισοκατανομή αποτελεί μια σημαντική πρόκληση τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ειδικότερα, βάσει του δείκτη κατανομής του εισοδήματος S80/S20, την περίοδο 2005-2010 το εισόδημα του 20% των φτωχότερων νοικοκυριών στην Ελλάδα ήταν 5,8 φορές πιο χαμηλό από το αντίστοιχο εισόδημα του 20% των πλουσιότερων νοικοκυριών. Η εισοδηματική ανισότητα διευρύνθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, με τη διαφορά του εισοδήματος μεταξύ του 20% των πιο πλούσιων νοικο-

κυριών και του 20% των πιο φτωχών νοικοκυριών να είναι πάνω από εξαπλάσια το 2016 (6,5). Στην Ελλάδα το 2020, το 20% των φτωχότερων νοικοκυριών είχαν εισόδημα 5,2 φορές πιο χαμηλό από το αντίστοιχο εισόδημα του 20% των πλουσιότερων νοικοκυριών. Αποθαρρυντική είναι η σχετική εικόνα και στην ΕΕ με το εισόδημα των πλουσιότερων νοικοκυριών να είναι σχεδόν 5 φορές πιο υψηλό από το αντίστοιχο εισόδημα του 20% των νοικοκυριών με το χαμηλότερο εισόδημα σε όλη την υπό εξέταση περίοδο.

Διάγραμμα 5.9: Δείκτης κατανομής του εισοδήματος S80/S20[39] σε πεντημόρια εισοδήματος (2005-2020)

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Τα δεδομένα για την ΕΕ είναι διαθέσιμα από το 2010.

Στο Διάγραμμα 5.10 γίνεται ακόμα πιο εμφανής η εισοδηματική ανισοκατανομή στη χώρα μας, καθώς και το εύρος της απόκλισης των εισοδημάτων μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ. Στην Ελλάδα την περίοδο 2010-2015 τα εισοδήματα μειώθηκαν,

39. *Ο λόγος S80/S20 σε πεντημόρια εισοδήματος μετρά τη σχετική ανισότητα στη διανομή του εισοδήματος συγκρίνοντας το ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα που κατέχει το 20% των πλουσιότερων νοικοκυριών με αυτό που κατέχει το 20% των φτωχότερων νοικοκυριών. Υψηλότερος δείκτης S80/S20 ισοδυναμεί με μεγαλύτερη εισοδηματική ανισότητα, ενώ χαμηλότερος δείκτης ισοδυναμεί με μικρότερη ανισότητα. Για παράδειγμα, εάν ο λόγος S80/S20 ισούται με 5, το ετήσιο εισόδημα του 20% των πλουσιότερων νοικοκυριών είναι πενταπλάσιο από το αντίστοιχο εισόδημα του 20% των φτωχότερων νοικοκυριών. Όταν ο λόγος S80/S20 ισούται με 1, υπάρχει τέλεια εισοδηματική ισότητα, δηλαδή όλα τα νοικοκυριά έχουν το ίδιο ετήσιο εισόδημα.*

συγκριτικά με την περίοδο 2005-2009, στο 1ο τεταρτημόριο κατά 947 ευρώ, στο 2ο τεταρτημόριο κατά 1.014 ευρώ και στο 3ο τεταρτημόριο κατά 1.803 ευρώ. Το 2020 το εισόδημα του φτωχότερου 20% ήταν 6.080 ευρώ, ενώ το εισόδημα στο 2ο τεταρτημόριο ήταν 8.871 ευρώ και στο 3ο 12.367 ευρώ. Σε επίπεδο ΕΕ τα εισοδήματα είναι υψηλότερα σε όλα τα εισοδηματικά τεταρτημόρια. Σε αντίθεση με την Ελλάδα, όπου τα άτομα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης βίωσαν σημαντική και συστηματική μείωση στα εισοδήματά τους, η οποία οδήγησε σε υποβάθμιση του βιοτικού τους επιπέδου και σε μερικό ή ολικό κοινωνικό αποκλεισμό ακόμα και ατόμων που προ κρίσης ανήκαν στη μικρομεσαία εισοδηματική τάξη, την ίδια περίοδο τα ευρωπαϊκά εισοδήματα σημείωναν συστηματική αύξηση. Αξίζει να σημειωθεί πως στην ΕΕ την περίοδο 2019-2020 το εισόδημα στο 1ο τεταρτημόριο ήταν κατά μέσο όρο 12.643 ευρώ (6.753 ευρώ υψηλότερο από ό,τι στην Ελλάδα), στο 2ο τεταρτημόριο 17.781 ευρώ (9.293 ευρώ υψηλότερο από ό,τι στην Ελλάδα) και στο 3ο τεταρτημόριο 24.301 ευρώ (12.305 ευρώ υψηλότερο από ό,τι στην Ελλάδα).

Διάγραμμα 5.10: Ανώτατο ατομικό εισόδημα ανά τεταρτημόριο (χιλιάδες ευρώ, 2005-2020)

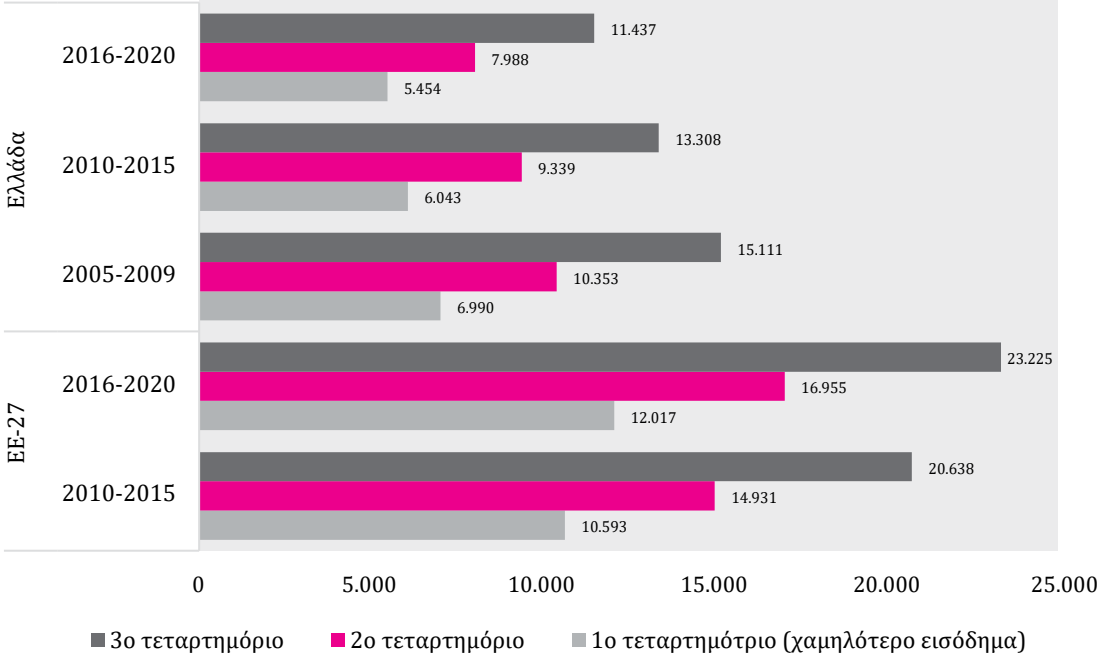

***Πηγή*:** Income and Living Conditions, Eurostat (2020) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Για την ΕΕ δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για το 4ο τεταρτημόριο. Τα δεδομένα για την ΕΕ είναι διαθέσιμα από το 2010.

5.4 Αξιοπρεπής απασχόληση

Βασική αρχή του Στόχου 8 της Ατζέντας 2030 είναι η δημιουργία συνθηκών για πλήρη, παραγωγική και αξιοπρεπή απασχόληση για όλους, η οποία θα οδηγεί σε ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο. Ένας δείκτης που εκτιμά τη συσχέτιση αξιοπρεπούς απασχόλησης και βιοτικού επιπέδου είναι ο δείκτης του κινδύνου φτώχειας στην εργασία,[40] και των διαφοροποιήσεών του ανάλογα με το φύλο των εργαζομένων, την ηλικία τους αλλά και τον τύπο της απασχόλησης (μερικής ή πλήρους). Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 5.11, ο κίνδυνος φτώχειας στην εργασία απειλεί τόσο τους άνδρες όσο και τις γυναίκες στην Ελλάδα και στην ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, το 2020 σε κίνδυνο εργασιακής φτώχειας βρέθηκε το 7,9% των απασχολούμενων γυναικών στην ΕΕ και το 7,1% στην Ελλάδα. Στους άνδρες τα σχετικά ποσοστά είναι διαχρονικά υψηλότερα. Το 2020 βρέθηκε αντιμέτωπο με τον κίνδυνο εργασιακής φτώχειας το 12% των απασχολούμενων ανδρών στην Ελλάδα και το 9,6% στην ΕΕ. Τα ευρήματα αυτά δείχνουν το γενικότερο πρόβλημα της ποιότητας των θέσεων εργασίας στη χώρα μας και την ανάγκη μετασχηματισμού του αναπτυξιακού της υποδείγματος.

Το ποσοστό της φτώχειας στην εργασία διαφοροποιείται και ανά ηλικιακή ομάδα (Διάγραμμα 5.12). Παρατηρούμε ότι ιδιαίτερα υψηλά ήταν τα ποσοστά στην Ελλάδα για την ηλικιακή ομάδα 50-64 ετών πριν και μετά το 2010. Την περίοδο 2011-2016, το 17,4% των απασχολουμένων ηλικίας 50-64 ετών στη χώρα μας είχαν ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο της σχετικής φτώχειας, ενώ για την ίδια περίοδο το ποσοστό στην ΕΕ ήταν μόλις 8%.

40. Το ποσοστό του κινδύνου φτώχειας στην εργασία είναι ένας δείκτης που αποτυπώνει το ποσοστό των απασχολουμένων που έχουν ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο του κινδύνου φτώχειας, το οποίο καθορίζεται στο 60% του εθνικού διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος (μετά από κοινωνικές μεταβιβάσεις).

Διάγραμμα 5.11: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία ανά φύλο (2005-2020)

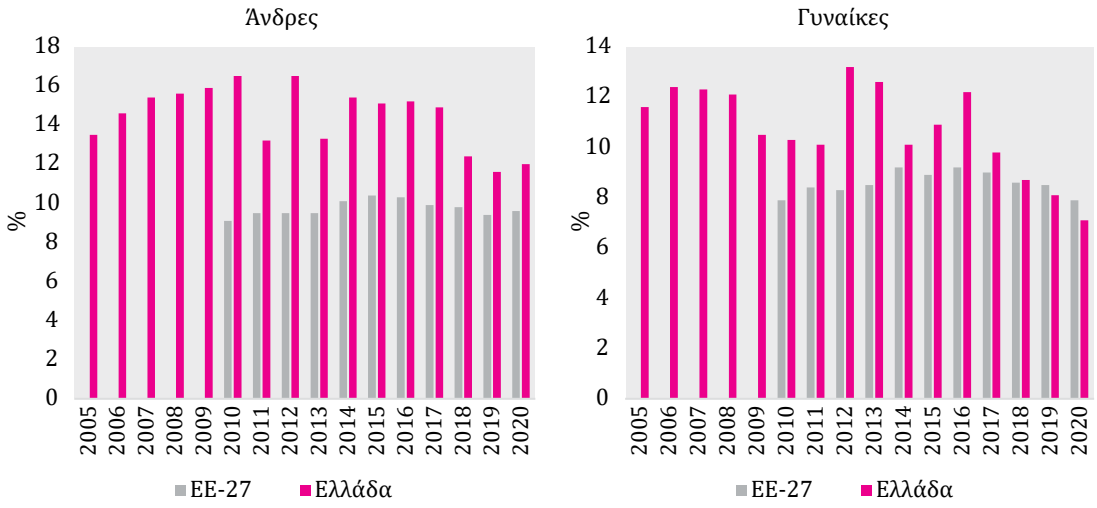

***Πηγή*:** Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Τα δεδομένα για την ΕΕ είναι διαθέσιμα από το 2010.

Την περίοδο 2019-2020 το ποσοστό αυτής της ηλικιακής ομάδας μειώθηκε στο 13,3%, αλλά εξακολουθεί να είναι αρκετά πιο υψηλό από το αντίστοιχο ποσοστό στην ΕΕ (8,3%). Σημαντικό κίνδυνο φτώχειας στην εργασία αντιμετωπίζουν και οι νέοι 18-24 ετών στην Ελλάδα. Τη διετία 2019-2020, κίνδυνο φτώχειας στην εργασία αντιμετώπισε το 15% των νέων 18-24 ετών στην Ελλάδα και το 12,1% στην ΕΕ. Μεγαλύτερη σύγκλιση των ποσοστών μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ παρατηρείται στην ηλικιακή ομάδα 25-54 ετών ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια. Ενδεικτικά, τη διετία 2019-2020 το ποσοστό των απασχολούμενων ηλικίας 25-54 ετών σε κίνδυνο φτώχειας στην εργασία ήταν στην Ελλάδα 9,2% και στην ΕΕ 8,8%.

Διάγραμμα 5.12: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία ανά ηλικιακή ομάδα (2005-2020)

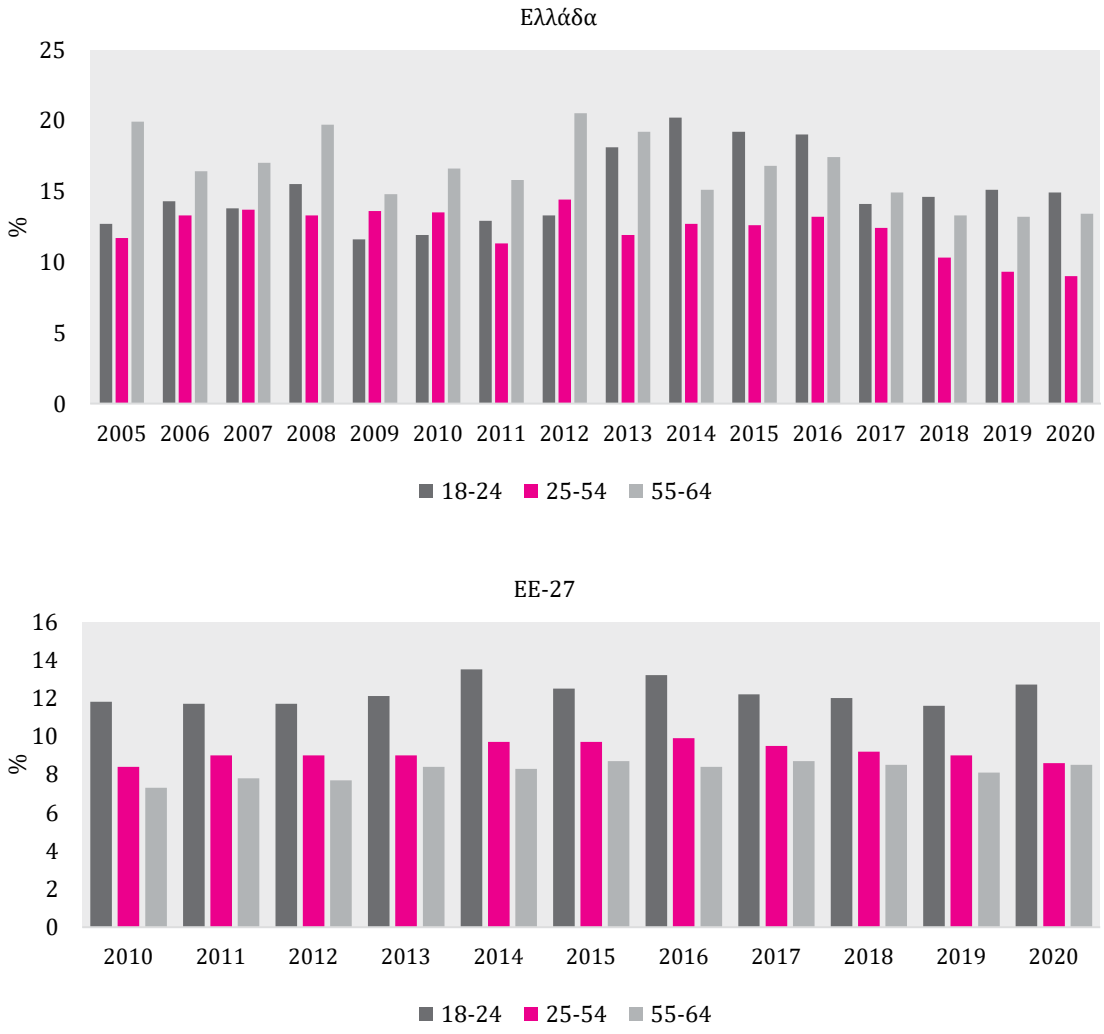

***Πηγή*:** Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Σημείωση: Τα δεδομένα για την ΕΕ είναι διαθέσιμα από το 2010.

Ο κίνδυνος φτώχειας στην εργασία είναι πολύ μεγαλύτερος και για τους απασχολουμένους μερικής απασχόλησης (Διάγραμμα 5.13) τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ, με τα ποσοστά στη χώρα μας ωστόσο να είναι, και σε αυτή την περίπτωση, πάνω από 2 φορές πιο υψηλά από τα αντίστοιχα στην ΕΕ σε όλη την υπό εξέταση περίοδο. Στην Ελλάδα ο κίνδυνος φτώχειας στους απασχολουμένους μερικής απασχόλησης αυξήθηκε μετά το 2010 φτάνοντας το 2016 στο 30,3%,

ενώ την ίδια χρονιά στην ΕΕ το ποσοστό των μερικά απασχολουμένων σε κίνδυνο φτώχειας ήταν σχεδόν το μισό (16,2%). Τη διετία 2019-2020 το ποσοστό των εργαζομένων μερικής απασχόλησης στην Ελλάδα με ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο της φτώχειας ήταν 20,1%, ενώ την ίδια περίοδο σε ανάλογη θέση βρέθηκε μόλις το 9% των πλήρως απασχολουμένων. Στην ΕΕ το 2020 τα ποσοστά για τους απασχολουμένους με μερική και με πλήρη απασχόληση ήταν 13,8% και 7,3% αντίστοιχα.

Διάγραμμα 5.13: Ποσοστό κινδύνου φτώχειας στην εργασία ανά τύπο εργασιακής σύμβασης (2005-2020)

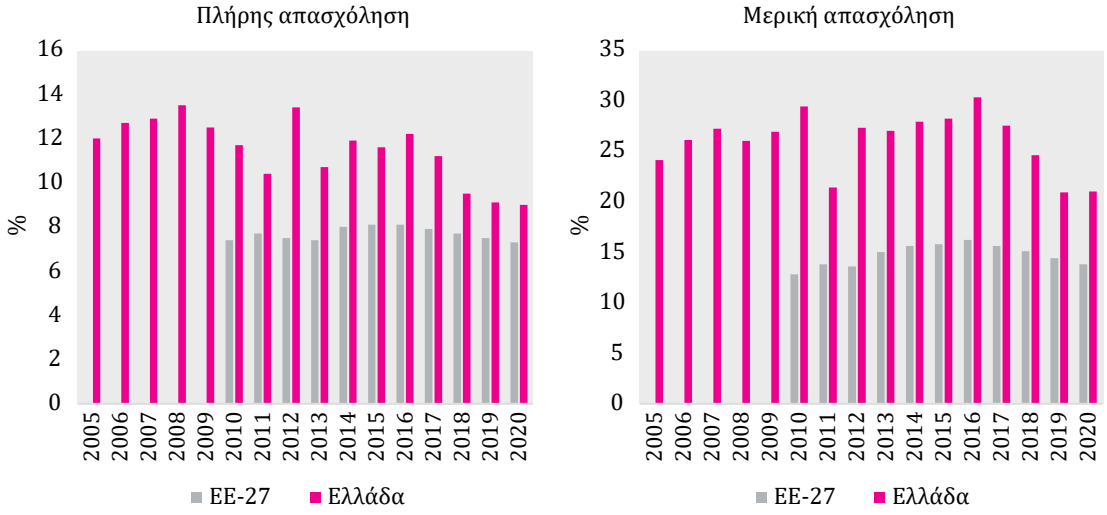

***Πηγή*:** Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω δεδομένα, ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού είναι μεγάλος και πλήττει σε σημαντικό βαθμό, ανάμεσα στις άλλες κοινωνικές και ηλικιακές ομάδες, τους νέους. Την ίδια στιγμή στην Ελλάδα αρκετά υψηλό είναι το ποσοστό των νέων 18-24 ετών που δεν εργάζονται αλλά ούτε συμμετέχουν σε κάποιο πρόγραμμα εκπαίδευσης ή κατάρτισης[41] (Διάγραμμα 5.14). Αν

41. *Ο δείκτης μετρά το μερίδιο του πληθυσμού ηλικίας 18-24 ετών που δεν εργάζεται και δεν ασχολείται με την εκπαίδευση ή την κατάρτιση. Ο αριθμητής του δείκτη αναφέρεται σε άτομα που πληρούν τις ακόλουθες δύο προϋποθέσεις: α) δεν είναι απασχολούμενοι (δηλαδή άνεργοι ή ανενεργοί σύμφωνα με τον ορισμό της ΔΟΕ) και β) δεν έχουν λάβει καμία εκπαίδευση ή κατάρτιση (τυπική ή άτυπη) κατά τις τέσσερις εβδομάδες που προηγούνται της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (LFS). Ο παρονομαστής περιλαμβάνει τον συνολικό πληθυσμό ηλικίας 15-29 ετών, εξαιρουμένων εκείνων που δεν απάντησαν στις ερωτήσεις σχετικά με τη «συμμετοχή στην τακτική (τυπική) εκπαίδευση και κατάρτιση».*

και μέχρι το 2010 υπήρχε σχετική σύγκλιση των ποσοστών μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ, τα επόμενα χρόνια αυξήθηκε σημαντικά στη χώρα μας το ποσοστό των νέων που βρίσκονταν εκτός εργασίας, εκπαίδευσης και κατάρτισης. Ενδεικτικά την περίοδο 2013-2017 στην Ελλάδα το ποσοστό ήταν 24,3%, ενώ στην ΕΕ 15,9%. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια σχετική βελτίωση στην Ελλάδα αν εξαιρέσουμε το 2020 όπου λόγω της πανδημικής κρίσης το ποσοστό σημείωσε αύξηση φτάνοντας το 19,3%. Το 2021 το ποσοστό των νέων εκτός εργασίας, εκπαίδευσης και κατάρτισης στην Ελλάδα μειώθηκε στο 16,7%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην ΕΕ ήταν 13,7%.

Διάγραμμα 5.14: Νέοι (ηλικίας 18-24 ετών) εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης (NEETs) (2005-2021)

***Πηγή*:** Eurostat (2022) (πρόσβαση: 9.5.22)

Ολοκληρώνοντας, ο συνδυασμός της οικονομικής κρίσης και της πανδημικής κρίσης έχει επηρεάσει σημαντικά την κοινωνική βιωσιμότητα στη χώρα μας, η οποία μπορεί να επιδεινωθεί περαιτέρω εξαιτίας του ισχυρού κύματος της ακρίβειας. Η πανδημική κρίση αντέστρεψε τη θετική εξέλιξη που εμφάνιζαν αρκετοί κοινωνικοί δείκτες, επιδεινώνοντας ήδη υπάρχουσες ανισότητες και τον αποκλεισμό ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Όλα τα ευρήματα των δεικτών κοινωνικής βιωσιμότητας δείχνουν την ανάγκη για ισχυρή δέσμευση της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής για αποτελεσματικά μέτρα στήριξης της αγοράς εργασίας,

του εισοδήματος των εργαζομένων και των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Οι παρεμβάσεις αυτές είναι αναγκαίες αφενός για την ενίσχυση της κοινωνικής δικαιοσύνης και αφετέρου για την επίτευξη των στόχων της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ για μια βιώσιμη και ανθρωποκεντρική ανάπτυξη. Η Ελλάδα πρέπει να επιταχύνει τη δημιουργία συνθηκών πλήρους, παραγωγικής και αξιοπρεπούς απασχόλησης. Υπάρχει σαφής ανάγκη ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής με την προστασία θεμελιωδών αρχών και δικαιωμάτων στην εργασία, με αξιοπρεπείς μισθούς, με εξασφάλιση ίσης αμοιβής για εργασία ίσης αξίας και με την προώθηση πολιτικών διά βίου μάθησης και εκπαίδευσης, ώστε να διασφαλιστεί η ισότητα των φύλων και των διαφορετικών ηλικιακών ομάδων στη διανομής της ευημερίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- ΕΛΣΤΑΤ (2021). «Έρευνα Εργατικού Δυναμικού: β΄ τρίμηνο 2021», Δελτίο Τύπου, https://www.statistics.gr/documents/20181/aeafb436-c0c1-eba0-ebda-b3485d6817f7
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2019). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2020). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.
- ΤτΕ (2022). *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2021*, Αθήνα.
- Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων (2021). «Αποτελέσματα της ηλεκτρονικής καταγραφής του συνόλου των επιχειρήσεων και των εργαζομένων – μισθωτών με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου, από 1 Οκτωβρίου έως 30 Νοεμβρίου», Ειδικό Ετήσιο Τεύχος, Ομάδα Διαχείρισης του πληροφοριακού συστήματος «ΕΡΓΑΝΗ», https://bit.ly/3QubNFc

Ξενόγλωσση

- EC (2022). "Enhanced surveillance report – Greece", Institutional Paper 170, DG-ECFIN, European Commission, February.
- Hausmann, R., Hidalgo, C.A., Bustos, S., Coscia, M., Simoes, A. and Yildirim, M.A. (2014). *The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity*, MIT Press, Massachusetts.
- ILO (2022). *Social Dialogue Report 2022: Collective Bargaining for an Inclusive, Sustainable and Resilient Recovery*, Geneva, International Labour Organization.
- United Nations (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1)*, New York.

Ηλεκτρονικές πηγές

- AMECO, https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/667e9fba-eea7-4d17-abf0-ef20f6994336/sheet/f38b3b42-402c-44a8-9264-9d422233add2/state/analysis/
- DG-ECFIN, https://europa.eu/economy_finance/db_indicators/tab/
- ΕΛΣΤΑΤ, https://www.statistics.gr/
- ETUC, https://www.etuc.org/en/pressrelease/eu-countries-weak-collective-bargaining-have-lowest-wages
- Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/data/database
- ΕΦΚΑ, https://www.efka.gov.gr/el/meniaia-stoicheia-apascholeses
- ILO, https://ilostat.ilo.org/
- FAO, Food Balance Sheets https://www.fao.org/faostat/en/#data/FBS
- ΟΔΔΗΧ, https://www.pdma.gr/el/
- Observatory of Economic Complexity,

  https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_e.htm
- ΟΟΣΑ, https://stats.oecd.org/
- Πληροφοριακό Σύστημα Εργάνη,

  https://ypergasias.gov.gr/apascholisi/ektheseis-p-s-ergani/
- Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας, https://www.rae.gr/map-graph/
- Τράπεζα της Ελλάδος, https://www.bankofgreece.gr/
- Υπουργείο Οικονομικών, https://www.minfin.gr/web/guest/oikonomika-stoicheia
- World Trade Organization (WTO),

  https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_e.htm

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Ιουλιανού 24,
10434, Αθήνα
Τηλ.: 210 8202247
Fax: 210 8202203
www.inegsee.gr

Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα
Σελιδοποίηση – Εκτύπωση: ΚΑΜΠΥΛΗ Advertising
Αντιγόνης 60, 10442 Αθήνα
Τηλ.: 210 5156810-20-30, Fax: 2105156811
E-mai: info@kambili.gr, www. kambili.gr

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ISSN: 2732-7795
ISBN: 978-618-5668-11-2

ISSN: 2732-7795
ISBN: 978-618-5668-11-2